

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Martina Poliaková

**Národní identita v komunistické propagandě (květen
1945 – květen 1946)**

National Identity in the Propaganda of the Communist Party
of Czechoslovakia (May 1945 – May 1946)

Praha 2011

Mgr. Kamil Činátl, Ph.D.

Poděkování

Tato práce začala vznikat na semináři pana prof. PhDr. Jana Kuklíka, CSc., kterému bych alespoň tímto způsobem ráda poděkovala. Přistupoval s trpělivostí a laskavostí k mému výzkumu, čímž mi dodával povzbuzení a odvahu k další práci. Mé vřelé poděkování patří současně nynějšímu vedoucímu práce panu Mgr. Kamilu Činátlovi, Ph.D., jehož vedení bylo pro můj výzkum po všech stranách neocenitelným přínosem. Také bych ráda poděkovala archivářkám, archivářům, knihovnicím a knihovníkům, bez jejich spolehlivé práce bych tuto práci nikdy nedokončila. V neposlední řadě děkuji rodině za péči, kolegům a přátelům za jejich pomoc a podporu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. července 2011

Martina Poliaková

Abstrakt

V politice Komunistické strany Československa hrála národní legitimita důležitou úlohu. Adresáty komunistické politiky byli v první řadě „příslušníci národa“. Tématem mého výzkumu byla tedy národní identita a její role v komunistické politice v prvním poválečném roce, a to zejména v kulturní politice. Ve svém výzkumu reprezentací národní identity v kulturní politice Komunistické strany Československa jsem se inspirovala diskurzivně analytickými přístupy, které mi pomohly odpovědět na otázky po roli české národní identity v propagandě strany.

Abstract

National legitimacy played in the politics of post-war Communist Party of Czechoslovakia an important role. The addressees of communist policy should primarily be "members of the nation." The subject of my research work in this way was the formulation of national identity and its role in the Communist politics in the first postwar year, especially the cultural field. For the conceptualization of the concept of propaganda in the Communist Party, I was inspired discourse analytical approaches that have helped me in exploring answers to the question of the role of Czech national identity in the propaganda of the Communist Party of Czechoslovakia.

Klíčová slova

národní identita, propaganda, diskurzivní analýza

Key words

national identity, propaganda, discourse analysis

Obsah

Úvod	7
Struktura práce	8
Kontextuální úvod	9
Literatura	14
Prameny	19
Metodologie	21
1. kapitola: Národní identita	26
Národní identita ve světle diskurzivní analýzy	29
Kolektivní identita	34
Propaganda, propagace a přesvědčování	37
Aktéři	39
2. kapitola: Historický a institucionální popis komunistické propagandy	42
Vznik a činnost příslušných oddělení ÚV KSČ pro kulturně propagační funkce	43
Aktivity a konference kulturních a propagačních pracovníků	44
Organizace VIII. sjezdu KSČ	46
Stranická školení	49
Vydavatelská činnost	51
Aktuální propagační otázky	53
Veřejné přednášky	56
Speciální letákové akce	57
Oslavy a památné dny	60
Ziskávací akce	63
Závěr kapitoly	66
3. kapitola: Analýza a interpretace fungování propagandy	68
Aktivity kulturních pracovníků a stranická školení	68
Komunistické tradice v českém národě	69
Myšlený prostor a jeho hranice	70
Integrace komunistů do národa	72

Integrační model – národní tradice	72
Odkaz mrtvých – příkaz budoucnosti	75
„Národní“ je komunistické, nikoli buržoazní	76
Revize stranické taktiky	78
Komunisté nositeli nejlepších tradic českého národa	79
Pokrok, demokracie, lidovost	78
Pracující jsou národ	80
Taktika a její změna	81
Národní rétorika se rozpadá	82
Aktualizace vytvářejí alternativní interpretace minulosti	83
Obrana národa v národě – hledání vnitřního nepřítele	84
Tvorba tvoří	86
Tradice	87
Hranice	89
Umění v novém národním životě	91
Národní hrdiny!	95
Národní omyly	97
Vzděláním k národnímu myšlení	100
Inteligenci	102
28. říjen 1945	105
Závěr kapitoly	108
Závěr	111
Seznam literatury	113
Seznam příloh	121
Přílohy	

Úvod

Období po druhé světové válce, převážně označované jako tzv. třetí republika, patří mezi klíčová období československých dějin. Dosavadní výzkum se soustředil zejména na analýzu politického systému a politických stran, dekretálního zákonodárství, retribucí a „revoluční spravedlnosti“ v souvislosti s vysídlením a odsunem národnostních a etnických menšin. Zkoumal také úlohu bezpečnostních složek a armády, události v mezinárodním kontextu, a to nejen na fungování politického režimu tzv. třetí republiky, ale také ve spojitosti s událostmi vedoucími k jejímu konci. Toto relativně krátké a přechodové období přitahuje pozornost badatelů právě rozsahem institucionálních změn. Jejich popis však může jen velmi obtížně zachytit, jaký dopad měly na společnost, jaké byly reakce lidí, nebo např. zda dobové změny odpovídaly mentalitě a potřebám společnosti po druhé světové válce. Neredukujeme jejich výklad na představu, která by se zjednodušeně mohla přirovnat k „šachové hře“ politických stran o moc?

Změnami v poválečných letech prošel nejen politický systém, ale zejména společnost. A právě té se v této práci věnuji především. Proměny mentalit a hodnotových orientací vždy přitahují svou mnohovýznamovostí, resp. pluralitou interpretací příčin a následků určitých jevů. Ačkoliv pracuji s argumentačními strategiemi propagandy Komunistické strany Československa v prvním poválečném roce, jde mi zejména o adresáty této propagandy, kteří jsou často v pozadí jako příjemci politických hesel a novinových článků. Nedůvěra v tento „mocenský pohled shora“ mě však vedla ke změně výzkumné perspektivy.

Důraz na institucionální vývoj a fungování politického systému vede v dosavadním výzkumu politiky tzv. třetí republiky zhusta k pravidelně se opakujícím výkladovým rámcům, v nichž dominují dva pohledy. Dané období je buď nahlíženo optikou druhé světové války a traumatických událostí, jež vedly k předcházejícímu válečnému střetu, nebo prizmatem Února 1948 a nastolení nového režimu. V této práci výklad politických událostí v časové posloupnosti ponechávám pouze na pozadí. Zaměřuji se na způsob, jak se tyto události

odrážely v dobové konstrukci smyslu národa. Změny poválečného režimu vytvářejí jedinečné historické centrum, které se neustále aktualizuje, a napojují se na něj výkladová schémata současnosti. V této práci se pokouším rekonstruovat, jak probíhaly podobné diskurzivní tvorby smyslu v komunistickém propagačním aparátu.

Domnívám se, že artikulace národní identity představuje pro zkoumání poválečné společnosti přímo klíčový bod. Při studiu pramenů, literatury, četbě soudobého tisku z vybraného období vynikne národ jako ústřední kategorie legitimacy. Jeho jednotící a zároveň vymezující schopnost tvorby kolektivity tvoří uzlový bod této práce.

Struktura práce

V první části věnuji pozornost teoretickému ukotvení pojmosloví. Zabývám se v podstatě jasně vymezenou pragmatikou pojmu „národ“ a jeho „identity“ propagačním aparátem KSČ. Z tohoto důvodu využívám diskurzivně analytický přístup k problematice. Diskurzivní analýza politiky je stále se rozvíjející směr vědeckého bádání a jako taková přináší inovativní perspektivy. Nicméně i mnohá úskalí. Nelze k ní přistupovat jako k zaručenému návodu k použití, nabízí spíše příležitost vyrovnat se s poststrukturalistickými, případně filozofickými a historiografickými výzvami vědeckého výzkumu. A sama je spíše badatelskou výzvou, která si zaslouží detailnější představení. Klady a zápory přístupu zmiňuji také v této kapitole. V té rovněž vysvětluji, v jakém smyslu pracuji s propagandou.

V další kapitole popisuji mechanismus fungování propagačního aparátu KSČ v daném období, zaměřuji se na průběh jeho obnovení a jednotlivé agendy oddělení. Analyzuji nejen aktivity vnitrostranického charakteru, ale i okresního, krajského a celostátního formátu. Prostřednictvím detailního rozboru složitého mechanismu stranických aktivit zachycuji různé diskurzivní roviny umožňující a ovlivňující charakter promluv, jejichž ústředím tématem je „národ“. V logice výzkumu pak následuje oddíl rozebírající argumentaci jednotlivých

aktérů – a to jak na vnitrostranické a poloveřejné úrovni aktivů kulturních pracovníků a stranických školení, tak na veřejné úrovni, kterou reprezentují články týdeníku pro kulturu a politiku Tvorba. Rozborem projevů dokládám vývoj a samotný vznik různých narativních konfigurací národního diskurzu. Ukazují na pestrost a bohatost historických a také symbolických aktualizací využívaných pro ospravedlnění současných a budoucích politických aktivit.

Kontextuální úvod

Od konce 20. let 20. století byly vlivem Velké hospodářské krize ve společenské realitě západní a střední Evropy patrné hlubší sociální rozpory. Odmítnutí nacistických a fašistických řešení a snaha zabránit příčinám dalších válečných konfliktů vedla v poválečné společnosti k uplatňování alternativních modelů společenského uspořádání. Zatímco v hospodářské a politické rovině tato reflexe vedla k přijetí různých modelů sociálního státu a socialistického hospodářství, v rovině ideologické k razantnímu odmítnutí korporativistických, xenofobních a rasistických ideologií fašismu a nacismu.

Obnovená Československá republika nebyla v tomto „budovatelském“ úsilí sama. Touha po vytvoření silné jednotící národní linie, rétorika obrany národa a jeho státu po vítězném boji se „smrtnou hrozbou“ fašismu například nacionalismus jako hrozbu dalších válečných konfliktů neodstranila. V Československu tak došlo spíše k přijetí nacionální rétoriky (byť programově s kladnými znaménky morálně ospravedlněného boje za mír a budování státu) a k využití jejího mobilizačního potenciálu. A to ve všech sférách života společnosti. Věnuji tedy pozornost právě projevům tohoto nacionalismu, jenž s sebou přinášel morální ospravedlnění politického režimu tzv. třetí republiky. Hodnoty pluralitní demokracie byly politickým programem první poválečné vlády odmítnuty, došlo naopak k radikalizaci českého nacionalismu vyostřením rozdílů mezi koncepcí českého a slovenského národa a nahrazením ideje čechoslovakismu myšlenkou bratrského poměru Čechů a Slováků v tzv. třetí republice. Tento kurz byl do velké míry ovlivněn mezinárodněpolitickou situací, v rétorice KSČ nastolen

politikou Kominterny.¹ Zaměřuji se zejména na konkrétní projevy této strategie a na změnu souborů argumentačních narativů v rétorice komunistických představitelů vzhledem k Československému státu a národu, jejich charakteru a ideám.

Poválečná reflexe demokratického deficitu předválečných demokracií (v ekonomické, kulturní a politické rovině) nabízela možnost využít obnovu samostatného Československa pro revizi jejího politického, hospodářského a sociálního zřízení. Vhodně formulovaná identita národa pak mohla pomoci k mobilizaci občanů k vnitřnímu i vnějšímu přijetí sociálních a hospodářských změn. Přesuny obyvatel různých národností byly významnou událostí, provázenou současně neproblematizovaným vědomím nutnosti nacionálně argumentovaného ospravedlnění těchto změn. Konkrétně v Československu se k této snaze připojila taktéž vůle politických špiček vymezit se vzhledem k válečným událostem vůči režimům tzv. první i druhé republiky (Protektorát Čechy a Morava nevyjímaje) a vytvořit pro obnovující se republiku nový režim, který by měl nahradit nespravedlnosti a chyby předchozích. Koncepce spravedlnosti patří do základní výbavy národní identity, a proto se jí budu věnovat i v této práci.

Nedílnou součástí studia národní identity je analýza státotvorné rétoriky, jelikož nová definice státu s sebou přinášela i novou definici národa. Proměna postoje Komunistické strany Československa k československému státu představovala velkou změnu v dosavadním politickém systému Československa.² Není bez zajímavosti, že v mnohých případech pojem národa zcela zastupoval

¹ Ačkoliv byla komunistická Internacionála rozpuštěna v roce 1943, J. V. Stalin a G. Dimitrov koordinovali činnost komunistických stran z Moskvy přes jejich špičky v moskevském exilu za druhé světové války. V případě KSČ šlo o úzkou skupinu profesionálních revolucionářů z nejbližšího okolí Klementa Gottwalda, kteří vytvořili politbyro v exilu. Byli jimi Jan Šverma, Václav Kopecký, Rudolf Slánský, Viliam Široký, Josef Krosnář, Rudolf Appelt a později Bruno Köhler. Všichni v Moskvě vykonávali různé funkce v exekutivě Kominterny. GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: Pomnichovská politika KSČ a její reflexe v Kominterně. In.: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. ÚSD, Praha 2005., s. 60.

² Pokud mluvíme o vývoji vztahu KSČ k Československému státu, jedná se o složitý a rozmanitý. V zakladatelském období 20. let pod Šmeralovým vedením představovalo ČSR přirozenou základnu zápasu o její socialistický charakter. Zejména po VI. sjezdu KSČ došlo k výraznému odklonu od ČSR jako imperialistického státu. Jistý příklon k demokratickým a národně obranným hodnotám můžeme v mezinárodním komunistickém hnutí zaznamenat již v období tzv. antifašistické fronty od pol. 30. let 20. století. Po VII. kongresu Kominterny a VII. sjezdu KSČ nastal nový obrat k obraně státu proti fašistickému nebezpečí. Po Mnichovu, během tzv. druhé

pojem státu a naplňoval ho významem, který byl na rozdíl od politického režimu státu variabilnější a snáze formovatelný. „Národní“ však ovlivňovalo i další roviny identit – kolektivních i individuálních. Jednalo se zejména o oblasti, v nichž označení „národní“ připoutávalo k celku národa (posouvalo pojmy a vztahy z roviny individuální do kolektivní). Komunistická propaganda pracovala s pojmem národa tak, jako by označení „národní“ působilo jako morálně hodnotící prvek (např. z roviny soukromé, ve které platí mravy a zvyky, mohlo posouvat vztahem k pojmu „národ“ daný jev do roviny kolektivně vyžadovaného pravidla nebo zákona). Zdůrazňování oprávněnosti národní legitimacy prostupovat veřejné i soukromé sféry mělo zasahovat do celého života národního kolektivu. Budu se tedy zabývat i obrazem nového českého člověka a jeho „ideálním“ chováním. Za účelem takovéto analýzy se také pokouším vymezit pojem národa v poválečném kontextu, tedy načrtnout jak jeho hranice, tak jeho náplň. Budu se zabývat rolí národní identity v politické a kulturní oblasti i její společenskou a hodnotovou rovinou.

Charakter změn v obsahu pojmu národ je samozřejmě třeba vnímat v celém poválečném kontextu. V této práci se však zaměřím na specifický slovník a rétoriku Komunistické strany Československa a jejich sympatizantů. To znamená strany, jejíž teoretický základ vycházející z filozofie marxismu se k „národu“ vyjadřoval negativně a byl svou podstatou internacionální. Ovšem také strany, jejíž momentální ideologický základ marxismu-leninismu-stalinismu nacionální rétoriku v politickém boji využíval. Pokusím se reprodukovat specifickou a časově omezenou proměnu komunistické rétoriky k výrazně nacionálním argumentacím v kontextu poválečného vývoje Československa do parlamentních voleb v květnu 1946. Jelikož půjde zejména o zachycení

republiky a za druhé světové války byl vztah KSČ k mezinárodní i vnitropolitické situaci stále určován momentálními potřebami sovětské politiky. K tomuto tématu blíže např. studie Václava Kurala *Úvahy a poznámky o problémech politiky KSČ v letech 1938–1945* ve sborníku *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu IV*. Tématem této práce je však komunistický budovatelský nacionalismus po druhé světové válce.

proměň národní identity komunistickou propagandou, obsahem této studie bude interpretace dějin českého národa podle marxistických (marxisticko-leninsko-stalinských) měřítek. V práci jde tedy o zachycení národotvorného mýtu vyzdvihujícího v českých dějinách prvky podporující „národní“ revoluční a demokratickou tradici. Myšlenky slovanství, husitství a národního obrození dostávaly v komunistické interpretaci aktuální politickou hodnotu. Jako převážně vágně definované pojmy doplňované různými hodnotovými kritérii byly náchylné k reinterpetacím a aktualizacím politizacím. Mohly integrovat napříč politickým spektrem, což dokazoval například Košický vládní program, zvláště ve spojení slovanství a přátelství k SSSR.

Vazby národní identity a odlišnosti vytváří základní referenční rámec, vůči kterému se jeho příslušníci (a na druhé straně ti, kteří do této komunity nepatří) vymezují. Součástí komunistické rétoriky se tedy stala i jistá kontinuální představa o českém národu, jeho politické, společenské i kulturní identitě a československých dějinách. Tato představa se promítla do stranických prohlášení, školení, propagandy a předvolebního boje strany. Dokumentům zachycujícím vznik těchto aktivit, článkům v tisku a projevům komunistických představitelů budu v této práci věnovat pozornost především. V této práci se však zaměřím pouze na českou národní identitu a národní identitu „bratrského národa Slováků“ ponechám stranou, i když se výklad konstrukce národní identity po roce 1945 bez vysvětlení zmíněného bratrství neobejde.

Jako příčiny vedoucí k nutnosti revidovat komunistický postoj k národu, ale zejména definovat národ samotný, byly nejčastěji zmiňovány reflexe mnichovských událostí. Komplex mnichovských událostí a ponejvíce jejich důsledků ukazoval samotné meze existence ČSR. Při vytváření národního

prostoru usazoval Československo v poválečné mapě Evropy. Mnichovské analogie byly užívány také pro zdůraznění neschopnosti tzv. první republiky čelit hospodářským a sociálním krizím. Získávaly také další rozměr, neboť umožňovaly KSČ zvýšit míru jejího vlivu na směřování nového politického řádu. Také této rovině argumentace (a jejím důsledkům) se budu v práci věnovat. Ve spojení s nadějemi v nové uspořádání republiky, které mělo být spravedlivější vůči sociálně znevýhodněným, zaměstnancům, dělníkům, rolníkům a drobným živnostníkům, představovala komunistická vize naopak přitažlivou alternativu k prvorepublikovému režimu. Konstrukce národní identity, specifických vlastností národa, historických souvislostí jeho zrodu a vývoje, jeho myšlenkové a názorové zaměření, to vše se v rukou komunistické propagandy stávalo nástrojem politického boje.³

Do poloviny roku 1946 se pak na mezinárodněpolitické sféře vytvářela reálná možnost spolupráce vítězných mocností, jež čerpaly potenciál z jejich válečné spolupráce. Zkoumané období tedy nabízí jedinečný obraz tvorby komunistické taktiky v ovzduší relativně širokého konsenzu na poli mezinárodním. Jde též o specifickou dobu souhlasu povoleného politického spektra s rozsáhlými změnami - jak v oblasti změn politických, tak hospodářských a společenských. Tyto důvody tedy omezují rozsah práce na poměrně úzké časové období téměř jednoho roku po konci druhé světové války.

Komunistická strana Československa vynaložila velké úsilí, aby společnost a její chápání sebe sama přetvořila podle své představy. Propojení nacionální a komunistické rétoriky se v dobovém kontextu mohlo výrazně projevit na vlivu strany ve společnosti. Mým cílem je osvětlit povahu a průběh samotného procesu vytváření toho, co bychom mohli pojmenovat národní identitou.

³ V této práci se nebudu věnovat pouze myšlenkám Zdeňka Nejedlého, argumentace kulturních a propagačních pracovníků byla daleko pestřejší a na její formulaci se podílelo více aktérů na různých rovinách stranického aparátu.

Literatura

Vytváření národní identity komunistickou propagandou po druhé světové válce není dosud zpracované v takové míře, jak by si dle mého názoru důležitost tématu pro poválečné dějiny zasloužovala. Toto téma je nejednou zmiňováno jen jako doklad při rozboru komunistické snahy převzít moc, a to zejména v souvislosti s ministerstvem informací. Politický režim třetí republiky, jeho tvorba, fungování a proměny z hlediska studia politických dějin jsou naproti tomu zpracované podrobněji. Ať již v přehledových kompenciích nebo samostatných monografiích. Lze např. uvést díla Karla Kaplana,⁴ Jiřího Kociána,⁵ Milana Drápaly.⁶ K problematice třetí republiky také vyšel sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války – *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*.⁷ Příznačné však je, že se v příspěvcích problematice kulturní politiky a historie mentalit věnuje jen velmi omezený prostor. Když už jsou zmiňovány, pak převážně v souvislosti s ideovým zakotvením nového režimu. Jiří Pernes se zde např. ve svém příspěvku věnuje politickému a společenskému systému tzv. třetí republiky z hlediska kontinuity jeho vývoje oproti dřívějším zřízením. Přímo o politickém systému třetí republiky a jeho specifické ideové základně pojednává ve sborníku Milan Znoj, Stanislav Balík, Jan Hloušek, Miroslav Novák a Petr Fiala s Maxmiliánem Strmiskou.

⁴ KAPLAN, Karel: Československo v letech 1945-1948. 1. část. Praha 1993; KAPLAN, Karel: Pět kapitol o Únoru., KAPLAN, Karel: Nekrvavá revoluce. Praha 1993; KAPLAN, Karel: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Sešity ústavu pro soudobé dějiny AVČR, Praha 1992. Další viz seznam použité a prostudované literatury.

⁵ KOCIAN, Jiří: Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948. Brno 2002.

⁶ DRÁPALA, Milan: Na ztracené vartě Západu. Antologie české nesocialistické publicistiky 1945–1948. Praha 2000. Zejména úvod monografie poskytuje rozbor ideového zaměření třetí republiky, věnuje tedy pozornost i symbolickému překódování veřejného prostoru.

⁷ KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOCIAN, Jiří – Kokoška, Stanislav (edd.): Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2005. Pro účely této práce je třeba zmínit hlavně příspěvky Michala Pehra, Jiřího Pernese, Milana Znoje, Jana Křena, Jiřího Kabeleho a Marty Ptáčkové.

Z tohoto hlediska přinesla významný příspěvek k problematice politického diskurzu tzv. třetí republiky Christiane Brenner ve své publikované dizertační práci *Zwischen Ost und West. Tschechische politische Diskurse 1945 – 1946*.⁸ Kniha je unikátní hned v několika ohledech – především pak hlediska metody. Zaměřuje se totiž na politický diskurz v období tzv. třetí republiky a za použití metody tzv. historické diskurzivní analýzy věnuje pozornost několika diskurzivním polím, jako je vlast a její hranice, vývoj a reflexe postavení republiky mezi Východem a Západem v politickém diskurzu, dále mýty a tradice, jimiž se politický diskurz obsluhoval nebo krize lidové demokracie a projektu československého socialismu. Autorčin přístup je sice z pohledu problematizace diskurzivní roviny vytváření politiky průkopnický a inspirativní, věnuje se však pouze tzv. veřejnému diskurzu, neboli tisku, veřejným prohlášením politických činitelů a významným osobnostem veřejného života. V tomto směru nedochází autorka k bližší specifikaci objektu diskurzivní analýzy (tedy proč jsou reprezentovány právě tyto diskurzivní sítě) a zároveň omezuje analytické pole pouze na veřejný politický diskurz, přičemž „politické“ je definováno subtilněji a konzervativněji, než jak s ním pracuji v této práci. Významný přínos ke zkoumané problematice spatřuji v samotném způsobu tázání se autorky, tedy „co a jak se říká“ ve veřejném diskurzu, v otázce po samotné „možnosti promluvy“ a v různých strategiích chování a jednání, které zrcadlí klíčový problém i této práce, a to je tázání po tom, „kdo mohl mluvit a jak“.

Na pozadí detailního popisu vzniku a fungování retribuční spravedlnosti v poválečném Československu se Benjamin Frommer v knize *Národní očista* dotýká i role „národa“ jako ústřední kategorie pro získávání legitimacy poválečných společenských změn.⁹ Jeho analýza dokládá instrumentalizaci národní kolektivity na jednotlivých soudních případech v každodenní praxi.

⁸ BRENNER, Christiane: *Zwischen Ost und West. Tschechische politische Diskurse 1945–1948*. R. Oldenbourg Verlag, München 2009.

⁹ FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010.

V neposlední řadě ve výčtu literatury zmiňuji produkci institutu Collegium Carolinum v Mnichově, jehož badatelé se intenzivně zabývají i poválečnými československými dějinami a k problematice tzv. třetí republiky tam vyšla i zmíněná dizertace Christiane Brenner,¹⁰ nebo např. sborník s komparativní perspektivou *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1945–1968*,¹¹ který editovali Petr Heumos a Christiane Brenner. V rámci habilitačního řízení Michaela Marka tam také vyšla kniha *Kunst und Identitätspolitik. Architektur und Bildkünste im Prozess der tschechischen Nationsbildung*, jejíž těžiště zájmu je sice v jiném historickém období, nicméně tematicky se věnuje výzkumu formování identity národa.

Kulturní politika KSČ v třetí republice a její význam zůstává však dle mého soudu výzkumem prozatím podhodnocena. Vedle Christiane Brenner, která se při výzkumu politické žurnalistiky věnuje i KSČ, lze uvést ještě autory Alexeje Kusáka¹² a Jiřího Knapíka,¹³ kteří se ve svých pracích soustavně zaobírali kulturní politikou KSČ. Při studiu národní identity však představuje kulturní politika KSČ významnou část, rozhodně nikoli vyčerpávající pole, ve kterém se nová národní identita tvořila. Nicméně jejich výzkum se věnuje rétorice a symbolickým reprezentacím, o které se opírá i tato práce.

V rámci výzkumných grantů Ústavu pro soudobé dějiny je možno zaznamenat několik badatelských záměrů na studium české společnosti a politického systému po roce 1945. V rámci těchto projektů vycházely na počátku 90. let práce Karla Kaplana. Z novějších výzkumů lze zmínit například projekt

¹⁰ Vychází v rámci badatelského výzkumného programu „Der Weg in den Stalinismus: Diskursanalyse der tschechischen Publizistik 1945–1948“.

¹¹ HEUMOS, Peter – BRENNER, Christiane: *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1945-1968*. R.Oldenbourg Verlag, München 2005.

¹² KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945-1956*. Praha 1998.

¹³ KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*. Libri, Praha 2004.; Knapík, Jiří: *Kdo spoutal naši kulturu. Portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov 2000; KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci – kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Libri, Praha 2006. V uvedených titulech však zaujímá problematika třetí republiky pouze okrajové místo. Pro tuto práci je však nosná studie KNAPÍK, Jiří: *Oni a Masaryk (Téma T. G. Masaryka v interpretačních proměnách KSČ 1945–1955)*. In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 6, Opava 2003, s. 363–385.

Dějiny české společnosti 1945–1989,¹⁴ *Geneze, vývoj a realizace ideje národní fronty (Proměny společnosti v Československu v období let 1938–1953)*¹⁵ nebo právě započatý výzkumný projekt *Komunistická strana v Československu a bolševismus*.¹⁶ K problematice vysídlení Němců a proměnám českého pohraničí po druhé světové válce v současné době vychází přelomová šestidílná edice dokumentů o osmi svazcích, jejímiž hlavními editory jsou Tomáš Staněk a Adrian von Arburg.¹⁷ Úvodní díl má charakter obecného úvodu k problematice i edičnímu rozvržení publikační řady. Dvě historické statě věnují pozornost nejen demografickým a územně správním změnám, ale i širším souvislostem společenského vývoje od poloviny 19. století. Úvod k edici také předkládá detailní seznam literatury k dané problematice, navíc shrnuje dosavadní stav badatelského výzkumu poválečných dějin na celostátní i regionální úrovni. Pátý a šestý díl edice by se měl věnovat také kulturně společenským poměrům v pohraničí a soudobému tisku z let 1945–1951.

Při výčtu literatury k danému tématu nelze opominout sborník *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Tato studijní edice vycházela v rámci výzkumného projektu GA ČR *KSČ a radikální socialismus v Československu 1918–1989*. Přímou kulturní politice a propagandě komunistů od konce války do voleb 1946 se však žádný z příspěvů nevěnuje.

Za pozornost stojí studie Václava Kurala¹⁸ mapující komunistickou politiku v průběhu let 1938–1945 ve vztahu k československé státnosti. Taktice komunistické politiky během druhé republiky se v tomtéž sborníku zabývá studie

¹⁴ Výstupem tohoto projektu byly například tituly: KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Academia, Praha 2007; a její obdoba TÁŽ: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945–1969*. ÚSD, Praha 2004.

¹⁵ Tento projekt se zabývá hlavně politickým systémem třetí republiky a jejich řešitelem byl převážně Jiří Kocián.

¹⁶ Výzkumný projekt bude ukončen v roce 2014.

¹⁷ STANĚK, Tomáš - ARBURG, Adrian von (edd.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945 – 1951. Dokumenty z českých archivů. I., Češi a Němci do roku 1945- Úvod k edici*. Středoluky 2010.

¹⁸ KURAL, Václav: *Úvahy a poznámky o problémech politiky KSČ v letech 1938–1945*. In.: KOPEČEK, Michal- KÁRNÍK, Zdeněk (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. IV.*, Praha 2005, s. 72 – 87.

Jana Kuklíka a Jana Gebharta.¹⁹ Příspěvky Jiřího Maňáka o problematice dělnického charakteru KSČ po roce 1945²⁰ nebo studie Jiřího Křesťana dotýkající se problematiky přitažlivosti komunismu pro intelektuály²¹ přinášejí náhledy do sociální sítě komunistického hnutí v Československu. Michal Pehr²² se pak v příspěvku o přípravě a vztahu KSČ k volbám v roce 1946 taktéž částečně dotýká komunistické národnostní strategie při získávání členstva a sympatizantů.

Další důležitým zdrojem informací je čtvrtletník *Soudobé dějiny*, ve kterém ke zmiňované problematice kulturní politiky KSČ vynikají zejména příspěvky Jiřího Křesťana.²³ Příspěvky o kulturní politice KSČ se však opětně zabývají spíše poúnorovými událostmi. Vytváření nové identity severočeského pohraničí v letech 1945–1989 se zabývá příspěvek Eagle Glassheima²⁴ (1945–1989) a velmi akcentovaným tématem výzkumu prezentovaným ve studiích časopisu *Soudobé dějiny* je historie legitimizace politických režimů, Historiografie v průběhu minulého režimu se danému tématu věnovala jen okrajově, např. v 60. letech v souvislosti se studii o československé společnosti.²⁵ Tyto práce jsou cenné jako dobový pramen ke zkoumání náhledu reformní historiografie 60. let 20. století na komunistickou politiku a kulturní taktiku za třetí republiky.

¹⁹ GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: Pomnichovská politika KSČ a její reflexe v Kominterně. In.: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. V. Praha 2005., s. 55-71.

²⁰ MAŇÁK, Jiří: Proměna dělnické strany v organizaci moci. Problematika dělnického charakteru KSČ v letech 1945–1953 ve světle stranické statistiky. KOPEČEK, Michal – KÁRNÍK, Zdeněk (ed.): Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. I. Dokořán, Praha 2003., s. 157–199.

²¹ KŘEŠŤAN, Jiří: Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. KOPEČEK, Michal- KÁRNÍK, Zdeněk (ed.): Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. V. s. 15–42.

²² PEHR, Michal: KSČ a volby 1946. In.: Kárník, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu V. Praha 2005., s. 177–193.

²³ KŘEŠŤAN, Jiří: Poslední husita odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ po roce 1945. In: *Soudobé dějiny*, 12, 2005, č. 1, s. 9 – 44.

²⁴ GLASSHEIM, Eagle: Etnické čistky, komunismus a devastace životního prostředí. In.: *Soudobé dějiny*, 12, 2005, č. 3 - 4, s. 432 – 464.

²⁵ DVOŘÁKOVÁ, Eva – LESJUK, Petr: Československá společnost a komunisté v letech 1945–1948. Praha 1967; KOŘALKOVÁ, Květa: Slovanství v době po osvobození Československa. In: Slovanství v národním životě Čechů a Slováků. Praha 1968; KLADIVA, Jaroslav: Kultura a politika 1945–1948. Praha 1968.

Prameny

Při výzkumu národní identity v komunistické propagandě vycházím v prvé řadě z projevů komunistických představitelů na kulturních a propagačních akcích, z materiálů z krajských, okresních a celostátních sjezdů kulturních pracovníků KSČ, využívám také záznamy z VIII. sjezdu KSČ. Některé z těchto materiálů byly vydány knižně, což velmi usnadňuje přístup k pramenné základně. Tento fakt však také umožňuje zajímavé a mnohdy překvapivé srovnání veřejné tištěné produkce s dochovanými archivními materiály. Jejich seznam je uveden ve výčtu pramenů.

Z publikovaných pramenů lze vyzdvihnout knihu *Cesta ke Květnu*, jež jako edice dokumentů představuje nedocenitelný zdroj informací ke zkoumanému období. V současnosti také vychází výše zmíněná edice dokumentů k poválečnému vysídlení Němců a proměnám českého pohraničí. Nelze také opominout tzv. *Košický vládní program*, *Protokol VIII. řádného sjezdu KSČ*, *Májové poselství* nebo brožuru *Můj poměr ke KSČ*. Z produkce komunistických představitelů se jedná zejména o Spisy Klementa Gottwalda, tiskem vydané projevy o ideové a kulturní politice strany od Václava Kopeckého, spisy Ladislava Štolla, Zdeňka Nejedlého a paměti významných činitelů politické scény. K ilustracím jednotlivých tematických případů slouží i propagační a osvětové brožury nakladatelství Svoboda.

V archivním výzkumu práce vychází z fondů ÚV KSČ, Ministerstva informací a významných představitelů KSČ. Jedná se zejména o fond Ústřední kulturně-propagační komise,²⁶ který obsahuje unikátní záznamy z porad oddělení, plány oddělení a vzájemnou korespondenci jejích členů. Ve fondu se také nachází projevy funkcionářů celostátních aktivů kulturně-propagačních pracovníků a záznamy ze školení kulturně-propagačních pracovníků, umožňující zachytit vývoj kulturní a propagační problematiky ve zkoumaném období. Informaci o stavu členské základny a údaje o jejím vzrůstu v roce do voleb 1946 obsahují složky fondu Oddělení stranických orgánů.

²⁶ NA Praha, inv. č. 1559, č. fondu 1261/2/18. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické.

Vzhledem k nadcházejícím volbám v květnu 1946 se jeví VIII. sjezd KSČ nejdůležitějším kulturně-propagačním činem KSČ jak v rámci propagace k vlastnímu členstvu, tak jako signál jednoty, síly a strategie KSČ do květnových voleb. V Národním archivu se nacházejí dva fondy evidující dokumenty k tomuto sjezdu.²⁷

Z institucionálního hlediska čerpám také z fondu Ministerstva informací²⁸ a osobního fondu Václava Kopeckého,²⁹ které obsahují záznamy jeho projevů a korespondence.

Z pestré nabídky dobového tisku pracuji s informacemi v Rudém právu, především optikou propagace komunistických idejí. Detailně se také věnuji mediální rovině propagace kulturních a politických otázek. Za tímto účelem analyzuji články týdeníku pro kulturu a politiku Tvorba.

²⁷ NA Praha, inv. č. 1488, č. fondu 1479/0/1. Obsahuje přímo dokumenty vzniklé na sjezdu ve dnech 28. – 31. března 1946, ze kterých bych vyzdvihla zejména dotazníky delegátů sjezdu. NA Praha, inv. č. 1554, č. fondu 1479/0/1/2. KSČ – sjezdy. Shromažďuje dokumenty z přípravy sjezdu, například zpracované referáty okresních vedení KSČ ke sjezdu, návrhy propagační akce sjezdu a jejich uskutečnění.

²⁸ Číslo fondu 861.

²⁹ Číslo fondu 1261/0/36.

Metodologie

„Tomu, co leží za okenní tabulí našeho chápání, je třeba nejdříve dát strukturu, než dokážeme náležitě rozeznat jeho formu, natož pak čerpat potěchu z jeho vnímání. A tím, co tu strukturu vytváří, co obraz na sítnici obývá vlastnostmi, jež vnímáme jako krásu, tím je kultura, konvence a poznání.“³⁰

Metody kvalitativních analýz ve společenských vědách umožňují efektivní výzkum sociálních fenoménů, jako jsou kolektivní identity a historická paměť. Soustředí se na rekonstrukci subjektivních nebo sdílených významů, které jednotlivci a skupiny přisuzují realitě.³¹ Při výzkumu komunistické kulturní politiky téma i prameny přímo vybízejí k zaujetí takovéto výzkumné perspektivy. K jakémukoli dobovému textu je třeba přistupovat nejen jako ke znázornění reality, ale je třeba zkoumat, jakým způsobem lidé skrze text či soubor textů konstruují smysl a význam objektů a aktivit společenského světa.³²

Moc v moderní společnosti není soustředěna do nějakých center (stát, církve, armáda), která ji legitimizují a zároveň bezprostředně uplatňují, ale je rozprostřena v celé síti komunikace společnosti. Je obsažena již v obecně přijatém způsobu, jakým se o věcech mluví, v dobovém diskurzu. Jejím prostřednictvím nevládnou konkrétní třídy, ale institucionálně a vůbec fyzicky nevymezený establishment ovládající dobový diskurz.³³ Diskurzivní analýza umožňuje rozebírat problém národní identity prostřednictvím subjektivních významů, jež jí přikládají vybraní jedinci nebo skupiny.

³⁰ SCHAMA, Simon: Krajina a paměť, s. 11.

³¹ Metodologií kvalitativních analýz ve společenských vědách se zabývá kniha DRULÁK, Petr a kol.: Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích. Praha 2008.

³² DRULÁK, Petr a kol.: Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích, s. 93.

³³ TŘEŠTÍK, Dušan: Češi a dějiny v postmoderním očistci, s. 28.

Chápe tedy diskurz nejen jako promluvu, ale jako významovou strukturu, jako systém diferencí, ve kterém je význam utvářen skrze srovnávání, kladení významů vedle sebe. Moc je tedy v tomto kontextu primárně produktivní silou, která vytváří fakta, resp. již existující symbolická centra naplňuje symbolickými významy.³⁴ Pokud pojmám diskurz a jeho tvorbu tímto způsobem, pak sociální procesy mohou být upořádány z jednoho určitého nezpochybnitelného vůdčího motivu, jehož výsledkem je struktura smyslu, která tento motiv vysvětluje a ospravedlňuje.³⁵ Diskurz tedy tak, jak jej využívám v této práci, přímo odkazuje na historická, ideologická a společenská ukotvení textů a komunikace, odkazuje na jejich roli při formulování dobových politik.

Nelze však říci, že základním předmětem této práce je vysvětlit pomocí analýzy diskurzu motivy příklonu KSČ a její propagandy k nacionalismu a národně vyhraněné rétorice v prvním poválečném roce. Jde spíše o to zachytit, jakým způsobem případné motivy artikulovala, jak vytvářela dobovou představu o skutečnosti, co považovala za důležité a co nikoli a jaké volila postupy v propagandistické práci. V této práci se tedy zabývám jak artikulací národní identity komunistickými politiky, umělci a kulturními „pracovníky“, ale i její reprezentací vybranou institucí – propagačně-kulturním a ideologickým oddělením ÚV KSČ, tj. konkrétními výstupy komunistické kulturní a propagační politiky.

Komunistický diskurz se samozřejmě pochyboval v ideologickém rámci marxismu-leninismu-stalinismu. Jeho hranice překračoval jen velmi těžce, pokud vůbec. Náplň však byla proměnlivá. Analýzou role národní identity v komunistické propagandě ukazují na konkrétní příklad paradigmatu,

³⁴ Každé historické centrum je např. podle Miloše Havelky symbolicky pregnantní, jelikož všem vjemům přisuzuje lidská mysl určitý význam. Tedy jakási emocionální (vjemová) hodnota spolu se symbolickou (významovou) hodnotou vytváří symbolický význam. Určité historické události jsou pak historicky a kulturně citlivější. Symbolická centra české politické kultury a jimi vytvářené obrazy skutečnosti tvoří rámec sociální souvislosti smyslu, to znamená, že se na jejich základě vytváří možnost specifického výkladu skutečnosti, který má silně sociálně-integrativní funkce a zároveň možnost specifického ospravedlňování jednotlivých sociálních institucí a jednotlivých politických rozhodnutí. HAVELKA, Miloš: Dějiny a smysl, s. 12.

³⁵ HAVELKA, Miloš: Dějiny a smysl, s. 13.

ve kterém fungoval specifický diskurz. Úkolem tohoto diskurzu bylo, alespoň ve zkoumaném období, vytvořit jednotící proud myšlení a jednání ve společnosti, jehož směr by komunistická strana kontrolovala. Vhodná konstrukce národní identity, národa, jehož vedení se nyní ujala Komunistická strana Československa, pomohla komunistům nárokovat si území do té doby národně orientovaných stran, které odmítaly internacionálně motivovaný socialismus.³⁶

Vedle významotvorných praktik dobového komunistického diskurzu o národu a jeho identitě patří mezi neméně důležité významotvorné praktiky různé metody ovládnutí veřejného prostoru specifickými rituály a jeho symbolickým obsazováním.³⁷ V případě této práce jde o „rituály“ propojující komunistickou stranu, její představitele a ideologii s českým (československým) národem. Rituály jsou založeny na důvěře, že jsou schopny plnit své určení, že jsou schopny redukovat nejistotu rituálním řádem. Oproti teoriím racionální volby má tato důvěra mimoracionální charakter, jenž je těžko postižitelný, ovšem zaznamenatelný.

Mým cílem je představit různé způsoby a možnosti, které představitelé komunistické strany využívali při vytváření diskurzu o národní identitě. Zprv jde o analýzu veřejného a mediálního diskursu, ve které půjde zejména o oficiální projevy a proslovy komunistických funkcionářů v tisku či veřejných shromážděních atd. Vedle toho se také zaměřím na způsoby prezentace této politiky v letácích, na obrazech, plakátech, propagačních tiskovinách apod. V další rovině práce se pokusím postihnout poloveřejný (a v omezené míře kvazisoukromý) diskurz na úrovni stranické komunikace a stranického školení, uzavřených porad různých stranických orgánů.

³⁶ Z tohoto hlediska tedy stranu otevřela většímu počtu potenciálních příznivců a voličů. Vzhledem k tomu, že k posledním parlamentním volbám došlo v roce 1935, pro mnohé voliče to byly volby první.

³⁷ Blíže např. BARTHES, Roland: *Mytologie*. Praha 2004; YURCHAK, Alexei: Privatize Your Name: Symbolic Work in a post-Soviet Linguistic Market. *Journal of Sociolinguistics* 4/3, 2000, s. 406–434; Tentýž: *Soviet Hegemony of Form. Everything Was Forever, Until It Was No More*. Princeton 2006; ALEXANDER, Jeffrey C. – GIESEN, Bernhard - MAST, Jason L. (edd.): *Social Performance. Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*. Cambridge 2006; KELLER, Jan: *Nejistota a důvěra*. Praha 2009.

Cílem je postihnout rozdíly v artikulaci a reprezentaci symbolických center na různých stupních komunistického propagačního aparátu. Nedílnou součástí analýzy je i konkrétní fungování strany při tvorbě komunistické propagandy, tedy zejména na spolupráci ÚV KSČ, kulturně-propagačního a ideologického oddělení a komise ÚV KSČ, stranického tisku a nakladatelství a konkrétních významných funkcionářů.

Takto strukturované úrovně komunikace mají postihnout zejména různé způsoby artikulace státotvorné rétoriky, mezi které patří především nejrůznější strategie propojení historie, účelu a cílů politické strany a státu, resp. státní ideje. Předmětem zájmu je tedy specifický výklad historie státu i této konkrétní politické strany. Zaměřím se na snahu vytvořit určité styčné body za účelem založení, vytvoření či zvýraznění společné tradice, tedy na interpretaci historických událostí, které se měly stát uzlovými body vytvářejícími společný základ, tradici a paměť.

Práce však sestupuje o úroveň níže a zachycuje v komunistické propagandě rozmanité způsoby nové definice identity národa, jeho novou konceptualizaci. Zaměřuje se na hospodářskou, národnostní, kulturní, společenskou, hodnotovou, politickou a genderovou rovinu pojmu „národ“. Ze studia pramenů a literatury totiž jasně vyplývá, že komunistické propagandě nešlo jen o novou interpretaci historie, ale také o vytvoření nové společnosti, resp. o vytvoření takového modelu společnosti, který by v kontextu poválečném přitáhl ke straně co nejvíce sympatizantů.

Tato dobově podmíněná, unifikující, a tudíž dostatečně pružná a vágně vymezená národní identita totiž do jisté míry fungovala v české společnosti tohoto roku jako „prázdný označující“ (nebo také uzlový bod, „point du capiton“)³⁸ ve smyslu teorie hegemonie Ernesta Laclau a Chantal Mouffe.³⁹ Prázdný označující vytváří neustálá interakce mezi logikou ekvivalence jeho konstituantů a logika diference, která vytváří hranice jeho významu. Tento proces je vlastní každému procesu signifikance v jazykovém systému a tato práce se pokusí dokázat, že je tento model v souladu s Laclauovou teorií použitelný i pro zachycení toho, jak využívala komunistická propaganda pojmu „národ“. Identita národa (která na sebe vezme roli reprezentace řetězu ekvivalencí) jako volně konstruovatelná veličina působila v politickém boji silným mobilizačním potenciálem.

Symbolická centra, o nichž hovoří Miloš Havelka, fungují pak jako jistý soubor orientujících odkazů, které v kulturním a společenském kontextu doby k sobě vztahují a na sebe navazují i jinak strukturují významy pojmů a smyslu. Často mohou být naplňovány symbolickými významy, které jim ale historicky neodpovídají.⁴⁰

Podobně na sebe národní identita dokázala navázat společnost a strukturovala její význam, aniž by ale došlo k jakékoli problematizaci konceptu národa jako autority nebo základní strukturující veličiny. V komunistické rétorice tedy v převládajících případech nešlo o problematizaci pojmu národ, ale ostatních společenských a individuálních identit, jejichž morální implementaci do společenských norem mělo zajistit právě jejich označení jako národní nebo ne-národní.

³⁸ Tento pojem vychází z Jacquese Lacana, kromě Ernesta Laclau a Chantal Mouffe s ním výrazně pracuje např. Slavoj Žižek. Jde o uzlový bod neboli hlavní signifiant, zahrnující představu specifického prvku vykonávajícího v jisté diskurzivní oblasti „univerzální“ strukturující funkci bez toho, že by specifická tohoto prvku takovou funkci předem determinovala. MOUFFE, Chantal – LACLAU, Ernesto: *Hegemony and Socialist Strategy*, s. 11.

³⁹ Zde blíže: LACLAU, Ernesto: *Emantipation(s)*. London 2007. Chantal Mouffe a Ernesto Laclau patří k vlivným „postmarxistickým“ teoretikům věnujícím se problematice politické artikulace a strategii hegemonie, ovlivnění dekonstrukcí a postlacanovskou teorií.

⁴⁰ HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl*, s. 17.

První kapitola

Národní identita

Sousloví „národní identita“ vzbuzuje jako předmět analýzy mnoho otázek. Zaslouhuje také jistě větší pozornost, než se jí v současné české historiografii věnuje. Zahrnuje v sobě totiž několik oddělených problematik, jejichž souvislosti nejsou obvykle propojovány. Nutí badatele k promýšlení epistemologických otázek v historických vědách, dokonce ontologických ukotvení předmětu. Zaslouží si však pozornost, protože hraje velmi důležitou roli v politickém procesu.

Mým cílem však není popisovat spory o smysl českého národa, ani sledovat nacionalismus jako fenomén politické modernity. Tyto problémy se naopak badatelské pozornosti těší. Jde o to zaměřit se na základní stavební prvky národní identity, abych tezi o konstruovanosti neponechala jen na její obecné rovině, ale naplnila ji konkrétním obsahem. Ve svém výzkumu se zabývám způsobu konstrukce národní identity v politice, konkrétně diskurzivní tvorbou kolektivní identity. V centru mého zájmu tedy není pravdivost národních tradic a symbolů (neboli faktografický a chronologicky přesný popis událostí vedoucí k určitému jevu), ale rekonstrukci dobově „pravdivého“⁴¹ obrazu národní pospolitosti. Věnuji se tedy dobové aktualizaci „národního“.

„Národní rétorika“ už od vzniku Komunistické strany Československa patřila do slovníku jejích členů a sympatizantů, neboť z ideologického a propagačního hlediska představovala otázka postoje komunistů k národu a potažmo státu vždy významný zdroj politik a polemik, a to v závislosti na momentální stranické linii. K zevrubnějšímu pochopení reprezentace národa, nebo lépe artikulace národní identity v komunistické kulturní politice, je proto potřeba se zabývat těmito každodenními kulturně-propagačními aktivitami strany.

⁴¹ Pravdivost je v tomto smyslu pojímána jako důvěryhodnost, tedy jedná se o kategorii legitimacy.

Reprezentace národa nemusí být nutně nové po obsahové stránce, nicméně jsou pronášeny ve zcela novém kontextu poválečné republiky a KSČ jako jedné z nejsilnějších politických sil v zemi.

Proč ovšem nepoužívat méně problematické slovní spojení národní kolektivita? Zdánlivě působí jako věrnější popis charakteru vztahů, které v rámci národa fungují. Často jsou kolektivitou myšleny „kolektivně“ sdílené vědomosti, ideje nebo představy, které vytváří struktury smyslu a komunikace. Popisovat kolektivitu, její chování, preference, očekávání či jednání lze však ve vztahu k národu jen za cenu velkého zjednodušení. Je možné samozřejmě zkoumat způsoby obsazování veřejného prostoru „národem“. Vždy se však jedná o sledování reprezentace národa jejími členy, popis procesu nabývání tohoto pojmu konkrétním smyslem. Proto mě zajímá reprezentace národa, jak ji konkrétně realizoval propagační aparát Komunistické strany Československa do voleb do ústavodárného Národního shromáždění.

V práci tedy podrobuji analýze artikulaci „národního“ v dobovém kontextu, tedy národní identity. Shledávám však vysoce problematické zabývat se primárně přijetím či odmítnutím obrazů propagace, např. zpětnou vazbou skrz rozhovory s pamětníky, dobové paměti nebo např. výzkumy mínění. Výzkum se pohybuje na poli veřejnosti, prostoru prostoupeném ideologiemi a konkrétními politikami. Nutně je však omezen povahou svých pramenů, písemnými dobovými prameny státních a stranických institucí, médií nebo např. výzkumy úspěšnosti propagace v rámci stranického aparátu.

Absence zpětné vazby však neznamená, že nemá smysl se rolí národní identity v konkrétním historickém období zabývat. Jde jen o změnu perspektivy. Naopak, zastávám názor, že právě slovní spojení národní identita v sobě výrazněji

než národní kolektivita propojuje a zdůrazňuje důležité vazby a vztahy fungující v národě. Národ je kolektivní entita, společenství, které se ovšem chová jako jednotlivec. Zejména pokud národ „koná“ (tzn. přijímá/odvrhuje), pak se chová jako aktivní subjekt dějin. A jelikož jde o pojem konstruovaný, je součástí explicitního diskurzu. Je tedy podle mého názoru nezbytné ukázat na národ ne jako na subjekt dějin (ve velké většině objektivizovaný do role příjemce tradice a budoucnosti), ale jako na objekt. Tím subjektem dějin je vždy aktér nebo skupina aktérů dané kolektivity, které národ oslovují, adresují mu politiku, popř. jeho jménem jednají.

Kolektivní identita českého národa je výsledkem souboru praktik, jehož cílem je neustále utvrzovat vědomí národní příslušnosti a důležitosti. Kolektivní identita je vždy určitými aktéry společenství artikulována, resp. smysluplně komunikována.⁴² Zatímco moje analýza tohoto fenoménu se zaměřuje na diskurz neustálé konstrukce a rekonstrukce národní identity skupinou jasně daných aktérů, samotný tento jev kolektivní identity (smysluplně konstruované národní identity) však vyžaduje velkou míru důvěry recipientů v pravdivost této konstrukce. A jen tím lze odpovědět na otázku po zpětné vazbě, resp. příjemcích kategorií a obrazů národnosti. Komunikační strategie, využívající národní identitu jako argument určité politiky, má totiž vždy na mysli svého adresáta, ať již v propagačním, nebo persvazivním slova smyslu.⁴³ Pokus tento diskurz okolo národní identity rekonstruovat klade velké nároky na schopnost rozlišit nejen intenci argumentace, ale i její úspěšnost. O intenci pojednává kapitola věnující se propagandě, v této části se budu věnovat diskurzivní konstrukci národní identity.

⁴² Blíže např. ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť*. Praha 2001; HALBWACHS, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha 2009; BARŠA, Pavel: *Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu*. Praha 2011; HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a velký český národ*. Praha 2010; HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl*. Praha 2001. Kompletní seznam literatury bude uveden v samostatném seznamu.

⁴³ Blíže např. RICOEUR, Paul: *Čas a vyprávění I*. Praha 2000.

Národní identita ve světle diskurzivní analýzy

Zejména při velkých společenských otřesech dostávají identitní prvky společnosti nové významy a vstupují do nových souvislostí, ve kterých dochází k přehodnocení jejich významu. Takový otřes představovala druhá světová válka. V poválečném vývoji procházelo Československo hospodářskými, politickými, kulturními a obecně společenskými přeměnami. Různá kolektivní uskupení vstupovala do veřejného prostoru s novými formulacemi „češství“ a národních vlastností. V této práci se věnuji konkrétní politické straně. Všechny povolené politické strany přišly se svou koncepcí „národního“, tedy reformulací národní kolektivity vzhledem k aktuálním potřebám a problémům. Jak jsem již zmínila v úvodu, v mém pojetí totiž nejde o to, jak lidé recipovali výsledky propagačních akcí. Sleduji naopak průběh a podmínky vzniku propagace „nové“ národní kolektivity. Tedy jací aktéři mluví o národní kolektivitě. Čím argumentují. Koho oslovují. Jaké konkrétní významy národní kolektivitě přisuzují.

Lze namítnout, že každá politická strana nebo společenství po válce přišlo se svou koncepcí „národní identity“, a přínosnější by tedy bylo komparovat různé způsoby aktualizací národních tradic a konstrukce národních cílů. Nicméně důvodem, proč se zabývat právě diskursem komunistické propagandy je má vlastní hypotéza, že se pojem český národ dočasně v komunistickém diskurzu zařadil k roli komunistické ideologie, resp. stal se pro ideologický jazyk komunistické propagandy pojmem s univerzálním legitimizujícím potenciálem. Na rozdíl od meziválečného období, kdy vedle sebe mezi komunistickými či s komunismem sympatizujícími intelektuály existovaly protikladné pozice - radikálně modernistické, univerzalistické a antinacionální teorie kultury, reprezentované Karlem Teigem, proletářská kultura reprezentovaná Stanislavem K. Neumannem, radikálně levicové interpretace české otázky (od Zaviše Kalandry nebo Jana Švermy) či počínající syntézy socialistické revoluce a národní ideologie u Zdeňka Nejedlého,⁴⁴ v poválečném vývoji došlo ke změně. Právě v

⁴⁴ KOPEČEK, Michal: Hledání ztraceného smyslu revoluce, s. 120.

časově velmi omezeném období jednoho roku do voleb 1946 přijala Komunistická strana Československa politickou taktiku jednoty v Národní frontě, v níž oficiálně proklamovaným cílem nebyla socialistická revoluce, ale národní jednota, a to zejména na kulturním a politickém poli.

Komunistická strana převzala nacionální rétoriku a s její pomocí obsazovala národní identitu různými významy. To jim umožnilo oslovit větší kolektivitu, tedy kolektivitu českého lidu, ze kterého vytvářela „společnost“. Navíc jim to poskytlo možnost podílet se na reformulaci významu této kolektivity - a konkrétním oslovováním sociálních skupin navázat na komunistickou strukturu národního smyslu i na konkurenční výklady. Komunisté tedy nejen zobrazovali sebe jako „dědice velkých tradic českého národa“, ale také konkrétní diskurzivní praxi tento národ (lid) naplňovali významy, které měly být oslovovaným blízké. Za připojením komunistické „lidovosti, slovanství a mesianismu“ k dobovému kontextu „národní a demokratické revoluce“ však stály praktické politické kroky a konkrétní propagační akce, jež je třeba vnímat v jejich historicitě jako projevy konkrétní politické praxe. Z takového úhlu pohledu můžeme zjistit, jaký strategický význam přisuzovali její aktéři „národní“ rétorice v jednotlivých případech.

Proč si vybírat dobu, která je z pojetí kritické diskurzivní analýzy pro analýzu diskurzu kvůli dynamice společenských a politických změn více než problematická? Avšak lze současně položit i otázku, proč se jí nevěnovat z jiné perspektivy? Existují způsoby, jak analyzovat diskurzivní praxi v politice, resp. politiku jako činnost, diskurzivní praxi? Shledávám jako vysoce relevantním zabývat se konceptualizacemi identit v politické praxi, neboť historické, sociální nebo např. genderové kategorie dávají při implementaci konkrétních politik sociální praxi smysl. Tím se analýza dostává ještě za rovinu analýzy začlenění vybraných českých tradic v politických krocích. Co bylo shledáno jako vhodné pro českého rolníka, živnostníka nebo ženu? Jaké vlastnosti a chování byly cizí nově utvářenému politickému řádu? Tímto může analýza dokázat, že se

nejedná pouze o rovinu promluv, ale o konkrétní politickou praxi, která se za prohlášeními skrývá. O politickou praxi propagačního aparátu, zaměřenou na informování, agitaci a propagaci ve smyslu persvaze (přemlouvání), tedy komunikaci.

Interpretativní politická analýza představuje oproti kritické diskurzivní analýze poměrně mladou vědní disciplínu, která se zabývá zkoumáním politiky jako souhry a střetů diskurzů. Symboly, výrazy, rituály nebo slovní hříčky jsou součástí stále častěji užívaného fenoménu diskurzu. V 90. letech 20. století se z různých přístupů, jež zkoumaly jazyk jako faktor politiky, vytvořila argumentační analýza politiky, která vycházela z postpozitivistické epistemologie.⁴⁵ Ta nepřikládá metodám dedukce a indukce větší pravdivostní hodnotu než má např. kritika nebo interpretace. Přesvědčení o sociální konstrukci reality, tedy vědomí ontologické konstrukce a epistemologické interpretace „vědění“, ve které subjekt analýzy není inertním faktem a teorie společnosti nejsou obrazem její přirozenosti, je vlastní poststrukturalistickým přístupům v sociálních vědách.⁴⁶ Pro diskurzivní analýzu je důležité, jak se o věcech mluví, co vše je možné sdělit a v jakých souvislostech, resp. jak je v daných historických souvislostech možné o různých aspektech promlouvat. Jde o zachycení převládajícího způsobu myšlení a jednání, o přidělování významů nebo jejich kontextualizaci, jež v dobových konkrétních podmínkách představuje referenční rámec „normality“. Ta tvoří hranici promluv o společnosti.

Tvorba významů je tedy společensky a historicky kontextualizovaným procesem a tento subjekt studia je taktéž historicky a společensky situovaný naším zkoumáním jako zakotvených aktérů.⁴⁷ Radikální neukotvenost aktérů vyžaduje jejich diskurzivní tvorbu v prostoru a ve společnosti. Proto interpretativní politická

⁴⁵ GOTTWEIS, Herbert: Constructivist Approaches to Public Policy. In: PIERRE, John – PETERS, E. Guy (edd.): Public Policy Handbook, London, s. 4.

⁴⁶ Blíže YANOW Dvora: Philosophical Presuppositions and the Human Sciences. In : SCHWARTZ-SEA, Peregrine - DVORA Yanow (edd.): Interpretation and Method. Empirical Research Methods and the Interpretive Turn. M.E. Sharpe, New York 2003.

⁴⁷ Blíže např. HOWARTH David - TORFING , Jacob (edd.): Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance, Palgrave Macmillan, 2005.; FISCHER, Frank - FORESTER, John (edd.): The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning. Durham/London 1993.

analýza zkoumá významy a struktury smyslu v politikách, jelikož nejsou důležité pouze lingvistické a stylistické kategorie promluv, ale jde hlavně o výzkum jejich role pro společnost.⁴⁸

Promluvy tak nenesou pouze smysl faktický, ale i narativní, resp. metanarativní. Poststrukturalistická diskurzivní analýza k tomuto připojuje ještě vědomí sociální, politické a institucionální zakotvenosti daných aktéra, které ovlivňuje jeho jednání, resp. co ve své pozici, kde a jakým způsobem byl schopen říci. V pragmatice řečového aktu se odráží meze promluvy v určitém postavení. Dokumenty z propagačních materiálů, schůzí, školení a porad nepokládám pouze za texty, ale za soubor praktik (v konkrétním místě, čase, kontextu), jelikož praxe a diskurzy nejsou oddělitelné. Těmito praktikami dochází k problematizaci naturalizovaných kategorií, např. příslušnosti k národu. Jak o tom mluví tzv. poststrukturalistická teorie diskurzu (PDA) essexské školy (David Howarth,⁴⁹ Jacob Torfing⁵⁰ aj.), k tvorbě nových významů smyslu je třeba, aby taková společenská nebo politická formace byla schopna využít svou moc k zablokování analogické tvorby smyslu a její implementace do veřejného prostoru jinými společenskými skupinami. Takové obsazování smyslu se tak děje např. rituálně nebo propagačně. Vycházím z premisy, že zkoumání identity znamená zkoumání reprezentací této identity. Fakt, že jiné kolektivity nejsou schopny dát své identitě legitimní rozměr, pak umožňuje vytvářet tu „naši“ s našimi významy. Zaměřuji se tedy na koncepty hranic, které vymezují kolektivitu a laicky řečeno pomocí označení toho, co je vně, uspořádají vnitřní pravidla kolektivity. Odpovědi na otázky kdo jsme, jak a proč je určité chování a jednání považováno za národní a jiné ne, jsou neomylně propojené s pravidly společnosti, její paměti a vědomím budoucnosti.

⁴⁸ V knize *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory* Jason Glynos a David Howarth postulují základní pravidla interpretativního výzkumu v sociálních vědách ve snaze překonat epistemologické a ontologické deficity pozitivistických přístupů. Věnují pozornost podmínkám možnosti diskurzu, tedy modulacím a modifikacím významů ve společenském kontextu. V návaznosti na Chantal Mouffe a Ernesta Laclau v knize *Hegemony and Socialist Strategy* sledují logiky diference a ekvivalence při tvorbě identity. K reprezentaci a tvorbě identity tak dochází v situacích, kdy jedna skupina aktérů využívá svou moc k zablokování analogické tvorby smyslu jinými aktéry.

⁴⁹ GLYNOS, Jason – HOWARTH, David: *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. Routledge 2007.

⁵⁰ TORFING, Jacob: *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*. Blackwell 1999.

Během tohoto procesu však vzniká druhá konstitutivní vlastnost identity. Tou je vědomí vnitřní solidarity, sounáležitosti. Solidarita nejen vytváří vnitřní pouto společnosti, zároveň i strukturuje oprávnění v rámci kolektivity, a tím opět vymezuje konkrétní skupinu oproti jiné. I tento prostor je symbolicky kódován. Je totiž pomocí symbolických kódů strukturován a umožňuje kolektivitě vnitřní orientaci v prostoru. Na rozdíl od hranic, jež sice působí svým označením a uvědoměním na vnějšek kolektivity primárně a vymezují ji (ohraničují) převážně vůči jiným a cizím, různé symbolické kódy podobnosti vytváří zejména vnitřní linii neboli jádro kolektivní identity. Obě funkce se však vzájemně doplňují a podmiňují. Dalo by se tedy říci, že hranice jsou vytvářeny vnitřní podobností a vnější jinakostí, zatímco vnitřní podobnost a solidarita členů je konstitutivní pro vzájemné hranice různých societ.

Kolektivní identita

Analytik se při uvažování nad možnostmi a hranicemi svého výzkumu v oblasti identity pohybuje v nestabilním poli sémantických pojmenování, ve kterých se věci „(...)normálně rozmisťují a pojmenovávají a tvoří velké množství fragmentálních oblastí, kde se bezejmenné podobnosti tmelí v diskontinuální ostrůvky. Jejich identita je ale pořád široká na to, aby byla nestabilní, takže se neustále mění.“⁵¹ Neustálá změna zkoumaného předmětu a jeho nepostižitelnost v celé složitosti by neměla společenské vědce zaskočit. Přesto však pro mnohé tato vysoce zajímavá vlastnost analýzy společenských jevů představuje moment přílišného rizika, které nejsou ochotni riskovat.

Jelikož v této práci jde o zkoumání symbolických systémů (v tomto případě národní identity), prameny získávají svou výpovědní hodnotu až optikou určité typologie symbolických kódů kolektivní identity. Ta je důsledkem sociální konstrukce. Vytváří se z více či méně záměrných interakcí. Kolektivní identitu tedy můžeme vnímat jako „vztahový rámec, v němž se definují náklady a zisky a vytvářejí preference“.⁵² Postmoderní věda vychází z předpokladu, že „identita každého pojmu je dána tím, od koho se pojem odlišuje, a proto v sobě nese vždy otisk toho odlišného.“⁵³ Mezi základní příznaky nebo orientační body identit patří hlavně takto vymezené hranice a jako vnitřní konstitutivní hodnota vzájemná solidarita. V těchto kategoriích se pak vytváří atribut podobnosti v přímém kontrastu k cizosti, odlišnosti a rozdílnosti druhých.⁵⁴

Pro popsání normativního rámce společnosti lze parafrázovat slova Michela Foucaulta, že „významy se tvoří reflektovanou klasifikací.“ Z tohoto

⁵¹ FOUCAULT, Michel: Slova a věci, s. 3.

⁵² EISENSTADT, Shmuel Noah – GIESEN, Bernhard: Konstrukce kolektivní identity. In.: HROCH, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus, s. 363.

⁵³ BĚLOHRADSKÝ, Václav: Společnost nevolnosti, s. 47.

⁵⁴ Blíže: EISENSTADT, Shmuel Noah – GIESEN, Bernhard: Konstrukce kolektivní identity. In.: HROCH, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus, s. 364.

důvodu stojí při studiu identity v popředí otázka po způsobu vymezení se, jinými slovy „*podle jakého prostoru, podobnosti, analogií jsme si zvykli distribuovat hodnoty a věci?*“⁵⁵ „Zvyk“ představuje ve weberovském smyslu „konvenci“, v teorii jazykového znaku bezpříznakovost, tedy normalitu. O tuto „normalitu“ jde při zkoumání národní identity především. Lze ji nazývat kulturou. „*Každá kultura se definuje řadou základních kódů, předpisů, které dovolují dešifrovat to, co se v ní odehrává.*“⁵⁶ Tyto kódy jsou jádrem kolektivní identity, jelikož vytvářejí její tradice.

Při zkoumání identity jde tedy především o to zachytit polohu různých kódů,⁵⁷ zjistit jejich důležitost, relevanci, funkci atd. Vzájemné vztahy těchto kódů nám dávají smysl a umožňují nám smyslu porozumět. Je patrné, že jsme si navykli vymežovat věci jejich protiklady, tedy vytvářet si dvojpólový rámec porozumění. Identita vzniká primárně uvědoměním si toho, co není. Na tomto místě je však důležité si uvědomit, že každá polaritní dichotomie skrývá trichotomii. Mezi vpravo a vlevo je střed, mezi minulostí a budoucností je přítomnost. Tento střed tvoří *fenomenální ohnisko identity*, které propojuje oba póly.

Názor na povahu hlavních kódů identity se různí. Shmuel Noah Eisenstadt s Bernardem Giesenem mluví o společnostech, jejichž kolektivní identita je založena na ideji prvobytnosti, neboli souladu s přirozeným řádem, dále na občanském soužití, založeném na konstitutivním rozměru institucí a tradic, a v neposlední řadě na kultuře a posvátnosti, tedy jinak řečeno na přirozeném vztahu kolektivního k „Posvátnému“.⁵⁸ Tento třetí princip je nejbližší definici komunistické víry v pokrok a nazření dějinných zákonů. To znamená, že nejvíce vystihuje tvorbu kolektivní identity v komunistickém pojetí.

⁵⁵ FOUCAULT, Michel: Slova a věci, s. 4.

⁵⁶ Tamtéž, s. 300.

⁵⁷ Jedná se například o prostorové kódování (nahore/dole), časové kódování (minulost/budoucnost), reflexivní kódování (centrum/periferie) atd. Blíže: EISENSTADT, Shmuel Noah – GIESEN, Bernhard: Konstrukce kolektivní identity. In.: HROCH, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus, s. 365.

⁵⁸ EISENSTADT, Shmuel Noah – GIESEN, Bernhard: Konstrukce kolektivní identity. In.: HROCH, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus, s. 373.

Jelikož tato práce vychází z diskurzivní analýzy, je pro ni důležité analyzovat vlastní představu komunistické strany a jejích představitelů o sobě samých. Ta se při konstrukci národní identity odráží. Při této úvaze lze připomenout tezi Petra Fidelity, že „*ve své vlastní řeči podává komunistický režim pravdivý obraz o své povaze.*“⁵⁹ Přestože Fidelity analyzoval fungování komunistické řeči (a jazyka) 70. let 20. století, lze tezi při popisu použít i na komunistickou řeč v tomto období, popř. propagandu. Dokonce lze argumentovat, že v době před uchopením moci musel svůj obraz podávat „pravdivěji“, tak, aby byl přesvědčivější vzhledem k podmínkám jisté plurality, soupeření, existence odlišných stran a na straně nezávislých (vůči straně kritických) médií. Zamýšlet se nad konceptem národní identity v komunistické propagandě má tedy ještě další rozměr. Propaganda konstruuje i své adresáty, jelikož „*jazykové projevy stojí na předpokladu široce sdílené samozřejmosti výpovědi, jejichž subjektem je jakési blíže neurčení „my“.*“⁶⁰

⁵⁹ FIDELIUS, Petr: Řeč komunistické moci, s. 11.

⁶⁰ Tamtéž, s. 12.

Propaganda, propagace a přesvědčování

Propaganda se ve veřejném prostoru v nejobecnější rovině zaměřuje na šíření a prosazování konkrétních idejí a hodnot, neboť chce dosáhnout určitého druhu odpovědi, ze kterého poté propagandista profituje.⁶¹ Tato velmi obecná definice se snaží předejít prvoplánovému propojení negativních konotací se slovem „propaganda“, jako jsou lež, podvod, zkreslení, manipulace atd.⁶² Zajisté, přenos informace má různé podoby a její produkce i recepce závisí na mnohých faktorech, v případě propagandy se zdá být určující zejména motivace producenta (účel) a odpověď recipienta (závisí na vnímání a jeho ovlivnění).⁶³ Poznávací až afektivní reakce na ideu nebo objekt ovlivňují míru důvěry jednotlivce a tedy přijetí druhu komunikace jako informativní, persvazivní nebo např. propagandistické. Propaganda je nicméně vždy v nějaké formě přetvořená ideologie, vždy však úspěch závisí na schopnosti a potřebě recipientů akceptovat důvěryhodnost zdroje a obsahu sdělení.⁶⁴

Propagandě v její persvazivní rovině jde primárně o reciproční vztah mezi producentem a recipientem, neboť cílem je přesvědčit nebo ovlivnit příjemce. Při takové komunikaci jsou recipient i producent spojeni symboly, verbálními i nonverbálními, skrz něž dochází ke změně přístupu nebo chování.⁶⁵ Aktivity oddělení kulturně – propagačního a ideologického ÚV KSČ byly ve zkoumaném období zaměřeny právě na přesvědčení posluchačstva, a to na veřejném, poloveřejném nebo uzavřeném shromáždění, popř. formou tištěných materiálů produkovaných pro podobně strukturované čtenářstvo. V tomto smyslu se tedy zabývá zejména persvazivní funkcí komunistické propagandy.

⁶¹ JOWETT, Gart - O'DONNELL, Victoria: Propaganda and Persuasion, s. 2.

⁶² Podle Jowetta a O'Donnell můžeme rozlišit několik druhů propagandy, od bílé přes šedou po černou. Liší se v míře interpretace až desinterpretace informace a zkreslení přes manipulaci po lživé sdělení. Tamtéž, s. 8.

⁶³ Tamtéž, s. 9.

⁶⁴ Smysl propagandy osciluje mezi agitací zaměřenou na dosažení změny postoje a integrační funkcí legitimního sdělení v kolektivitě. Na rozdíl od příjemců agitace nepotřebuje vyvolat aktivní zpětnou vazbu, naopak, cílenou reakcí je pasivní akceptace. Tamtéž, s. 19.

⁶⁵ Tamtéž, s. 30.

Jak jsem se pokusila dokázat, identita je záležitostí vědomí. Nicméně v první řadě v ní jde o uchopení nevědomého sebeobrazu. Ačkoliv se kolektivní identita nevyskytuje mimo jednotlivce, „já vyrůstá směrem zvenčí dovnitř, buduje se v jednotlivci díky jeho účasti na interakčních komunikačních vzorcích skupiny, ke které patří a podílí se tak na sebeobrazu skupiny.“⁶⁶ Identita je společenský kulturní konstrukt a zároveň jednatel získává svou identitu díky roli, kterou uvnitř celku hraje. Individuální identita přerůstá v procesu socializace v identitu osobní, to znamená v soubor všech společenských rolí, vlastností a kompetencí. Kolektivní identitou je tedy možné myslet obraz (metaforu, konstrukt, avšak plně náležející skutečnosti), který si o sobě vytváří určitá skupina a se kterým se její členové identifikují. Kolektivní identita je silná, pokud je na ni vzpomínáno.⁶⁷

Teoretické myšlení o identitě je tedy neodmyslitelně spjato s výzkumy kolektivní paměti. Identita je také symbolickou realitou sounáležitosti. Postoj k ní (pozitivní, negativní, ambivalentní) má základní strukturující vliv na individuální vnímání. Praxe identifikace a odmítnutí spoluvytváří nás samotné. „Zkušenost sebe sama je vždy zprostředkovaná, bezprostřední je pouze zkušenost druhých. Jinak než komunikací a interakcí nelze své já, tedy osobní identitu, uchopit.“⁶⁸ Národní identita vzniká a reprodukuje se stejně jako jiné kolektivní identity. Vědomě tedy sdílíme společný symbolický svět smyslu v kolektivitě národní identity.

Národní identita se ve společnosti formuje promluvami či symboly, které vytvářejí vědomí příslušnosti ke kolektivitě. Touto reprodukcí národní symboliky, paměti a tedy společných hodnot a výkladů dochází k jejich aktualizaci v nových kontextech. Vytváří se tak nové tradice a mýty. Kdo jsme, odkud a kam jdeme, co chceme a jak patří mezi základní otázky ukotvující identitu národa.

⁶⁶ ASSMANN, Jan: Kultura a paměť, s. 115.

⁶⁷ Tamtéž, s. 117.

⁶⁸ Tamtéž, s. 119.

Aktéři

Pro diskurzivní analýzu politiky je klíčové vymezit si sociální pole, ve kterém se texty pohybují. Svou roli hrají nejen adresáti komunikace, ale také její původci. Stejně tak je třeba si uvědomit prostor, ve kterém se komunikace odehrává.

Institucionálně obstarávalo v rámci Komunistické strany Československa kulturně-propagační oddělení a ideologické ÚV KSČ odbor agitace a propagandy, poté kulturní odbor a následně odbor vedoucích orgánů. Mezi agitační a propagační aktivity patřil hlavně tisk, rozhlas, film, agitace letáková i stranická, tak také ústřední stranická škola. Do kulturního odboru spadal rozsáhlý systém stranického školení (zahrnující aktivity, přednášky a školení pro kulturní pracovníky), věda, umění a vydavatelství strany. Odbor vedoucích oddělení se obracel organizačně do struktury stranického aparátu a měl na starosti instruktory, zahraniční instituce, dějiny strany a knihovnu strany.⁶⁹

V rámci tohoto organizačního rozdělení se však pohyboval relativně stálý počet osobností. Sekretariát strany se scházel ve složení Rudolf Slánský, Marie Švermová, Jaromír Dolanský, nepravidelně za účasti Gustava Bareše, Bedřicha Vody-Pexy, Lumíra Čivrného, Júlia Davida, přičemž aktivity Kulturně-propagačního oddělení schvaloval na základě návrhů Lumíra Čivrného nebo Jaromíra Dolanského právě Rudolf Slánský jako generální tajemník strany.⁷⁰ K personálním proměnám docházelo, na jednání sekretariátu ÚV KSČ na konci září 1945 bylo usneseno, že zástupcem Lumíra Čivrného v čele Ústředního kulturně-propagačního oddělení bude Arnošt Kolman. Tisk a agitaci měl na starost Bedřich Voda-Pexa. Oddělení čítalo během podzimu 1945 šest členů, Lumíra Čivrného, Vojtěcha Kolmana, Bedřicha Vodu-Pexu, Kolomana Moškoviče, Gustava Bareše a malíře Pravoslava Kotíka.⁷¹

⁶⁹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, sekretariát 1945 – 1951, sv. 1, a. j. 8. Porada 26. října 1945. Konkrétním aktivitám oddělení kulturně – propagačního a ideologického ÚV KSČ se věnují ve druhé kapitole této práce.

⁷⁰ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, sekretariát 1945 – 1951.

⁷¹ Tamtéž, porada 25. září 1945.

Pro úsek agitace a propagace měl na starost organizaci systému stranického vzdělávání Koloman Moškovič.⁷² Osnovy a texty přednášek zpracovávali Ota Klíma,⁷³ Arnošt Kolman,⁷⁴ Pavel Reiman,⁷⁵ Pavel Oliva⁷⁶ nebo Karel Kreibich.⁷⁷ Vydavatelská činnost spadala do kompetence Marty Knappové.

Vydavatelský úsek propagačního oddělení mělo na starost také vydávání i revizi stranického a periodického i neperiodického tisku. Šéfredaktor Rudého práva patřil k významným osobnostem ústředního vedení strany. Revizi činnosti Rudého práva měl v kulturně-propagačním oddělení ÚV KSČ Bedřich Voda-Pexa. Týdeník pro kulturu a politiku Tvorba, který po druhé světové válce začal vycházet 26. července 1945, představoval vedle Rudého práva a Kulturní politiky další významný soudobý informační zdroj pro sledování vývoje veřejného diskurzu o společenských otázkách. Redakce Tvorby se v průběhu prvního roku po osvobození výrazně měnila. Do roku 1947 jí formálně řídil spolu s redakčním kruhem Stanislav K. Neumann a po jeho smrti převzal vedení týdeníku Gustav Bareš. Daleko větší změny probíhaly na pozici odpovědného redaktora týdeníku, který se během prvního roku vydávání změnil celkem třikrát. Za první tři čísla odpovídal Zdeněk Novák, od 16. srpna 1945 vycházela Tvorba pod odbornou redakcí v čele s Ladislavem Štollem, který byl těsně před volbami do Prozatímního Národního shromáždění nahrazen Jiřím Tauferem. Ten ve své funkci zůstal až do roku 1947, kdy byl nahrazen Miroslavem Galuškou, dosavadním hlavním komentátorem mezinárodní politické situace listu.

⁷² Jednalo se o Ústřední školu pro učitele krajských škol agitátorů, jednotlivé běhy Ústřední školy, krajské školy agitátorů, konference lektorů a plány na zřízení Vysoké stranické školy. Na Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 22, č. 1 - 2.

⁷³ Úvod do českých dějin.

⁷⁴ Dialektický materialismus, Historický materialismus.

⁷⁵ Dějiny z dějin Dělnického hnutí.

⁷⁶ Základy marxistické ekonomie.

⁷⁷ Z dějin dělnického hnutí.

Ve své práci dávám největší prostor přednáškám, tzv. aktivům, kulturních pracovníků, které probíhaly na celostátních⁷⁸ i krajských úrovních.⁷⁹ Celostátní aktivity byly sice přísně pro pozvané účastníky, jejich počet však dosahoval až 400 účastníků a mezi pozvanými bývaly významné osobnosti veřejného života tehdejší doby. Aktivity a myšlenky na nich prezentované byly také široce zveřejňovány v denním tisku. Krajské a okresní přednášky pro kulturní pracovníky byly již akce soukromějšího charakteru, na kterých byly řešeny taktické otázky směřování komunistické politiky.⁸⁰ Mnohé přednášky však později vyšly tiskem.⁸¹

⁷⁸ Celostátní aktiv kulturních pracovníků se konal v rozmezí květen 1945 až květen 1946 celkem dvakrát, a to 29. května 1945 a 8. března 1946 ve velkém sále Lucerny v Praze. V této práci se věnuji přednáškám Zdeňka Nejedlého, Lumíra Čivrného pro první aktiv a Lumíra Čivrného pro druhý aktiv.

⁷⁹ Pro tento účel využívám přednášky z krajských konferencí a školení prvního kraje, tzv. Velké Prahy. Podle organizačních propozic kulturně-propagačního a ideologického oddělení ÚV KSČ však podobným způsobem s analogickými tématy probíhaly přednášky a konference na všech krajských úrovních. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 24, směrnice kulturně-propagačního oddělení.

⁸⁰ S přednáškou vystoupili postupně Václav Kopecký (Kulturní politika strany), Václav Nosek o systému Národních výborů a Rudolf Slánský s názvem „Co je komunistická strana?“.

⁸¹ Zde uvádím pro příklad přednášek Rudolfa Slánského: SLÁNSKÝ, Rudolf: Úkoly komunistů při budování lidové, demokratické republiky. Projev na krajské konferenci ve Zlíně 8. července 1945; Slánský, Rudolf: Současné problémy a úkoly KSČ. Praha 1945; SLÁNSKÝ, Rudolf: Co je komunistická strana? Přednáška proslovená na školení pro krajské a okresní funkcionáře strany Velké Prahy dne 16. července 1945. Praha 1945; SLÁNSKÝ, Rudolf: Komunistická strana v boji za svobodu národa. Zpráva ústředního sekretáře KSČ soudruha Rudolfa Slánského o činnosti strany od VI. sjezdu, proslovená dne 28. března 1946 na VIII. řádném sjezdu KSČ. Kompletní seznam obsahuje seznam literatury.

Druhá kapitola

Historický a institucionální popis komunistické propagandy

Zkoumání stranických postojů KSČ ke společenským, politickým a kulturním otázkám mnohdy připomíná rozplétání detektivního příběhu. V nepřehledné a komplikované situaci po osvobození republiky, kdy se vedení strany navracelo z moskevského exilu a setkávalo se s realitou členské základny a domácího stranického vedení, představuje propagace cílů a názorů strany, která byla organizovaná vedením strany na celostátní, krajské i okresní úrovni, velmi složitý komplex otázek a problémů. V následujících pasážích rekonstruuji mechanismus, jakým se v KSČ tvořila a prosazovala aktuální politická linie na úrovni propagandy, tj. kdo měl zásadní vliv na formulování postoje strany a jakými způsoby byla artikulována. S tím souvisí i můj výzkum jednotlivých forem reprezentace kulturní politiky strany. Součástí propagace byl propracovaný systém školení vlastních členů strany a taktéž emise textů s edukativní tematikou pro širší veřejnost, které byly vydávány v nakladatelství Svoboda.⁸² Většinu z těchto činností zařizovalo a koordinovalo kulturně-propagační a ideologické oddělení a jeho komise, z tohoto důvodu nejprve stručně popíšu proces vzniku a formování agendy oddělení a následně jeho činnosti. Údaje o organizačních záležitostech čerpám také z archivních fondů sekretariátu ÚV KSČ. Na příkladu archiválií z tzv. prvního kraje, tj. Velké Prahy, popíšu praktické realizace usnesení ústředního oddělení.

Při odkrývání mechanismu procesů propagace v KSČ je však především důležité se zaměřit na obsah propagace. O čem strana informovala vlastní členy i veřejnost? Co pokládala za správnou linii a jakými argumentačními prostředky ji obhajovala? Jak se měnil jazyk představitelů KSČ v dobovém kontextu? Při hledání odpovědí na tyto otázky je tedy nutné ptát se nejen jakým způsobem, ale i jaký postoj zaujímal. Proto se zaměřím i na konkrétní výrazové prostředky použité v projevech a textech komunistických funkcionářů.

⁸²Jedná se např. o edici „Průkopníkům pohraničí“, v jejímž rámci vycházely brožury vysvětlující zejména dekretní změny zákonodárství, „aby práce našich lidí v pohraniční nebyla zdržována či bržděna zdlouhavým hledáním cesty mezi odbornými právníckými a úředními formulacemi. Tyto brožurky všem průkopníkům pohraničí poradi opravdu dobře.“ MUCHA, Josef – PETRŽELKA, Karel: O některých současných problémech národnostně smíšených manželství. Praha 1946.

Vznik a činnost oddělení ÚV KSČ pro kulturně-propagační funkce

Ústřední výbor KSČ zřídil během května a června 1945 oddělení kulturně-propagační a ideologické. Toto oddělení navazovalo v kompetencích a mnohdy i po personální stránce na předválečné agitačně-propagační oddělení. V čele oddělení stála kulturně-propagační komise, jejíž členy jmenoval sekretariát ÚV KSČ. Do užšího vedení komise patřili vedoucí funkcionáři KSČ a do širšího vedení byli zapojeni i šéfredaktoři stranického tisku, významní komunističtí i nekomunističtí teoretikové a umělci, resp. kulturní pracovníci. Personální složení komise se v průběhu jednoho roku proměnilo. V čele komise byl v září 1945 Lumír Čivrný a jeho zástupcem Arnošt Kolman. Dále v ústřední komisi působili Jaroslav Dolanský, Koloman Moškovič, Gustav Bareš a Pravoslav Kotík.⁸³

Kulturně-propagační oddělení uskutečňovalo směrnice vydané komisí. Za tímto účelem byl vypracován rozsáhlý kulturně-propagační aparát. Podobná oddělení při krajských a okresních organizacích KSČ zakládalo a vedlo kulturně-propagační a ideologické oddělení se sídlem v sekretariátu ÚV KSČ v ulici Na Příkopěch v Praze. Vedoucí kulturně-propagačních a ideologických oddělení současně pracovali i ve vedení krajských a okresních organizací KSČ. Personální propojení sekretariátu ÚV KSČ s kulturně-propagačním oddělením při ÚV a jeho rozsáhlou sítí při okresních a krajských organizacích, ve kterých ve zmenšené podobě fungoval personální model uplatněný v ústředí, zajišťoval efektivnější vliv vedení strany a jejího ideologického aparátu na její členy. Je třeba si uvědomit, že zejména v prvních měsících po osvobození potřebovala strana rychle a dostatečně srozumitelně vysvětlit změny v postojích členům a také jim poskytnout jasnou argumentační linii, které by se mohli při vysvětlování svých (resp. stranických) stanovisek držet.

Koncem listopadu 1945 prošlo oddělení kulturně-propagační a ideologické restrukturalizací a byly nově vymezeny a určeny jeho úkoly na vydavatelskou, propagační a kulturní funkci. Oddělení se mělo přímo zaměřit na řízení a kontrolu stranických agitačních, tiskových a rozhlasových orgánů, a to na

⁸³ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, sekretariát 1945 – 1951, sv. 1, a.j. 2. Porada 29. září 1945.

všech úrovních od závodních organizací po krajské. Za účelem vysvětlování běžných politických událostí a postojů strany k nim mělo napříště provádět individuální agitaci v závodech a organizací na vesnicích, pořádat besedy s voliči a pro tyto účely tvořit různé propagační materiály. Vydavatelský úsek propagačního oddělení zahrnul také vydávání stranického a periodického i neperiodického tisku, jeho zlepšování a také zvláštní školení dopisovatelů. Jako propagační bylo označeno „školení masové základny v marx-leninismu, ve výchově kvalitních agitátorů, propagandistů a žurnalistů a rozšiřování marx-leninských idejí v masových všestranných organizacích“.⁸⁴ Kulturní propagace se měla zaměřit zejména na osvětu ve státních orgánech a ve školách všech stupňů, ve výzkumných ústavech, v divadlech, ve filmu, rozhlase, hudebních a pěveckých sborech, v tělovýchově.⁸⁵

Kulturně-propagační a ideologické oddělení mělo na starost několik aktivit –vydavatelskou, propagační a kulturní. Vnitřně bylo oddělení rozděleno na odbor agitace a propagandy (agitace, stranický a nestranický tisk, rozhlas a film, propaganda a ústřední škola), kultury (školství a věda, lidovýchova a tělovýchova v masových organizacích, umění, vydavatelství strany) a odbor vedoucích oddělení (úsek instruktorský, úsek zahraničních informací, úsek dějin strany a úsek knihovny).⁸⁶

Aktivy a konference kulturních a propagačních pracovníků

Komunikační strukturu v rámci KSČ v kulturních a propagačních otázkách lze z archivních fondů detailně zachytit. Z hlediska vnitrostranické propagační politiky patřilo mezi důležité propagační akce pořádání konferencí a aktivů kulturních a propagačních pracovníků. Z pohledu analýzy diskurzu se tyto akce staly místem propagace a informování členstva o hlavních otázkách a politických problémech. Probíhalo na nich vysvětlování politické taktiky mezi vedením strany, jejími členy i sympatizanty v umělecké obci. Pro ilustraci a rozbor klíčových projevů propagační politiky KSČ budu využívat projevy z aktivů

⁸⁴ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, sekretariát 1945 – 1951, sv. 1, a. j. 8. Porada 26. října 1945.

⁸⁵ Tamtéž, porada 26. října 1945.

⁸⁶ Tamtéž, porada 26. října 1945.

kulturních a propagačních pracovníků tzv. Velké Prahy, tj. 1. kraje. V rámci tzv. Velké Prahy se do voleb v květnu 1946 se konaly celkem dva aktivity – dne 29. května 1945 ve velkém sále znárodněné Lucerny⁸⁷ a dne 8. března 1946 ve velkém sále Slovanského domu v Praze.⁸⁸ Tyto akce byly spolu s VIII. sjezdem strany pořádaným na konci března 1946 nejdůležitějšími propagačními událostmi. Obou aktivit se účastnilo na 400 lidí. Jejich rozsah svědčil o tom, že byly dimenzovány na oslovování nejen straníků, ale i významných osobností veřejného života, odborníků ve své profesi z řad nestraníků. Také na sjezd strany bylo pozváno také velké množství hostů, kteří dostali možnost promluvit vedle jednotlivých delegátů k plénu.⁸⁹

Od 2. července 1945 pořádalo kulturně-propagační a ideologické oddělení cyklus přednášek pro okresní a krajské funkcionáře.⁹⁰ Přednášky byly určeny pouze vybraným funkcionářům, z hlediska popisu komunikační strategie tedy probíhaly za zavřenými dveřmi, na rovině tzv. soukromého diskurzu. Na těchto přednáškách se řešily aktuální propagační problémy, zejména výklad politických stanovisek KSČ k současnosti i minulosti. Přednášky měly osvětlovat politickou taktiku a připravit kulturní pracovníky na agitaci v rámci strany i mimo ni.

Tento způsob komunikace mezi ústředím a kraji, popř. místními a závodními organizacemi, byl využíván i při dalších školeních. Ve dnech 1. a 2. listopadu 1945 se v Praze konala první krajská konference. Jednotlivé krajské komisariáty předem sdělovaly ústřední komisi v podrobném dotazníku informace

⁸⁷ „Kulturní a propagační komise při Ústředním výboru Komunistické strany Československa zve všechny kulturní pracovníky Velké Prahy, všechny umělce, spisovatele, divadelníky, filmaře, žurnalisty, učitele, profesory, kulturní pracovníky odborového hnutí, tělovýchovných organizací, organizací mládeže, zástupce kulturních institucí a spolků, všechnu kulturní veřejnost pražskou.“ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 65.

⁸⁸ Do předsednictva aktivu byli zvoleni Marie Majerová, Adolf Hoffmeister, Kurt Konrád, Antonín Kurš, Jindřich Plachta, Vincenc Kramář. Aktivu se zúčastnilo zhruba 400 straníků a sympatizantů, kteří byli evidováni lístky. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 67.

⁸⁹ Byl to např. Generální tajemník Komunistické strany Velké Británie Harry Pollit, ministr průmyslu a člen předsednictva ČSSD Bohumil Laušman, předseda ČSNS Petr Zenkl, ministr financí Vavro Šrobár, poslanec Evžen Erban za ROH, za Polskou stranu dělnickou Władisław Bieńkowski, František Bláha za Československou obec sokolskou a zástupci delegací z továren a Ústřední rady družstev. NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, karton 12, a. j. 21.

⁹⁰ V archivu kulturně-propagačního a ideologického oddělení se dochovaly projevy z přednáškového cyklu z 2. července 1945, 9. července 1945 a 16. července 1945. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, a. j. 66. Přednáškový cyklus pro krajské a okresní funkcionáře.

o sestavení kulturně-propagačních komisí, podaly zprávu o své činnosti a plnění vládního programu atd.

Organizace VIII. sjezdu KSČ

Od ledna 1946 také kulturně-propagační a ideologické oddělení ÚV KSČ organizačně zajišťovalo přípravy na VIII. sjezd KSČ. Šlo o složitý proces. První etapou příprav ke sjezdu byly členské schůze závodních a místních organizací strany, a to podle pokynů ve zvláštním čísle *Funkcionáře*.⁹¹ Všechna oddělení ÚV připravila otázky, které byly rozeslány do krajů. Na základě jejich odpovědí vypracovali na ÚV dotazník, který jednotliví delegáti sjezdu v rámci svých krajů vyplnili. Jednalo se zejména o statistická data o stavu a činnosti strany za okupace a osvobození. Informace z těchto dotazníků byly později propagačně využity. V tiskem vydaném protokolu ze sjezdu byla věnována činnosti jednotlivých stranických buněk za okupace a po osvobození zvýšená pozornost. Propagace odbojové činnosti strany pokračovala tzv. výstavou odboje, která měla dokumentovat vedoucí roli KSČ v odboji za druhé světové války.⁹² Jako součást evidence krajů před sjezdem byly ÚV KSČ zjišťovány informace o činnosti organizační buňky, počtu členstva a podrobné dotazníky delegátů sjezdu, v jejichž rámci delegáti přikládali stručný politický životopis.⁹³

Samotná příprava okresních a krajských organizací na sjezd měla probíhat následovně. Při všech okresních sekretariátech se měly sejít plenární schůze, které by projednávaly jednotný program ke sjezdu strany. Tyto schůze měly být zároveň i propagační, neboť jim měl předcházet nábor nových členů do strany, „získávání žen, mladých, živnostníků, rolníků, intelektuálů.“⁹⁴

Na tyto plenární zasedání měly navazovat okresní konference, a to v období od 15. do 28. února 1946. Hlavními projednávanými body programu byly přípravy sjezdu, politický referát o současné situaci v Národní frontě a orientaci

⁹¹ NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, sv. 21. Oběžník sekretariátu ÚV KSČ z 9. ledna 1946, s. 1.

⁹² Jednalo se zejména o fotografie, plány, tiskoviny, provolání a časopisy, jež byly vydávány členy strany, stranickými organizacemi a partizánskými skupinami. „*Dále protokoly o činnosti soudruhů v době ilegality. Předměty upomínkové na persekuci a odboj. Soupis padlých, umučených a zahynuvších členů strany a soudruhů v souvislosti s činností komunistické strany.*“ Tamtéž, sv. 10, č. 21–1, s. 1.

⁹³ O průběhu získávání informací svědčí dochovaný vzor upomínky pro jednotlivé kraje, zasílané 2. března 1946, tedy necelý měsíc před sjezdem. Tamtéž, sv. 21, s. 68 – 69.

⁹⁴ Tamtéž, sv. 10, č. 21–1, s. 2.

KSČ v nově budované republice. Z každé konference vznikl volně distribuovatelný propagační materiál. Obsahoval zejména údaje o složení členstva – počet mužů a žen, jejich zaměstnání (dělnické, rolnické, živnostenské, úřednické, volná povolání) věk a informace o členství atd. Podle stejného principu Ústřední výbor KSČ připravil krajské sjezdy, a to ve dnech od 1. do 15. března 1946.

Na všech dosud popsaných úrovních (okresní, krajské) byly přípravy sjezdu spojeny s administrativní revizí fungování okresních a krajských organizací a kulturně-propagačních oddělení strany. Z těchto revizí se dochovaly přehledy o „získávacích“ akcích nových členů. „*Nechť kraje připraví také svůj akční, budovatelský program kraje, ustaví zvláštní komisi k jeho vypracování ke krajské konferenci.*“⁹⁵ Díky těmto záznamům získávalo ÚV podrobné informace o sociálním, věkovém, názorovém a politickém zaměření svých členů.⁹⁶ Konference měly však také další praktický úkol, a to „*(...) hledejte cesty, jak upevnit jednotu národa.*“⁹⁷ Dotazníky, které museli delegáti konferencí vyplňovat, totiž nezkoumaly pouze ideové nebo organizační otázky, ale zjišťovaly i názory na změny v hospodářství, kultuře a sociální oblasti. Souběžně s dotazníky zjišťovaly informace⁹⁸ o stranících tzv. kádrové komise.

Sjezd měl být důsledně propagován na veřejnosti, tedy „v masách celé demokratické společnosti.“ Ke strategii kampaně vyšlo i zvláštní číslo propagačního občasníku *Funkcionář*. K propagaci sjezdu měli straníci využívat všechny veřejné projevy, závodní schůze, porady a konference národní fronty. „*Vyzýváme všechny demokratické organizace, aby se vyslovily k těmto problémům, aby řekly své posudky i kritické náměty k politice komunistické strany.*“⁹⁹

K popularizaci sjezdu a strany vydávalo organizační oddělení ÚV KSČ také rady pro zlepšení agitace. Za vhodný postup posloužily tzv. „nové metody agitace“ z Brna: „*Poslanci strany, členové zemského národního výboru, okresních*

⁹⁵ NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, sv. 21. Oběžník sekretariátu ÚV KSČ z 9. ledna 1946, s. 5.

⁹⁶ Dotazníky delegátů sjezdu se zachovaly přímo ve složce evidující průběh a přípravu sjezdu. Tamtéž, sv. 10, a. j. 24. Dotazníky delegátů.

⁹⁷ Tamtéž, sv. 10, č. 21–1, s. 6.

⁹⁸ Zjišťována byla zejména aktivita ve funkci ve straně – na kolika schůzích referoval, zda docházel na schůze místních organizací, kolika školení se účastnil atd. Na základě těchto posudků byli členové vylučováni ze strany kádrovými komisemi. Tamtéž, sv. 21, s. 9.

⁹⁹ Tamtéž, sv. 21, s. 9.

a místních národních výborů svolají si zvláštními pozvánkami, osobně funkcionářem strany podepsanými, 20 – 30 osob z jednoho bloku domů do hostince, sdělí jim, že si jejich poslanec (člen NV) chce s nimi pohovořit o všech jejich bolestech (...) a poskytnout jim informace o otázkách, které je zajímají.“ Výhodou tohoto postupu měl být odlišný přístup k voličům, postavený na osobním přístupu: *„Tento osobní styk veřejných funkcionářů strany s naprosto neznámými lidmi, náhodně vybranými, přináší velmi dobré výsledky (...) tak i dobře působí na účastníky fakt, že komunistický funkcionář navazuje osobní styk se svými voliči, trpělivě je vyslechne, vysvětluje jim jejich dotazy a bere v úvahu jejich náměty.“*¹⁰⁰

Každý kraj měl před sjezdem vypracovat zprávu o činnosti kraje, která by zaznamenávala činnost kraje od posledního sjezdu strany – VII. sjezdu KSČ ve dnech 11. – 14. dubna 1936. Zpráva měla obsahovat nejen stručnou charakteristiku kraje,¹⁰¹ provádění politiky strany¹⁰² a propagace,¹⁰³ ale i srovnání aktuální „síly strany“ s rokem 1938. Poskytování informací se nicméně protahovalo a poslední upomínka k 14. březnu 1946 ukazuje, že na sekretariát ÚV KSČ dorazily zprávy pouze z národohospodářské komise, komise mládeže a osidlovací.¹⁰⁴

Výsledkem výše popsaného sběru informací Ústředním výborem KSČ bylo také první číslo *Návrhů základních organizací k VIII. sjezdu KSČ* z konce února 1946. Sjezdová komise sekretariátu ÚV KSČ v ní seznamovala s problémy a náměty tak, jak byly projednávány a formulovány v rezolucích z krajů. *„Přinášíme vždy doslovnou stylisaci návrhů tak, jak byla v té které resoluci formulována.“*¹⁰⁵ Sjezdová komise rozdělila návrhy do několika sekcí. Základní organizace v nich například hodnotily politiku strany. Kromě vyjádření podpory straně byl citován také jediný návrh vyzývající k *„více pozornosti středním*

¹⁰⁰ Tamtéž, sv. 21, s. 20.

¹⁰¹ „Rozloha, počet obyvatelstva a jeho rozvrstvení, které politické okresy sdružuje, nejdůležitější průmyslová odvětví, počet znárodněných podniků, druh zemědělství a obilnářství, řepařství a jiné konfiskace půdy Němců a zrádců a její rozdělení, odsun Němců a osídlení.“ NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, sv. 21, s. 80.

¹⁰² „Politika Národní fronty, opřena o koordinační výbory, prováděná v Národních výborech při výstavbě republiky v průmyslu, dopravě a zemědělství.“ Tamtéž, s. 80.

¹⁰³ „(...) ukázat úlohu strany, její iniciativní návrhy, výsledky (konference Národní fronty, národních výborů), manifestace, veřejné schůze ve městech a na vesnicích a účast na nich, politika strany na vesnici, vůči středním vrstvám ve městech (živnostníci, úředníci)“. Tamtéž, s. 81.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 127.

¹⁰⁵ Tamtéž, sv. 11, a. j. 19, s. 32.

vrstvám. Naléhavě doporučujeme, aby vedle základního, obecného programu KSČ byly vypracovány drobné dílčí programy, a to pro dělníky, živnostníky, pro školské pracovníky apod.“ Pomocí těchto programů měla strana oslovit jednotlivé třídy, popř. profese, a ukázat, co v jejich zájmu strana udělala. „Jsme přesvědčeni, že takové dílčí programy by projevily svůj dobrý výsledek při volbách (...) a budou-li zaslány především osobám politicky zatím indiferentním. Zvláště doporučujeme dílčí programy pro rolníky, živnostníky a pro veřejné zaměstnance, tedy pro stavy, mezi nimiž se udržují ještě předsudky proti straně.“¹⁰⁶ Náměty a návrhy k politickým problémům jednoznačně podporovaly politiku Národní fronty. Také byla zmiňována kritika ze základních organizací, která negativně hodnotila masivní nábor nových členů strany.¹⁰⁷

Stranická školení

Mezi hlavní úkoly oddělení kulturně-propagačního a ideologického ÚV KSČ patřil rozsáhlý systém školení, a to nejen v samotném rámci strany, ale také pro veřejnost. Po stranické linii měly komise a oddělení připravit nejpozději do počátku prosince 1945 čtyřměsíční stranickou školu. Podobně probíhaly přípravy na tzv. žurnalistickou školu, která měla informovat a školit novináře a reportéry (cca pro 25 osob) píšící do komunistického tisku. Vzhledem k aktuální politické strategii, jež byla zaměřena na oslovení venkovského obyvatelstva a rolníků, pořádalo oddělení také na podzim 1945 zvláštní zemědělskou školu.

Kulturně-propagační a ideologické oddělení ÚV KSČ zorganizovalo v polovině září 1945 konferenci předsedů kulturních a propagačních komisí, která se konala v Domě lidové kultury.¹⁰⁸ Konference měla informovat účastníky o úkolech strany v kulturní a propagační činnosti, a zároveň zkoordinovat způsob fungování jednotlivých komisí, popř. navrhnout vhodné způsoby koordinace stranické práce na úrovni krajů a okresů. Z tohoto důvodu předcházela jednotlivým krajským konferencím, pořádaným v říjnu 1945. Na počátku listopadu 1945 uzavřela stranický kruh kulturně-propagačních konferencí

¹⁰⁶ Z organizace u Zemské školní rady v Praze. Tamtéž, sv. 11, a. j. 19, s. 88.

¹⁰⁷ „(...)k určitému datu má býti ukončeno přijímání nových členů strany, kdo dosud nepoznal, kam patří, k nám už chodit nemusí.“ Místní organizace Chomutov. Tamtéž, sv. 11, a. j. 19, s. 92.

¹⁰⁸ Konference se konala ve dnech 18. a 19. září 1945. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, a. j. 53, s. 10.

celostátní konference ve Slovanském domě.¹⁰⁹ Na obě konference museli delegáti vyplňovat podrobný dotazník o vzniku komise a její dosavadní činnosti. Večerní program listopadové konference byl naplněn přednáškou Arnošta Kolmana o světovém názoru komunistů. Druhý den zahajoval s referátem o politické situaci Václav Kopecký a Lumír Čivrný shrnul momentální úkoly propagace. Těmto přednáškám se podrobně věnuji v interpretační části práce.

Plány na zřízení stranické žurnalistické školy lze rekonstruovat z návrhu Jaromíra Dolanského, který její pořádání odůvodnil využitím „(...) *nedostatku papíru a nucených přestávek ve vydávání týdeníků k organizování novinářské školy pro redaktory, která by byla povinná pro hlavní redaktory týdeníků a obtýdeníků.*“¹¹⁰ Za každý kraj se mohli dobrovolně účastnit ještě dva redaktori. Škola se konala na počátku ledna a trvala v kuse šest týdnů, viz příloha č. 1.¹¹¹

Z uvedeného plánu lze usuzovat, že témata v jednotlivých částech představovaly důležitou i problematickou agendu, se kterou novináři během každodenní praxe přicházeli do styku. Z propagačního hlediska bylo tedy v zájmu strany sjednotit obsah informací a jejich interpretaci ve stranickém tisku. Důležitost osvětové úlohy stranického tisku v tomto období podtrhují zápisky ze schůzí ÚV KSČ, které se několikrát zmiňují o potřebě „správně“ informovat a nepolemizovat s jinými názorovými či politickými proudy a stranami.¹¹² Vydávání literatury bez schválení vedením strany bylo hojně se vyskytujícím problémem. A to zejména v případě literatury teoretické. Jednalo se např. o takové texty, jako byl *Manifest komunistické strany* nebo práce Karla Marxe *Mzda, cena a zisk* a *Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické společnosti*,¹¹³ tedy texty, které měly být v souvislostech nové republiky opatřeny řádnou redakcí a schváleným úvodem.

Na počátku ledna 1946 získal systém „stranického školství“ přesný program. V novém čísle *Funkcionáře* a *Oběžníku* sekretariátu ÚV KSČ vymezilo

¹⁰⁹ Konference se konala ve dnech 1. a 2. listopadu 1945. Tamtéž, a. j. 53, s. 12.

¹¹⁰ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, sekretariát 1945 – 1951, sv. 1, a. j. 8. Návrh stranické školy pro novináře.

¹¹¹ Viz příloha č. 1. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, a. j. 24.

¹¹² Apel na jednotný postup byl dokazován negativními zkušenostmi, např. s mělnickou propagační komisí, která vydávala jiné, než předepsané knihy (konkr. Stručný životopis J. V. Stalina (Svoboda) a Manifest komunistické strany s předmluvou „s. *Kotrcha, která není dostatečně ideologicky na výši*“). NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, a. j. 24. Zpráva o stížnosti na okresní vedení KSČ v Mělníku.

¹¹³ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 54, a. j. 26.

stranické vedení hlavní principy školení. Školením museli projít všichni členové strany a „za druhé, že se školení provádí na základě *Dějiny VKS(b)*, kde jsou vyloženy základní poznatky vědeckého socialismu.“¹¹⁴ Převážná většina členů strany měla být vyškolená při místních a závodních organizacích, v tzv. základních kroužcích. Ty zahrnovaly studium *Dějiny VKS(b)* podle jednotlivých kapitol knihy. Pro ty, kteří již byli s problematikou obeznámeni (učitelé, referenti strany atd.), byly uspořádány tzv. kroužky pro pokročilé, na kterých se měly studovat *Dějiny* podle 12 kapitol s použitím spisů Marxe, Engelse, Lenina a Stalina – a to „*bud' pod vedením učitele, aneb i bez něho, na základě referátů účastníků kroužku.*“¹¹⁵ Ústřední výbor apeloval na kraje, aby školení bylo hlavně rychlé a za účasti učitelů. Pro tyto instruktáže vyslalo vedení do jednotlivých krajů z Ústředí zodpovědné členy strany.¹¹⁶

Vydavatelská činnost

Dalším okruhem činnosti kulturně-propagačního oddělení bylo vydávání osvětové literatury a literatury „komunistických klasiků“. Za tímto účelem KSČ zřídila nakladatelství Svoboda a ještě v květnu 1945 založilo kulturně-propagační a ideologické oddělení ÚV KSČ archiv a knihovnu strany v sídle strany.¹¹⁷ Napříště měly komise a kulturně-propagační oddělení v krajích vydávat jen ústředně schválenou literaturu (a o možnost jejího vydání musely předem požádat ÚV KSČ) a dosud vydané tituly musely evidovat na ÚV KSČ. Důraz byl kladen zejména na kontrolované vydávání „marx-leninské“ literatury.¹¹⁸

Ke konci roku 1945 oddělení kulturně-propagační a ideologické urgovalo, aby při každém kulturně propagačním oddělení v kraji vznikl tiskový orgán, v čele s tiskovým referentem, jenž řídil veškerou tiskovou činnost. Ten byl placen stranou a k ruce měl tzv. tiskovou komisi, ve které působil i šéfredaktor krajinského listu, popř. redaktori okresních listů. „*V tiskové komisi musí být i jiné*

¹¹⁴ NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, sv. 21. Oběžník sekretariátu ÚV KSČ z 9. ledna 1946, s. 9.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 11.

¹¹⁶ V příloze č. 2 uvádím tabulku s rozpisem krajů a příslušných přednášejících.

¹¹⁷ Rudé právo vyzývalo své čtenáře k zaslání seznamů knih a příslušných materiálů, které by mohla knihovna a archiv využít. př. inzerát Knihovna a archiv KSČ. In: Rudé právo. roč. I., 1945, č. 15, s. 6.

¹¹⁸ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 24. Zpráva o stížnosti na okresní vedení KSČ v Mělníku.

lidé obeznali s náladou a názory širokých čtenářských kruhů (dělníci, intelektuálové dobře znali kraje).“¹¹⁹ Kromě sledování nálady obyvatelstva a dohlížení na odběr stranického tisku, měla také komise pomocí redaktorů a členů řídit tiskovou činnost ve společném tiskovém orgánu Národní fronty.¹²⁰

Tiskové problémy kulturních a propagačních komisí na všech stupních stranické hierarchie (nedostatek papíru, příliš velká autonomie krajských, okresních a závodních buněk ve vydávání letáků, brožur atd.) kulturně-propagační a ideologické oddělení ÚV KSČ řešilo také zvláštními oběžníky a brožurami. Pod agendu spadala i revize činnosti redakce a vydávání Rudého práva. Kontrole podléhal jak obsah jednotlivých čísel (i na regionální úrovni), tak zejména produkce a kolportáž novin. Administrativa Rudého práva měla podle direktivy sekretariátu ÚV KSČ podávat kulturně-propagačnímu oddělení ÚV KSČ dvakrát týdně zprávy o prodeji Rudého práva, jednou týdně zprávy ze všech mimopražských deníků a jednou za měsíc ze všech týdeníků. Kontrolu propagace Rudého práva měl na starosti v oddělení kulturně-propagačním a ideologickém ÚV KSČ Bedřich Voda-Pexa.¹²¹ Ze zprávy o činnosti Rudého práva od konce války vyplývá, že do 15. října 1945 se podařilo zajistit bezproblémovou distribuci Rudého práva pouze v pěti krajích (pražském, kladenském, královehradeckém, pardubickém a plzeňském, tj. 210 650 výtisků na 2130000 obyvatel).¹²²

Od ledna 1946 vydávalo kulturně-propagační a ideologické oddělení občasník s názvem *Funkcionář*. Jednalo se o oběžník pro straníky, jenž obsahoval propagačně důležité údaje. Obsahem lednového vydání *Funkcionáře* byla zpráva Arnošta Kolmana pro školení a účely strany o VKS(b).¹²³ O vnitřní selekci informací pro straníky a veřejnost svědčí první číslo Světových rozhledů, které měly zůstat pouze pro vnitřní potřeby a informování funkcionářů, neměly být však široce distribuovány mezi straníky a veřejnost.¹²⁴

Kulturně-propagační a ideologické oddělení v rámci své vydavatelské aktivity v nakladatelství Svoboda řešilo i ideovou a formální stránku publikace

¹¹⁹ Tamtéž, sv. 24, č. 3. Směrnice kulturně-propagačního oddělení.

¹²⁰ Tamtéž, směrnice kulturně-propagačního oddělení.

¹²¹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, sekretariát 1945 – 1951, sv. 1, a. j. 5. Porada 16. října 1945.

¹²² Tamtéž, sv. 1, a. j. 5. Zpráva o činnosti Rudého práva s. Příbyla.

¹²³ Tamtéž, sv. 1, a. j. 10. Porada ze dne 5. ledna 1946.

¹²⁴ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 24. Porada ze dne 8. prosince 1945.

mluvených projevů (z přednášek nebo tiskových zpráv a rozhlasových projevů). Tištěná forma se nezřídka lišila od mluvené (archivní složky nabízí např. srovnání archivních záznamů podkladů pro přednášky a aktivity stranických a kulturních představitelů s jejich tiskovým vydáním).¹²⁵ V některých případech se však dochovaly i dokumenty z diskuse na ÚV KSČ, které se problematikou zabývaly. Jedním z nich jsou rozhlasové projevy E. F. Buriana, které měly být vydány v nakladatelství Svoboda s názvem *Voláno rozhlasem II*. Ty byly porobeny důkladné ideové kritice: „(...) není možné, aby stranické nakladatelství stálo za Burianovými výroky (...) Burianovo povídání je v rozporu se směrnicemi strany: otázky, odpovědi a glosy národního života jako by vůbec nepsal komunista, za něhož se E. F. Burian počítá.“¹²⁶ Jelikož však využití osobnosti E. F. Buriana a jeho postavení ve společnosti bylo pro kulturní politiku KSČ důležité (navíc byl Burian i členem strany), vyřešilo ÚV KSČ situaci promluvou Ladislava Štolla a Lumíra Čivrného s E. F. Burianem. Svůj díl odpovědnosti omlouvalo vedení nakladatelství i v krátkém dopise adresovaném ÚV KSČ: „*Nakladatelství Svoboda omlouvá to, že s E. F. Burianem knižní publikaci jeho projevů sjednalo ihned po květnové revoluci.*“¹²⁷

Aktuální propagační otázky

Kulturně-propagační a ideologické oddělení však také vedle dlouhodobé agendy řešilo i momentální propagační akce a otázky, na jejichž tematickém zaměření lze sledovat aktuální třecí plochy ve společnosti, vůči kterým bylo z pohledu komunistické politiky třeba zaujmout a řádně definovat stranický postoj.

Jednalo se zejména o problémy hospodářského charakteru, jako byla problematika zásobování způsobená nefungující poválečnou infrastrukturou nebo řešení problémů spojených se zemědělstvím. Pro jejich vyřešení vzniklo interní

¹²⁵ Jedná se o originál podkladů např. pro přednášku Rudolfa Slánského s názvem *Co je komunistická strana*, která vyšla tiskem ještě v roce 1945, nebo přednášku Zdeňka Nejedlého na konferenci krajských kulturních pracovníků z května 1945, potažmo z února 1946, která byla později vydána knižně pod názvem *Komunisté dědici velikých tradic českého národa*.

¹²⁶ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 54, č. 1, a. j. 1.

¹²⁷ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 54, č. 1, a. j. 1.

školení straníků o zemědělských otázkách, krajská propagační kampaň¹²⁸ a série veřejných slyšení s rolnickou tematikou, které v listopadu 1945 doplnila „zemědělská“ rubrika Rudého práva. Propagační akci s širokým rozsahem, tj.: „(...)pro každého dělníka, dělnici, rolníka, domácí hospodyni (...)“¹²⁹ představovaly sešitky *Otázky a odpovědi*, které měly vycházet od konce ledna 1946. V archivu kulturně-propagačního oddělení v sekci korespondence se zachoval vzor dopisu z 12. ledna 1946, který byl adresován soudruhu, jenž byl vybrán pro vypracování odpovědi na v pořadí jedenácté téma, tj. „Reakce rozšiřuje pomluvy o komunistech, že jsou pro totalitní režim“. Dopis apeloval zejména na stručnost a srozumitelnost jazyka požadované odpovědi. Konkrétní seznam otázek nabízí příloha práce č. 3.¹³⁰ *Otázky a odpovědi* byly určeny jako manuál pro vedoucí agitačních aktivit ve městech a na vesnicích. Zároveň měly být rozšiřovány mezi potenciální sympatizanty KSČ nebo nové členy, tj. „tzv. indiferentní“. *Otázky* v příloze této práce ukazují na problémy, které bylo nutné řešit z hlediska propagačního a strategického. Obsahovaly jak okruh otázek spojených s ideologickým směřováním strany (postoj KSČ k soukromému vlastnictví a soukromému obchodu, postoj k náboženství; postoj k rodině, ženské práci, rolnické půdě a demokracii), ale také soubor otázek týkajících se současné strategie politiky KSČ (důvod existence dvou komunistických stran v republice; neexistence rolnické strany; snaha KSČ ovládnout Ústřední radu odborů, otázka národnosti KSČ a obhajoby dělnických zájmů). Ambivalentní vztah mezi obranou zájmů pracujících a podporou pracovního nasazení a budovatelské pracovní aktivity strany byla vyjádřena tvrzením: „Komunisté dříve bojovali proti zvyšování pracovního výkonu. Dnes pobízí do práce ještě více než kapitalisté.“¹³¹

¹²⁸ Kampaň byla vedena prostřednictvím brožur *Slovo komunistů k rolníkům* (zodpovědný redaktor Kořátko); *Brožura o svazku rolníků a dělníků* (zodpovědný redaktor Frank a Kořátko) a *Brožura o významu zestrátnění bank a pojišťoven pro zemědělce* (redaktor Josef Frank). NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, sekretariát 1945 – 1951, sv. 1, a. j. 7. Porada dne 20. listopadu 1945. Letáková akce vysvětlující komunistický postoj k rolníkům, živnostenstvu a úřednictvu započala letáky s názvem *Lidem pravdu* a *Budujeme nový stát*. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 24, č. 3.

¹²⁹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 54, a. j. 2. Sešity *Otázky a odpovědi* se v archivu zachovaly pouze ve svém prvním vydání. Ve fondu kulturně-propagačního a ideologického oddělení lze nicméně najít doklady o přípravě dalších vydání.

¹³⁰ Tamtéž, sv. 54, a. j. 3.

¹³¹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 54,

K tiskům řešícím aktuální propagační otázky lze zařadit brožuru *Pravda o poměru komunistů k prezidentu dr. Edvardu Benešovi*¹³² z března 1946. Ta tematizovala poměr KSČ k prezidentovi republiky. Záslouhou kulturně-propagačního oddělení ÚV KSČ vyšlo také na počátku května 1946 tzv. Májové poselství kulturních pracovníků českému lidu, ve kterém se okolo 900 umělců přihlásilo k „*straně, která byla tmelem národní jednoty (...) vedoucí silou našeho národa, dědičkou a dovršitelkou jeho nejlepších tradic, která se dnes právem hlásí k úloze nejodpovědnější, státoporné a vládní strany.*“¹³³ Z hlediska předvolebního boje se jednalo o významný propagační akt, dokazující „jednotnou“ podporu „kulturní fronty“ politiky KSČ.

Po sjezdu strany bylo úkolem kulturně-propagačního a ideologického oddělení náležitě propagovat výsledky sjezdu v tiskovinách a brožurách. Na základě archiválií v Národním archivu lze rekonstruovat podobu plánované propagační činnosti. V první řadě měla vyjít zpráva ze sjezdu. V nákladu asi 50000 výtisků měly být v tzv. Knihovniče životopisů publikovány životopisy vedoucích soudruhů. Zatímco do sjezdu měly být vydány životopisy Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého, Václava Noska a Zdeňka Nejedlého, po sjezdu měly být publikovány životopisy Rudolfa Slánského, Václava Kopeckého, Josefa Krosnáře, Júlia Ďuriše a Viliama Širokého. Během dubna a května 1946 měl také vyjít spis Karla Kreibicha Činnost KSČ za okupace na 4-5 arších papíru, který i podle materiálu zápisu byl „*více aktuálně zaměřený než historicky obšírný*“.¹³⁴ Spolu s tiskem tzv. Posledních dopisů,¹³⁵ tj. vybraných 35 dopisů komunistů před popravou (s předmlouvou Ivana Olbrachta), se měly tyto tisky stát páteří předvolební kampaně. Pro tuto nadcházející kampaň měla být publikována řeč Václava Kopeckého o činnosti a poslání ministerstva informací *Za novou československou pravdu*, s předmlouvou Lumíra Čivrného (nákladem asi 5000 výtisků). Cyklus aktuálních propagačních tisků uzavíral redigovaný parlamentní projev Zdeňka Nejedlého *Za národní kulturu – o činnosti a poslání ministerstva školství a osvěty*, s krátkou předmlouvou Arnošta Kolmana (nákladem 3000

a. j. 3.

¹³² Tamtéž, sv. 19/7, č. 24. Leták *Pravda o poměru komunistů k prezidentu dr. Edvardu Benešovi*.

¹³³ Tamtéž, sv. 19/7, č. 24. Májové poselství

¹³⁴ Nákladem 50000 kusů. NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, karton 15, a. j. 29, s. 11.

¹³⁵ Tamtéž, s. 11.

výtisků).¹³⁶

Období května 1946 bylo z propagačního a organizačního hlediska pro KSČ zásadní. Jiří Hendrych měl do 5. března 1946 připravit Pásmo básní „(...)a podobný materiál k oslavám stranickým i veřejným.“ Rozsáhlým nakladatelským počinem mělo být zveřejnění tzv. májového listu, v nákladu asi 300000 kusů. Jeho hlavní náplní byla „oslava vymožeností národní revoluce, udržet je a upevnit, kontrast k prvním májovým dnům dříve atd.“ Zakotvit interpretaci prvního května v nové republice měl spis Antonína Boučka *První máj, jeho vznik, historie a význam*. Tento text byl dán do revize Pavlu Reimanovi a Karlu Kreibichovi, kteří měli dohlédnout na jeho politickou vhodnost. Mezi drobné propagační tisky k prvnímu květnu lze zařadit spis *KSČ a pražské povstání, KSČ v boji za osvobození republiky* Gustava Bareše a nástiny referátů k proslovům na 1. máje (projev pro zemědělce připravil Jaromír Dolanský), k oslavě vypuknutí pražského povstání 5. května (Vladimír Koucký) a na 9. květen (jednotný referát zpracoval Rudolf Slánský).¹³⁷

Těsně před volbami měly vyjít tiskem projevy ze sjezdu strany, protokol ze sjezdu¹³⁸ a dále vybrané odpovědi na anketu kulturně propagačního oddělení o kultuře a budování republiky. Dodnes určujícím pro výzkum propagační politiky strany vzhledem k národu a politické taktice je přednáška Zdeňka Nejedlého z 18. února ze Slovanského domu.¹³⁹

Veřejné přednášky

Na začátku roku 1946 měl být příkladnou sérií veřejných přednášek a schůzí strany ve městech, vesnicích a v závodech cyklus *Komunisté k palčivým otázkám dne*. Cílem bylo nejen „popularizovat historické dílo vlády a politiku KSČ v ní“, ale také „vystupovat proti reakci, která se snaží oslabit spojení se SSSR“, k čemuž měla využívat poválečných hospodářských potíží. Politikou tedy byla mobilizace k pracovní výkonnosti, „na venkově k zlepšení dodávkové morálky a

¹³⁶ Tamtéž, s. 12.

¹³⁷ NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, karton 15, a. j. 29, s. 12 – 13.

¹³⁸ Do tisku až 23. června 1946. Tamtéž, s. 14.

¹³⁹ NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté dědici velkých tradic českého národa*. Praha 1947.

*popularizovat úspěchy při výstavbě republiky.*¹⁴⁰ Jednalo se o první velké agitační vystoupení strany, proto byla přípravám věnována maximální pozornost ze strany Ústředí.¹⁴¹ Z veřejných schůzí se zachovala právě tato hesla, která ve zkratce ilustrují pragmatiku propagace strany.

Speciální letákové akce

Praktické kroky komunistické propagandy ukazují, nakolik si byli sami komunisté vědomi potřeby komunikovat svou politickou taktiku s těmi složkami „národa“, které z ideologického hlediska nepatřily mezi voličstvo KSČ. V těchto případech propagační politika strany přímo adresovala jednotlivé společenské vrstvy. Národní jednotu tak dělilo třídní hledisko.

Zaměření speciální letákové akce, probíhající v posledních čtrnácti dnech před volbami do Prozatímního Národního shromáždění, vycházelo z podrobné vnitrostranické evidence členů a detailního rozboru sociálního a genderového rozvrstvení členstva.¹⁴² Informace o sociálním rozvrstvení členské základny mohly sloužit i jako důležitý ukazatel pro vedení předvolební kampaně. Letáky¹⁴³ měly především oslovit potenciální voliče (nestraníky). Nebyly zaměřeny primárně ideologicky, nýbrž komunikovaly s voliči „jejich“ jazykem. Letáky formou zvolání oslovovaly hlavně „nedělnické“ složky obyvatelstva – živnostníky, obchodníky,¹⁴⁴ rolníky.¹⁴⁵ Z tohoto „třídního“ dělení tvořili výjimku vojáci¹⁴⁶ a ženy.¹⁴⁷ V případě vojáků měly letáky vedle propagace politiky KSČ i upozornit na možnost příslušníků ozbrojených složek účastnit se voleb. Podle výše zmíněné statistiky členů navíc počet příslušníků armády a ozbrojených

¹⁴⁰ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 24, č. 3. Směrnice kulturně-propagačního oddělení.

¹⁴¹ Viz příloha č. 4: Hesla pro výzdobu sálů, pro plakáty a letáky na veřejné schůze strany „Komunisté k palčivým otázkám dne“. Tamtéž, sv. 24, č. 3. Směrnice kulturně-propagačního oddělení.

¹⁴² Viz příloha č. 5: Sociální a věkové rozvrstvení členstva podle krajů k 8. březnu 1946.

¹⁴³ Tamtéž, sv. 19/7, č. 24. Předvolební letáky ze dne 13. května 1946.

¹⁴⁴ „Živnostníci, obchodníci! Aby řemeslo mělo zlaté dno a obchod kvetl.“ Dokladem mělo být 19 živnostníků a obchodníků na zvolitelných místech.

¹⁴⁵ „Rolníci! Jste dobrými hospodáři na svých hospodářstvích. Buďte dobrými hospodáři i ve svém státě!“ Souhlas s komunistickou politikou dokládalo 101 zemědělců na kandidátní listině a 26 rolníků na zvolitelných místech.

¹⁴⁶ „Vojáci! KSČ hájí vaše zájmy.“ Následoval seznam 7 důstojníků na zvolitelných místech kandidátky KSČ.

¹⁴⁷ „Ženy! Komunisté nás volají k řízení státu. KSČ v praxi uskutečňuje zrovnoprávnění všech žen, pro štěstí a mír našich domovů, pro radostnou budoucnost našich dětí.“ Pravdivost slov letáku mělo doložit 90 žen na kandidátní listině KSČ, 19 žen na předních zvolitelných místech.

složek mezi členstvem KSČ nedosahoval ani 1 %.

V druhém případě leták oslovoval emancipační rétorikou ženskou část voličstva. U oslovení žen byla použita 1. os. plurálu ženského rodu, takto byla vytvářena iluze, že skrze letáková hesla mluvily k ženám jiné ženy. Ze statistických materiálů, které vznikly na základě získávacích akcí k VIII. sjezdu KSČ,¹⁴⁸ vyplývá, že z celkového počtu 1 050 051 členů strany bylo žen 238 039, tedy necelých 23 %.

Navzdory získávací kampani „Za miliónovou stranu“ je z tabulky patrné, že ještě na konci ledna 1946 k miliónu chybělo téměř 200 000 osob. Do VIII. sjezdu strany se od konce listopadu 1945 nakonec podařilo získat téměř 234 tisíc nových členů.¹⁴⁹ Ke způsobu vedení získávací kampaně se zachoval dopis Ústředního výboru KSČ krajským výborům. *„Nechceme dělati hlučnou agitaci pomocí velkých plakátů a množství letáků náhodně rozdaných; chceme, aby každý člen strany závazně převzal úkol získati osobní agitaci, svým vlivem a působením nové příslušníky mezi svými spolupracovníky, v okruhu svých známých, v místě svého bydliště.“*¹⁵⁰ K motivaci měly získávací kampani sloužit různé soutěže mezi straníky, např. o „největší dar straně ke sjezdu“. *„Každý člen strany dostane památný listek, na kterém budou výborem organisace zaznamenána jména členů získaných jako dar k VIII. sjezdu (...)“*¹⁵¹ Každá krajská a okresní organizace dostala přehled o výsledku získávací kampaně s údajem o počtu získaných členů k 15. březnu 1946. Ty obsahovaly i údaje o sociálním rozvrstvení členstva. *„Při tom nejlépe poznáte, které vrstvy jsou nejslaběji zastoupeny v našich organizacích a kde hlavně musíme upevniti své posice, abychom splnili nejen úkol, který jsme si určili k VIII. sjezdu strany, ale zajistili i vítězství ve volbách (...)“*¹⁵² V příloze této práce je k nahlédnutí tabulka o stavu náborové akce k datu 8. února 1946, která obsahuje kolonku reflektující soupeření krajů v získávací kampani.

K březnovému sjezdu strany kulturně propagační a ideologické oddělení pořádalo také sérii propagačních aktivit, které měly dokazovat oblíbenost KSČ u

¹⁴⁸ Viz příloha č. 6: Přehled stavu členstva a průběh získávací akce před VIII. sjezdem KSČ ke dni 23. března 1946. NA Praha, ÚV KSČ 1945 – 1989, č. f. 1261/2/3, Oddělení stranických orgánů, a. j. 20.

¹⁴⁹ Příloha č. 7 poukazuje stav náborové akce k 8. února 1946. NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, karton č. 12, sv. 21, s. 142.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 137.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 138.

¹⁵² NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, karton č. 12, sv. 21, s. 139.

voliců. I VIII. sjezd KSČ neměl být pouze stranickým svátkem, ale událostí „(...)pro celou demokratickou veřejnost.“¹⁵³ Krajské a okresní výbory strany měly připravit *Akci darů českého lidu k VIII. sjezdu KSČ*. O přípravě této aktivity lze nalézt podrobnou dokumentaci. Závodní organizace se měly usnést na závodních schůzích a vyzvat závodní rady, že „osazenstvo závodu, jako dar k VIII. sjezdu strany provede dobrovolně zvláštní nedělní směny“.¹⁵⁴ Výtěžek z takové akce měl být věnován republice nebo jinak prospěšným účelům.¹⁵⁵ Místní organizace pak měly tato opatření provést zejména mezi rolníky: „Velmi účelné bude, když rolníci z celé obce provedou sběr vajec, másla, mléka, tvarohu, drůbeže atd. nad stanovené kontingenty, který bude jimi přímo věnován dětem některé školy, ústavu, nemocnici (...)“¹⁵⁶ Podobně byla akce darů organizována mezi zaměstnanci, úředníky, živnostníky atd.

Na základě dohody stran Národní fronty neměly být součástí předvolebního boje žádné denunciační kampaně proti jiným stranám. Ústřednímu výboru KSČ však byly adresovány dopisy z krajských, okresních a závodních organizací, které měly svědčit o opaku. Například předseda závodní organizace Svazu pro mléko a tuky Ing. Jaroslav Kohout se na počátku května 1946 obrátil dopisem na generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského s varováním, že „(...) v poslední době vedou zejména národní socialisté falšovatelský útok proti dialektickému materialismu, při čemž demagogicky tvrdí, že jde o ideologii našemu národu cizí.“¹⁵⁷ Ing. Kohout apeloval na jednoznačnou reakci ÚV KSČ proti této kampani: „V KSČ je velké množství vědeckých a kulturních pracovníků nejlepší pověsti, což však bohužel není dostatečně známo širší veřejnosti.“¹⁵⁸ Proto navrhl vytvořit otevřený manifest těchto pracovníků na obranu vědeckého socialismu. S cílem informačně-propagačním (seznámit veřejnost s množstvím vědců a umělců v KSČ) a osvětovým (vyvrátit tvrzení).

Nicméně i KSČ vedla denunciační propagační kampaně. Dva až tři dni

¹⁵³ Tamtéž, oběžník sekretariátu ÚV KSČ z 2. února 1946, s. 6.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 7.

¹⁵⁵ Např.: „(...)uhlí nemocnicím nebo jinak prospěšným podnikům, stavební materiál (...) pro obce a školy nebo ústavy; boty, látky nebo uniformy; nádobí pro ústavy nebo zánovní kuchyně, hospodářské potřeby pro rolníky(...)“ Tamtéž, oběžník sekretariátu ÚV KSČ z 2. února 1946, s. 7.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 7.

¹⁵⁷ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 54, a. j. 39.

¹⁵⁸ Tamtéž, a. j. 39.

před volbami do Ústavodárného Národního shromáždění měl být krajskými propagačními odděleními expedován leták o JUDr. Ladislavu Feierabendovi. Tento bývalý agrární politik, ministr financí exilové vlády a poválečný člen národně socialistické strany se stal terčem dehonestáční předvolební kampaně, jeho veřejné působení v národně socialistické straně mělo být důkazem, že: (...) *náš veřejný a politický život není ještě ani zdaleka očištěn, mohou-li se za necelý rok po osvobození objevit v politickém životě Beranovi spojenci, kteří dělali s ním politiku kapitulace a najde-li se politická strana, která jim ochotně umožňuje pokračovat v politice, národu a státu krajně nebezpečné.*¹⁵⁹ Ačkoliv chronologicky patří leták do předvolební kampaně, používá již rétorické a argumentační figury, které odporují proklamované politické jednotě uplynulého roku. Přiřazením Ladislava Feierabenda k již předem vyloučeným politickým strukturám a názorovým postojům, došlo k propojení celé národně socialistické strany s reakcí. Tato strategie odhaluje přechod komunistické propagandy do politické ofenzívy a uzavírá období, kterým se v této práci zabývám.

Oslavy a památné dny

Na podzim 1945 čekaly kulturně-propagační oddělení přípravy na dvě významné oslavy – 28. října a 7. listopadu. K oběma výročím byly vypracovány slavnostní projevy, brožury a rozsáhlá dokumentace, které byly pod vedením kulturně-propagačního oddělení distribuovány. Interpretaci dne 28. října se věnuji v jiné části této práce.

Během září 1945 pořádaly Společnost pro kulturní styky, Svaz přátel SSSR a Ministerstvo informací akci *Český národ Rudé armádě*. Projednávání o rozsahu zapojení KSČ do této akce ukazuje na mechanismus schvalování konkrétních kroků stranické kulturní politiky. Tento systém schvalování se podle archivních záznamů v ÚV KSČ pravidelně opakoval. Lumír Čivrný v tomto případě navrhl zapojení KSČ do akce, a to konkrétně dárkovou akcí základních organizací. Závodní rady měly vyrobit speciální dary a odevzdat je Rudé armádě. Současně měla v KSČ proběhnout speciální sbírka na kvalitní dárky Rudé armádě, minimálně měly být Rudé armádě věnovány knihy vydané v nakladatelství

¹⁵⁹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 24. Úřední svědectví o činnosti Dr. L. Feierabenda. Leták ze dne 16. května 1946.

Svoboda.¹⁶⁰ Při procesu schvalování byl však tento návrh zamítnut generálním tajemníkem ÚV KSČ Rudolfem Slánským. Provedením změny návrhu byl pověřen Jaromír Dolanský, člen předsednictva ÚV KSČ. Rudolf Slánský zamítl jak přímou účast KSČ na oslavách po boku Společnosti pro hospodářské a kulturní styky SSSR a Svazu přátel SSSR, tak také návrh, aby strana sama organizovala sbírku dárek Rudé armádě, resp. aby sama strana dávala dárky. Celý případ upozorňuje nejen na stranickou taktiku vzhledem k oslavám dne Rudé armády, ale také na nejužší rozhodovací mechanismy ÚV KSČ.

Oslavy Rudé armády připadaly na víkend 22. – 23. února 1946. Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR uspořádala dne 14. února informativní poradu k pořádání oslav Rudé armády.¹⁶¹ Moderátorem celé schůzky byl Borek Štolovský z Ministerstva informací. Podle jeho názoru měly být oslavy provedeny pod společnou organizací dotčených politických stran a společenských organizací. Dne 23. února dopoledne měl proběhnout koncert Armádního uměleckého sboru ve Vinohradském divadle, doprovázený slavnostními projevy ministra obrany ČSR brig. gen. Ludvíka Svobody, ministra školství Zdeňka Nejedlého (jakožto zakladatele a předsedy Společnosti pro hospodářské a kulturní styky se SSSR) a pražského primátora dr. Petra Zenkla. Ve totožném složení se pak měly odehrát i oslavy a pietní pocity padlým rudoarmějcům na pražském Smíchově u tzv. prvního tanku. Po proslovech měla následovat štafeta s pochodněmi k prozatímním hrobům rudoarmějců. Celá oslava měla být završena velkou manifestací před budovou parlamentu,¹⁶² zakončená chorálem *Ktož sú boží bojovníci* a slavnostním pochodem Josefa Suka *V nový život*. Tím měla být manifestována jak revoluční, tak zároveň sokolská tradice - jako vyjádření hudební reprezentace nového českého národa, který jednotně děkuje Rudé armádě a SSSR za osvobození.

Podobně rozsáhlé přípravy kulturně propagační oddělení čekalo i u příležitosti výročí narozenin Tomáše G. Masaryka 7. března 1946. Podobně jako v případě oslav 28. října představovalo i toto výročí příležitost pro KSČ

¹⁶⁰ Tamtéž, sv. 58, a. j. 22.

¹⁶¹ Slovenská národní rada, Ministerstvo školství, Ministerstvo národní obrany, Ministerstvo informací, Československá obec legionářská, ČSNS, Armádní umělecký sbor, Zemská rada osvětová, KSČ, TOMI, SČM, Svaz českých přátel SSSR, osvětový odbor Hlavního města Prahy, Zemská rada osvětová, Rada československých žen, ČSSD. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 57, a. j. 17.

¹⁶² Tamtéž, sv. 57, a. j. 19 – 20.

interpretačně spojit jeho odkaz s aktuální politikou a činností KSČ, a tím ji legitimovat. Podle vypracovaných směrnic měl každý kraj mezi sebou zvolit kompetentního člověka, který měl vystoupit z davu na veřejných shromážděních a akcích Národních výborů a Národní fronty a podle předem zaslanych dispozic „*vzdvihnout hlavní významné myšlenky Masarykovy práce z hlediska pokrokového, a hlediska našeho a lidové republiky.*“¹⁶³

Součástí propagace byla i organizace oslav „pamětihodných“ událostí, ať se jednalo o státní svátky, popř. „národní“, ke kterým KSČ musela zaujmout politický postoj, nebo oslavy a vzpomínky na významné osobnosti spojené s komunistickou tradicí a tradicí internacionálního hnutí komunistických stran. Pro tyto potřeby vznikl v kulturně-propagačním a ideologickém oddělení ÚV KSČ kalendář významných dní a akcí pořádaných stranou k jejich oslavám. Tzv. kalendář nejdůležitějších politických a kulturních událostí (viz příloha č. 8) na rok 1946 určoval celostátní výročí a události, jež měla slavit celá strana, a kalendář významných dnů, „*(...) k nimž se mohou pořádati různé akce dle místních potřeb a možností, z regionálních důvodů a pod.*“¹⁶⁴

Podle tohoto kalendáře na 23. února připadly oslavy výročí Rudé armády. Sama KSČ měla toto výročí prezentovat jako poděkování „*českého národa Rudé armádě – Osvoboditelce*“¹⁶⁵ a interpretovat jako důkaz živého vztahu českého národa k SSSR. K politice paměti přispívalo stavění pomníků, „*(...) pokládání věnců na hroby padlých rudoarmějců, návrhy na pojmenování náměstí a ulic na počest Rudé armády, Stalina, maršála Žukova, Koněva, Rybalka aj.*“¹⁶⁶ Rudá armáda měla být zobrazována jako nepřemožitelná a zároveň jako jediná záruka bezpečnosti ČSR.¹⁶⁷

Jazykem komunistické propagandy byl 15. březen označován za „den Háchovy zrady“: „*Přijetí Hitlerova protektorátu Háchou v Berlíně je největší potupou českého národa, je nejtěžší zradou v našich dějinách.*“¹⁶⁸ Na rozdíl od

¹⁶³ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, a. j. 24. Dopis vedoucím krajských a okresních kulturně-propagačních oddělení a komisí KSČ ze dne 22. února 1946.

¹⁶⁴ Tamtéž, sv. 19/7, a. j. 24, porada dne 22. února 1946.

¹⁶⁵ NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, karton č. 12, sv. 21. Oběžník sekretariátu ÚV KSČ z 2. února 1946, s. 1.

¹⁶⁶ Tamtéž, oběžník sekretariátu ÚV KSČ z 2. února 1946, s. 1.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 2.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 3.

tzv. mnichovské zrady, která sloužila k vyhocení vztahu k „mnichovským Spojencům“, měl být tento den „popudem k tomu, abychom rozvinuli velikou kampaň za očistu národa pod heslem: 15. březen 1939 je výzvou k rozhodné očištění národa od všech zrádců.“¹⁶⁹ Komunisté měli vést boj proti zrádcům, aby naplnili články o potrestání kolaborantů a zrádců z Košického vládního programu. Na tento den měly být uspořádány veřejné projevy pod heslem „*Viníky národní katastrofy musí stihnout spravedlivý trest.*“¹⁷⁰ Straníci také měli vyvíjet tlak na urychlení činnosti trestních senátů při Národních výborech.

S touto aktivitou je také propojeno vypracování seznamu padlých komunistů, kteří měli být hromadně uctěni dne 15. března 1946 hlavičkou *Oslav veřejného života*.¹⁷¹ Členské schůze strany k upomínce obětí okupace měly připomenout padlé členy vlastních organizací. Modelová schůze měla probíhat následovně: „*nejprve politický referát, který vyvrcholí v naléhavém požadavku potrestání zrádců a ve spojitosti se zákonem o národní cti, v požadavku vyloučení kolaborantských elementů z volebních spisů, tj. zbavit kolaborantské elementy volebního práva.*“¹⁷² Dále měla být slavnostně odhalena pamětní deska umučeným komunistům (jednotný model zasláný z Ústředí, do kterého organizace zanesly vlastní jména). U příležitosti pamětního aktu měla každá organizace vydat brožuru, která by založila kroniku, evidující „*základní činy, budování republiky, zprávy o práci v Národních výborech, o zvýšení pracovní výkonnosti atd.*“¹⁷³ Ústředí se postaralo nejen o text hlavního referátu, ale i rámcový text brožury a pamětní desky. Komunistické organizace měly zároveň podat návrh na udělení ocenění *in memoriam* padlým straníkům.

Získávací akce

Aktivitu strany před sjezdem plně zaměstnávaly různé získávací akce za nové členy KSČ. Byly zaměřeny na všechny složky obyvatelstva, které byly oslovovány buď genderově a věkově (a to zejména ženy a mládež), nebo sociálně

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 3.

¹⁷⁰ Tamtéž., s. 4.

¹⁷¹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, sekretariát 1945 – 1951, sv. 1, a. j. 12. Porada ze dne 22. ledna 1946.

¹⁷² NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 24. Referát A. Kolmana „Směrnice všem organizacím KSČ“ dne 23. ledna 1946.

¹⁷³ Tamtéž, referát A. Kolmana „Směrnice všem organizacím KSČ“ dne 23. ledna 1946.

a třídně (zejména rolníci, živnostníci, inteligence). Propagační akce se tedy zaměřovaly na ty sociální třídy, které buď podle ideologie komunistické strany nepatřily do dělnické třídy, nebo tradice jejich politického organizování vykazovala potřebu samostatného propagačního přístupu.

V únoru 1946 ÚV KSČ urgovalo Oběžníkem č. 4 vznik a vymezení kompetencí krajských a okresních komisí mládeže a jmenování referentů mládeže v místních a závodních organizacích. Tyto komise měly vůči Československému svazu mládeže deklarovat následující postoj: „*Je nutno opětně zdůrazniti našim soudruhům, že jednotná organizace SČM je jedním z pilířů Národní fronty, že naše strana a Komsomol vždy bojovaly o to, aby byla vybudována jednotná organizace mládeže. Uškodili bychom jenom jednotě a Národní frontě vůbec, kdybychom snad tuto organisaci nepodporovali, v ní nepracovali a nezarazili včas všechny tendence, zakládat svoje vlastní stranické organizace mládeže.*“¹⁷⁴ Zakládání takovýchto komisí mládeže hrálo významnou roli i v předvolební taktice KSČ: „*(...) v takových místech se nedaří ani národně socialistické straně a straně lidovecké zakládati si odbočky mládeže a že naopak příslušníci těchto odborů pracují ve Svazu české mládeže.*“¹⁷⁵

Součástí získávacích akcí bylo i přesvědčování členů strany, aby si předplatili stranický tisk. Získávací akce nových čtenářů totiž vážla a z pokynu Ústředí se tento stav měl změnit. Každý komunista se měl stát předplatitelem Rudého práva, zároveň však měl věnovat pozornost celému komunistickému tisku. „*Necht' není jediné obce nebo závodu, který by nebyl odběratelem našeho tisku.*“ Všechny krajské a okresní organizace dostaly přehled odběratelů a měly napravit stav tam, kde byl co do počtu odběratelů nedostatečný. Praktickou činnost zajišťovali tiskoví důvěrníci, jmenovaní pro každou místní, závodní a okresní organizaci zvlášť. Redakce a administrace Rudého práva měly připravit „den tisku“ na neděli před sjezdem strany, a to s čísly pravidelného tisku zaměřenými na získávání čtenářů.¹⁷⁶ „*Náš tisk bude nejlepším agitačním prostředkem strany. Bude-li hodně rozšířen, pomůže nám značnou měrou vyhrát*

¹⁷⁴ NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd KSČ, karton č. 12, sv. 21. Oběžník sekretariátu ÚV KSČ z 2. února 1946, s. 14 – 15.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 15.

¹⁷⁶ Tamtéž, karton 12, sv. 21, s. 129.

volby.¹⁷⁷ Narozdíl od předchozí kampaně za předplatné mezi členstvem se měli členové strany v době od dubna do května zaměřit na nové odběratele a předplatitele: „*Proberte seznamy obyvatel obce a čtvrtí (zaměstnanců závodu), rozdělte se na brigády pod vedením desítkových důvěrníků, brigády rozdělte opět na dvojice a navštěvujte postupně všechny obyvatele obce (zaměstnance závodu), jež chcete za odběratele získat.*“¹⁷⁸ Každý člen strany dostal za úkol získat nového odběratele tisku. Organizace měly mezi sebou také soutěžit – z vlastní iniciativy měly vyzvat jinou organizaci a vzájemně se tak motivovat. Na vítěze čekala odměna a popularizace v celostátním tisku.¹⁷⁹

V materiálech ke sjezdu strany lze také najít dopis oddělení kulturně-propagačního a ideologického adresovaný kulturním pracovníkům a sympatizantům-nečlenům, ve kterém je oddělení žádalo o odpovědi na pět otázek¹⁸⁰: „*Očekává-li strana od kulturních pracovníků splnění tak velkých úkolů, je naopak povinna dbát jejich mínění a seznámit se s jejich přáními.*“¹⁸¹ Dopis ujišťoval adresáty o možnosti svobodně formulovat odpovědi – mohly být zodpovězeny jako anketní dotazy, nebo mohly inspirovat k souvislému článku, kresbě nebo „*činem z vlastního oboru: básní, kresbou, povídkou, essayí, vědeckou studií.*“¹⁸² Sborník sestavený z odpovědí měl být poté oddělením využit jako podklad pro sjezd strany, později pro tzv. májové poselství.

Některá vyjádření dostala podobu samostatných letáků. Příkladem lze uvést leták *Katolický kněz o Komunistické straně*, ve kterém tento „propagační kněz“ zdůrazňoval zejména úsilí KSC o „*vybudování lepší, sociálně spravedlivé společnosti,*“¹⁸³ a souhlasil s tímto úsilím, stejně jako se slovanskou spoluprací se Sovětským svazem. Vlastenectví za okupace potvrdilo jednotu ve všech vrstvách národa: „*(...) bylo to přímo dojemné, jak rostla jednota srdcí a vůle od kněží po dělníky. Všechny nás spojovalo utrpení a pevná víra ve vítězství pravdy.*“ A jaké

¹⁷⁷ Tamtéž, Leták místním a závodním organizacím strany, s. 130.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 131.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 131.

¹⁸⁰ „*Co soudíte o poslání a o uplatnění kulturních pracovníků a inteligence v naší lidovládě? Čím mohou podle Vašeho názoru kulturní pracovníci přispět v tomto roce k budování republiky – a jaké jsou Vaše vlastní záměry v tomto smyslu? Mohl byste vyjádřit své stanovisko k světovému názoru vědeckého socialismu a vyložit, jak jste k němu došel? Jaký je Váš poměr ke (k)omunistické straně Československa? Co očekáváte od VIII. sjezdu KSC?*“ Tamtéž, karton 15, a. j. 29, s. 2.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 2.

¹⁸² Tamtéž, s. 3.

¹⁸³ Tamtéž, s. 9.

úkoly stály před KSČ z pohledu kněze? „(...) *budovat s druhými stranami hospodářskou demokracii, odstraňovat duchovní dědictví po fašismu: závist, nedůvěru mezi lidmi, antisemitismus atd.*“ Ústy kněze, který stojí za politikou KSČ, strana deklarovala mravní a duchovní obsah socialismu a odmítala, že by se odstranění kapitalismu rovnalo odstranění lidských svobod. „*Skutečnost, že své sociální problémy řešíme demokratickou cestou, bez vnitřních otřesů, jest nemalou zásluhou Komunistické strany a jejích vedoucích osobností.*“ Z pohledu kněze tedy KSČ nebyla hrozbou, ale zárukou svobody. Leták nepřímo odkazoval na zastaralé sociálně revoluční vnímání politiky KSČ. Fakt, že KSČ postupovala právě opačně, měl být známkou dobré politiky strany, dobré i pro kněze.

Závěr kapitoly

Pro činnost oddělení kulturně-propagačního a ideologického ÚV KSČ představoval národní rozměr propagace důležitou agendu. Propracovaný aparát měl za úkol informovat, vysvětlovat a potvrzovat „národní“ taktiku politického „boje“ mezi straníky, politickými stranami i širokou veřejností.

Jak vyplývá z analýzy fungování propagačního aparátu strany, legitimizační zdroje pro změnu taktiky byly hledány především mezi osobnostmi kulturního života – umělci, kulturními pracovníky. Prostředkem k napojení komunistické politiky na vývoj českého národa se stala kultura, tradice a historie. Výše popsané aktivity propagačního aparátu měly vést ke spojení složek národního života (umění, výchova, společenské vrstvy atd.) a ideály Komunistické strany Československa. Stejně tak se do jejich aktivit odrážely momentální politické otázky. K jejich vysvětlení propagační aparát vytvářel vnitrostranické i celospolečenské kampaně pomocí letáků, brožurek, článků a přednášek.

V této kapitole jsem se věnovala jak popisu obnovování propagačního aparátu, tak také jejím jednotlivým aktivitám. Detailní popis sledoval především způsob, jakým KSČ vysvětlovala a prosazovala svou politiku mezi straníky i širokou veřejností, jaké k tomu využívala prostředky formální i obsahové. Zároveň potvrdil můj předpoklad, že počet a náplně aktivů kulturních pracovníků, krajských a okresních školení i propagačních materiálů tematizovaly národní styl

komunistické politiky jako prvek, kterému bylo potřeba věnovat zvýšenou pozornost, neboť představoval změnu strategie KSČ, a proto vyžadoval vysvětlení. Popis organizace sjezdu, stranických školeních kulturních pracovníků, žurnalistů i okresních a krajských funkcionářů byl veden snahou rekonstruovat jednotlivé aktivity a způsoby, kterými mělo docházet ke smysluplné komunikaci jak uvnitř strany, tak směrem k veřejnosti.. V následující kapitole se budu věnovat interpretacím národní identity v důležitých oblastech propagace – aktivech kulturních pracovníků, stranickém školení a na stránkách týdeníku pro kulturu a politiku Tvorba.

Třetí kapitola

Analýza a interpretace fungování propagandy

„Aby se informace odlišila od média, a tedy se stala informací, musí se pohyb odchýlit určitým směrem, protože jen tehdy ukazuje něco takového jako smysl. Avšak abych něco takového spatřil, musí tu již být také určitý úhel pohledu, určitá perspektiva, určitá projekce.“¹⁸⁴

Propagační a kulturní aktivity byly v rámci aparátu KSČ úzce propojeny za účelem vysvětlit aktuální politickou linii a zajistit její osvojení mezi posluchači. Mezi důležité propagační akce z hlediska širšího stranického zaměření patřilo pořádání konferencí a aktivů kulturních a propagačních pracovníků. V této části se budu taktéž zabývat vytvářením národního obrazu na stránkách komunistického tisku, zejména kulturního týdeníku Tvorba.

Aktivy kulturních pracovníků a stranická školení

Pro ilustraci a názorný rozbor klíčových projevů propagační politiky KSČ budu využívat projevy z aktivů kulturních a propagačních pracovníků tzv. Velké Prahy, tj. „prvního kraje“. V nich významní členové strany vysvětlovali politickou linii strany a postoj strany k zásadním kulturním a politickým otázkám. Právě veřejně činní „kulturní a umělečtí pracovníci“, jak byla nazývána inteligence ve straně, měli být živým důkazem „národnosti“ komunistů. Zaměřím se na způsoby, jakými byla tato „národnost“ vysvětlována, v jakých vztazích a vůči jakým skutečnostem získával „národ“ smysl.

Do voleb v květnu 1946 se konaly v rámci tzv. Velké Prahy celkem dva aktivity. Dne 29. května 1945 ve velkém sále tou dobou již znárodněné Lucerny¹⁸⁵ a dne 8. března 1946 ve velkém sále Slovanského domu v Praze.¹⁸⁶ Spolu se sjezdem

¹⁸⁴ PETŘÍČEK, Miroslav: Myšlení obrazem. Průvodce současným filozofickým myšlením pro středně nepokročilé, s. 23 – 24.

¹⁸⁵ „Kulturní a propagační komise při Ústředním výboru Komunistické strany Československa zve všechny kulturní pracovníky Velké Prahy, všechny umělce, spisovatele, divadelníky, filmaře, žurnalisty, učitele, profesory, kulturní pracovníky odborového hnutí, tělovýchovných organizací, organizací mládeže, zástupce kulturních institucí a spolků, všechnu kulturní veřejnost pražskou.“

strany na konci března 1946 byly tyto akce nejdůležitějšími propagačními událostmi. Obou se účastnilo na 400 činovníků strany a svým záběrem oslovovaly místní členskou základnu, ale i významné nestranické osobnosti veřejného života.

Tyto aktivity plnily zároveň propagační i integrační roli. „*Cyklus pořádáme s přáním, aby se stal definitivním sygnálem (sic!) k likvidaci období, kdy stranickou práci určovala improvizace.*“¹⁸⁷ Řečníci ve svých projevech pokládali aktivity za „školení“. V jistém smyslu tedy šlo o závazné projevy s ambicí ovlivnit politiku strany, především její vnímání členskou základnou. Aktivity kulturních pracovníků měly formu většinou neveřejných přednášek pro širší okruh posluchačů (max. 400 lidí). Školení krajských a okresních funkcionářů strany probíhalo již pro zvané a pečlivě vybrané.

Komunistické tradice v českém národě

První aktiv kulturních pracovníků se konal 29. května 1945 v prostorách Velkého sálu paláce Lucerna. Svou formou připomínal spíše manifestační vystoupení propagující kulturní politiku strany. Sál byl „vyzdoben“ hesly¹⁸⁸ a projev ministra školství Zdeňka Nejedlého artikuloval ambice strany formovat novou kulturní politiku a prosazovat ji v celém národě. O propagaci myšlenek aktivu strany se postaralo Rudé právo, které na první straně vydání podrobně informovalo o hlavních tezí řečníků, zejména ministra školství Zdeňka Nejedlého a generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského.¹⁸⁹

NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 65.

¹⁸⁶ Do předsednictva aktivu byli zvoleni Marie Majerová, Adolf Hoffmeister, Kurt Konrád, Antonín Kurš, Jindřich Plachta, Vincenc Kramář. Aktivu se zúčastnilo zhruba 400 straníků a sympatizantů, kteří byli evidováni lístky. Tamtéž, č. 67.

¹⁸⁷ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 65, přednáška z cyklu pro krajské a okresní funkcionáře z 2. července 1945. Projev Lumíra Čivrného.

¹⁸⁸ Odkaz padlých umělců – bojovníků zavazuje! Lid bojoval a tvoří – kultura patří lidu! Češtvím ke světovosti – slovanstvím k věčnosti! Čerpat z reality znamená tvořit z kovu! Očistit kulturu od fašismu – příkaz dne! Tvorba SSSR příkladem a posilou! Hesla k výzdobě a propagaci sjezdu schválená 24. května 1945 Rudolfem Slánským. Tato hesla měla být také vytištěna a ve formě letáků rozdávana. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 65, aktiv kulturně-propagačního oddělení Velké Prahy z 29. května 1945.

¹⁸⁹ Rudé právo, roč. 1, 1945, č. 27. Velká manifestace českých kulturních pracovníků, s. 1.

Zdeněk Nejedlý věnoval svůj projev kulturní politice strany a jejím úkolům v nejbližší budoucnosti. Tématem jeho přednášky mu však byla z velké části národní identita, resp. nová politická a kulturní linie strany, ve které ústřední roli zaujalo nové ukotvení ideje národa, tedy jeho úloha v dějinách, jeho mezinárodně-politické postavení, vlastnosti, cíle a prostředky k jejich dosažení. Abych si připravila prostor pro postiznění zásadních proměn v postoji strany v kulturní oblasti, a odpověděla na otázku jaké, významy to přineslo pro ideu českého (a slovenského) národa, je nutné jeho projev podrobit rozboru.

Myšlený prostor a jeho hranice

Nejprve bylo nutné ukotvit národ v prostoru určeném idejemi, jež zároveň odrážely jeho místopisnou polohu. Geograficky národ umisťovaly jeho elity, resp. vůdčí společenská třída. Zdeněk Nejedlý v úvodu svého projevu s uspokojením konstatoval, že se naplnila „prozřetelnost“, dějinná nutnost směřování k nastalé situaci. Jelikož v roce 1938 buržoazie, jež stála v čele kultury, „naprosto zkrachovala“ a umožnila svou vírou v jádro evropské kultury na „Západě“ propuknutí právě ukončené války, měl být v celém národě slyšen hlas komunistů, kteří jediní viděli „...*jak se přímo tyčí, do jakých výšin a do jakých šíří, jiný svět...Východ...slovanský Východ ... SSSR.*“¹⁹⁰ Při vymezení hranic v této figuře došlo k propojení ideových polarit se zeměpisnými.

V Nejedlého podání schopnost vidět a „zvěstovat“ velikost „jiného světa“ činila z komunistů výjimečné jedince. Tento „mesianismus“ je vyčleňoval z kolektivity, kterou naopak spojovala zaslepenost. Zodpovědnost za důsledky „západního“ směřování se komunistů tedy neměla týkat. Naopak, metaforou velikosti Sovětského svazu Nejedlý získal sémantický prostor pro vykreslení „současnosti“ jako „veliké doby“, „(...)proto musíme si být vědomi velikosti dějin, a proto také velikosti úkolů, před

¹⁹⁰ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 65, aktiv kulturně propagačního oddělení z 29. května 1945. Projev Zdeňka Nejedlého.

*kteřé jsme postaveni.*¹⁹¹ Z tohoto důvodu měli komunisté oslovovat „tzv. inteligenci“, které bylo třeba vysvětlit a „*ukázat na některé důležité momenty, se kterými je třeba počítat.*“¹⁹² Vzhledem k obecnstvu aktivu lze předpokládat, že Zdeněk Nejedlý v tomto projevu apeloval také na tzv. inteligenci strany a zavazoval ji k určitému modelu chování.

Osvobození Československa Rudou armádou a „krach buržoazie“ umístilo podle Zdeňka Nejedlého český národ a kulturu na východ. Ukotvení v ideologickém prostoru bylo prezentováno i další strategií na rovině místopisu národa. Podle Zdeňka Nejedlého byl sice fašismus poražen vojensky, ovšem bylo ještě nutné bojovat proti fašismu v lidských myslích. Fašistická filozofie měla být založena na „*filozofii Fridricha Nietscheho (sic!), filozofii hrubé síly, hlasatele německé povýšenosti, hlasatele aristokratismu lidského ducha.*“¹⁹³ Věda měla být založena na intuici místo na rozumu. „*My antifašisté nedáme nic na intuici. My dáme na dobrý a zdravý a správný rozum.*“¹⁹⁴ Fašismus v myslích příslušníků národa měl být tedy intuitivním, pudově, popř. pocitově motivovaným jednáním. Proti němu stála rozumová „komunistická“ úvaha, resp. jednání.

Z české kultury mělo být odstraněno nejen toto „nietscheovství“, ale i prozápadní vlivy v české kultuře, které byly označovány jako dekadentní a úpadkové. „Intuitivním“ (resp. fašistickým) mělo být na poli národních tradic například pozitivní vnímání období baroka. Dobu pobělohorskou a „Hitlerovu“ propojoval jako nenárodní období v českých dějinách, kdy „*to byla vláda cizozemců, že to byla vláda, která ničila samostatnost a existenci národa.*“¹⁹⁵ Nejedlý tak vytvořil logickou linku mezi intuicí, fašismem a nenárodností v dějinách. Cílem komunistů měla být naopak zdravá kultura, založená na avantgardě, kterou měl být všečen lid, celý národ. „*Epidemie je zlá, i když ji*

¹⁹¹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 65, aktiv kulturně propagačního oddělení z 29. května 1945. Projev Zdeňka Nejedlého.

¹⁹² Tamtéž, projev Zdeňka Nejedlého.

¹⁹³ Tamtéž, projev Zdeňka Nejedlého.

¹⁹⁴ Tamtéž, projev Zdeňka Nejedlého.

¹⁹⁵ Tamtéž, projev Zdeňka Nejedlého.

*přenáší dobrý nebo špatný člověk.*¹⁹⁶ Za morální jednání bylo uznáno jen takové, které se řídilo „správným“ rozumovým nazřením. To bylo ovšem podmíněné národnostně, neboť německý antifašismus přímo Nejedlý odmítl.¹⁹⁷

Integrace komunistů do národa

Oslovování národa a naplňování obsahu národa smyslem mělo z propagačního i diskurzivního hlediska účel integrační. Jakým způsobem byla artikulována současná potřeba vysvětlit proměnu postoje komunistů k národu? Z tohoto pohledu věnoval Zdeněk Nejedlý svůj projev zásadnímu problému- jak bylo možné, že komunisté hájili národní zájmy? *„Tenkrát to byl velký omyl, když se o komunistech myslelo, že nemohou být národní, protože jsou internacionální. Samozřejmě, komunismus je internacionální, pravý komunista je internacionalista. Ale aby mohl být někdo internacionalistou, musí být nejdřív nacionalistou. Lidé si velmi pletli anacionalismus, jak bychom museli říci, s internacionalismem. Internacionalismus je poměr národa k národu. A jestliže já uznávám poměr národa k národu, mám jistě velkou úctu k tomu národu, v němž se já budu s tím druhým národem dohovořovat.*¹⁹⁸ Internacionalismus tedy neměl být ne-nacionálním nebo nad-národním vztahem tříd, ale vztahem mezi-národním. Vzorem pro české komunisty měla být sovětská národnostní politika a Stalinův spis *Marxismus a nacionální otázka*: *„(...)když se podíváme na SSSR a vidíme, jak tam hledí ke kultuře každého národa(...)vybudovat v každém národu skutečně národní a ovšem také lidovou kulturu.“* Kulturní avantgardou ve smyslu pokrokového chování a kulturního směřování však neměla být *„úzká skupina lidí“*, nýbrž *„tou nejlepší avantgardou musí být všechen lid, celý národ.*¹⁹⁹

Integrační model – národní tradice

Ve snaze vybudovat z českého národa novou kulturní avantgardou, bylo třeba formulovat „skutečně“ národní kulturu. Cílem nově budované komunistické kulturní politiky bylo podle Nejedlého vytvoření „národních klasiků“. Co tento

¹⁹⁶ Tamtéž, projev Zdeňka Nejedlého.

¹⁹⁷ Tamtéž, projev Zdeňka Nejedlého.

¹⁹⁸ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 65, aktiv kulturně propagačního oddělení z 29. května 1945. Projev Zdeňka Nejedlého.

¹⁹⁹ Tamtéž, projev Zdeňka Nejedlého.

nový pojem znamenal? Národními klasiky měli být umělci. Měli být základem pro současnou národní kulturu, kulturu „uvědomělou“. Nová kultura se však neměla inspirovat v nových nebo módních trendech, ale tradicích. Vhodnými umělci, kteří byli národními klasiky pro Zdeňka Nejedlého, byl v oblasti hudební například Bedřich Smetana, v oblasti výtvarného umění Josef Mánes nebo Mikoláš Aleš, v historii pak za národního klasika označil Františka Palackého, v biologii Jana Evangelistu Purkyně. Zároveň však dal najevo pochybnost o „tradičnosti“ kanonického dosahu těchto umělců na českou kulturu: „(...) *ale kdo o nich dnes ví?*“²⁰⁰ Bylo zapotřebí tyto osobnosti pro národní život „oživit“. Novým oficiálním úkolem kulturních pracovníků tak bylo sestavit seznam literárních národních klasiků, jelikož „*národní kultura musí být docela jiná než před válkou.*“²⁰¹ Kulturní pracovníci měli budovat tradici českého národa, která by byla komunistům „vlastní“. Národní tradice významných kulturních hodnot a osobností měly být přepracovány podle nových pravidel společenských vztahů a chování.

Nová národní kultura měla být v první řadě lidová, to znamená, aby byla založena na národních klasicích Bedřichu Smetanovi a Boženě Němcové. Jejich díla podle Zdeňka Nejedlého zobrazovala český lid. Nová národní kultura měla být také masová, resp. v komunistickém pojetí „*mluvit k miliónům*“, zobrazovat lid a rovněž ho učit „novému“ (což není přesně specifikováno). Po sjednocení národa jednou kulturou, „*jedněmi národními kořeny, aby každý cítil, že roste z této jednoty,*“, měl podle slov Nejedlého následovat další úkol v podobě revize národního charakteru. Jejím cílem mělo být „odnárodnění“ některých projevů v chování, jejich vyčlenění ze společenských konvencí.

²⁰⁰ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 65, aktiv kulturně propagačního oddělení z 29. května 1945. Projev Zdeňka Nejedlého.

²⁰¹ Tamtéž, projev Zdeňka Nejedlého.

Vedle obsahové náplně národní kultury bylo třeba ještě tuto kulturu vymezit na poli mezinárodním. Tázání po směřování české kultury pro Zdeňka Nejedlého otázkou nepředstavovalo, ani pro český národ, který „*patří do velkého bloku slovanských národů, v čele s velkým ruským národem... Voláme všechny do boje za národní lidovou kulturu!*“²⁰² Český národ tedy v kulturním a politickém ohledu kromě válečných událostí předurčovalo jeho slovanství a stvrzovalo přirozenost užší spolupráce se SSSR. Stejně jako slovanství a lidovost, které byly označeny za přirozené a zařazovaly český národ „na Východ“, podobně bylo třeba tuto přirozenost vybojovat v pohraničí proti tzv. nenárodním jevům.

Zdánlivé paradoxy tradic a přirozenosti oproti nové jednotě a apelu na revizi národního charakteru tvořily výraznou osu Nejedlého projevu. Zdá se však, že sousloví „nové tradice“ a boj za „přirozenou národní kulturu“ nepůsobila nevhodně. Také je zřejmé, že nastolený národní kurz k vytvoření systému hodnot, národních klasiků a ikon českého národa dával Nejedlého řeči legitimitu. Komunisté, Sovětský svaz či dokonce spisy Stalina měly být skrze slovanství také přirozeně vlastní českému národu. Projev tedy hledal „*komunistické tradice v českém národě*“, nikoli naopak.

Z propagačního hlediska není bez zajímavosti, že příslušný článek o projevu Zdeňka Nejedlého na aktivu kulturních pracovníků byl v krátkosti převyprávěn právě v Rudém právu dne 31. května 1945. Reportáž zdůraznila rozdíly německé a české kultury. Opakována byla také teze o vyvození důsledků z toho, „*(...)že jsme se nedočkali v Německu během této války odporu proti německému fašismu. A musíme se ptát, kde tkví speciálně německé kořeny fašistické zhovadilosti.*“ Ideálním vzorem pro vyrovnání se s německou kulturou měl být Československu Sovětský svaz a jeho metoda „*hledání kořenů a revise německé filozofie, historie, všeho toho, co tvořilo podstatu německého národa.*“²⁰³ Revize a hledání kulturních kořenů „zhovadilosti“ v německé historii a v kultuře národa, mělo být inspirativní i pro příslušníky českého národa. Vedle „fašistických jevů“ neměly patřit do nového národa také „dekadentní úpadkové zjevy“. Článek v Rudém právu šel v mnohém dál, než šel projev Zdeňka Nejedlého. „*Nedostatek*

²⁰² Tamtéž, projev Zdeňka Nejedlého.

²⁰³ Rudé právo, roč. 1, 1945, č. 27. Velká manifestace českých kulturních pracovníků, s. 1.

*tvořivosti byl často nahrazován všelijakou hrou, vznikala skleníková kultura, která mohla žít v umělé atmosféře, ale nemohla se postavit do bouřlivého průvanu doby.*²⁰⁴ Tyto metafory odkazovaly na formální spory o umělecké kulturní projevy. Hravost značila nedostatečnou tvořivost ba nedospělost, skleníková kultura byla metaforou pro buržoazní nedobové umění. Nový svět měl být zdravý a jeho kultura měla být také zdravá, to znamená společensky angažovaná. Tímto způsobem tedy článek v Rudém právu „řešil“ avantgardní směry a zdůvodňoval, proč se KSČ na kulturním poli stavěla „na platformu národa“. *„Nejlepší avantgardou je všechen lid, celý národ.*“²⁰⁵

Odkaz mrtvých – příkaz budoucnosti

V argumentačních strategiích propojujících komunistické hnutí s národním figuroval i motiv „kultu mrtvých“, který měl působit na současníky motivačně. Smrt Julia Fučíka, Josefa Čapka, Vladislava Vančury, Jaroslava Kratochvíla nebo Bedřicha Václavka²⁰⁶ spojovala významné umělce-literáty-komunisty (nebo jejich sympatizanty) s národním bojem proti Němcům. *„Jejich hrdinská smrt obsahuje už v sobě, jako zrnku, jež umírá, když klíčí, nejoslnivější jádro k životu plodnému. S nimi ukázala naše kultura, že je v ní skryta vůle nadnárodní, přitom hluboce národní.*“²⁰⁷ Lumír Čivrný na aktivu kulturních pracovníků v Lucerně představil odlišný model k spojení národních a komunistických postojů Zdeňka Nejedlého. V jeho podání, které přímo odkazovalo na oběti druhé světové války, však komunisté padli za národ. Oproti Nejedlého hledání tradičních národních ikon, které měly sloužit jako návod pro správný způsob chování, tito „umělci-bojovníci“ *„dovedli svou krev učinit nástrojem myšlenky.*“²⁰⁸ Byli to tedy ideální vzory pro budoucnost, ikony akceschopnosti a obětavosti komunistické „intelligence“.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 1.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 1.

²⁰⁶ Jejich fotografie měly být taktéž použity pro výzdobu sálu.

²⁰⁷ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 65, aktiv kulturně propagačního oddělení z 29. května 1945. Projev Lumíra Čivrného.

²⁰⁸ Tamtéž, projev Lumíra Čivrného.

Aktualizace boje byla nezřídka využívána jako argumentační rámec, jimiž byl ospravedlňován boj o charakter české kultury. Zatímco za druhé světové války kulturní pracovníci padli za národ, motivem nového boje, a tentokrát zejména na kulturním a myšlenkovém poli, se stalo budování nové republiky. Komunisté se snažili již v průběhu druhé světové války prosazovat názor, že není možné se po všech stránkách vrátit před rok 1938, tj. k politickému systému první Československé republiky. Argumentačně tento postoj hájili tzv. zradou buržoazie a selháním národně - osvobozovacího boje na Západě. V kontrastu k těmto selháním zdůrazňovali komunistickou „vládní a politickou nezátíženost“ v režimu tzv. první republiky, její blízký poměr k Sovětskému svazu a Rudé armádě, jejichž podíl na osvobození a obnovení ČSR pokládali za zásadní. Jak bude ukázáno v další části, noví hrdinové republiky se měli stát především hrdiny budování národa a republiky.

„Národní“ je komunistické, nikoli buržoazní

K objasnění povahy argumentace mi poslouží zápis z první přednášky z cyklu pro okresní a krajské funkcionáře 1. kraje „Velké Prahy“. Ministr informací Václav Kopecký zde pronesl řeč s názvem *Kulturní politika strany*. Podle Václava Kopeckého plně zvítězil komunistický koncept národně - osvobozovacího boje, „*kteřou KSČ formulovala již před válkou, tedy že ČSR může ve střední Evropě existovat jako neodvislý slovanský stát jen s oporou síly a moci SSSR.*“ Suverenita státu byla zajištěna pouze mocí SSSR. Pro ČSR měl tento fakt znamenat zásadní změnu v zahraniční i vnitřní politice. „*Svoboda přišla od východu se všemi důsledky toho podle poměrů třídních sil v naší zemi, se všemi důsledky pro mezinárodní politickou pozici osvobozené republiky i pro její vnitřní režim i pro celého jejího ducha.*“²⁰⁹ Tento „duch“ nové republiky měla určovat strana svou novou kulturní politikou. Její charakter byl dán hlavně změněnou politikou strany, která měla nyní „*vést národ a stát.*“²¹⁰ Onu proměnu by měli mít na starost zejména umělci. A proč umění a kulturní politika? Nyní se totiž naskytla možnost využít jejich podpory pro budování „nového pořádku“: „*dejte jim přední místo ve*

²⁰⁹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 66, přednáška z cyklu pro krajské a okresní funkcionáře z 2.7. 1945. Projev Václava Kopeckého.

²¹⁰ „*Bylo by špatné trvat na kulturních stanoviscích z doby, kdy jsme byli jen proletářská opoziční strana, kdy byla strana v jiném postavení, kdy nás buržoazie tlačila do postavení strany tzv.*

*všech institucích ve státě, neboť jsou to lidé nejvyšších hodnot, představují morální svědomí národa a jsou to důslední nositelé kultury.*²¹¹ Na ideovém a kulturním poli pak měli kulturní pracovníci KSČ a jejich sympatizanti vytvořit pro nový stát a jeho národ (!) novou kulturní koncepci. Václav Kopecký tak po měsíci od projevů v pražské Lucerně doplnil kulturní koncepci strany.

Kulturní program strany měl vycházet z Košického vládního programu, resp. kulturní koncepce obsažená vládním dokumentu měla být podle Václava Kopeckého komunistickou. Zdeňkem Nejedlým proklamovaná národní kultura se svými kořeny v národních klasicích a lidových tradicích a získala v podání projevu Václava Kopeckého širší rozměr.

Národní kultura totiž měla být ve smyslu formy a svého určení plně národní, ale svým obsahem měla být tato kultura socialistická. *„Naše kulturní politika bude vedena na úzce třídní a stranické základně. Ano, soudruzi a soudružky, my jsme zůstali věrně oddáni dělnické třídě, jejím zájmům, zůstaneme věrně oddáni socialistickým cílům. Právě proto, že zůstáváme socialistickým cílům věrně oddáni, proto jsme povděční tomu, že k těmto cílům můžeme pochodovat na této široké základně, na které již pochodujeme, na široké základně národa. My, jako komunistická strana jsme dnes stranou národní a vlasteneckou...národem jsou dnes především lidové vrstvy, dělnictvo, rolnictvo a inteligence. V tomto smyslu národním my pojmáme dnešní národní kulturu a v tomto smyslu také budeme národní kulturu pěstovat.*²¹² Cílem komunistů bylo tedy vytvořit úzce třídní kulturu (kulturu dělnické třídy) a tuto kulturu pak prosazovat v celém národě. A to konkrétními praktickými kroky: ovládnutím „německých kulturních prostředků“, zanesením „českého kulturního života“ do pohraničí, manifestacemi, lidovými slavnostmi a poutěmi, které měly „vzkřísit“ českou kulturu. Národní klasikové, jejichž dílo a odkaz se měl stát základem nového kulturního směru, tak

protinárodní, státoborné, rozvratné(...) Prostě jak se dříve těchto názvů proti naší straně používalo.“ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 66, přednáška z cyklu pro krajské a okresní funkcionáře z 2.7. 1945. Projev Václava Kopeckého.

²¹¹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 66, přednáška z cyklu pro krajské a okresní funkcionáře z 2.7. 1945. Projev Václava Kopeckého.

²¹² Tamtéž, projev Václava Kopeckého.

získali čistě instrumentální funkci. „*Přejímáme plně úlohu buržoazie (...) k této úloze se hrdě hlásíme a nenecháme si ji vzít.*“²¹³ Ukotvení nové kultury v národních klasicích mělo být chápáno jako snaha o pěstování národní hrdosti, jako součást budování národního sebevědomí a kultu národního heroismu. Tyto vlastnosti měl český národ čerpat právě z odkazu národních klasiků. A tuto národní tradici měli v lidově demokratickém režimu reprezentovat na rozdíl od buržoazie právě komunisté.

Základem nové kultury se mělo stát i tzv. nové slovanství. To mělo být založené na vědomí společného boje („bratrské solidarity“) slovanských národů v boji proti Němcům, za svobodu, pokrok a kulturu.

Revize stranické taktiky

Ve svém projevu Václav Kopecký taktéž ukázal, jakým způsobem by měli kulturní pracovníci strany postupovat, aby „*strana mohla kultuře vnuknout své vědomí.*“²¹⁴ Zaprvé měli ovládnout kulturní prostředky. To znamenalo například při konfiskacích majetku zabírat kulturní předměty, knihy a cennosti, jimiž měli obohatit sbírky muzeí a fondy veřejných knihoven. Rovněž to znamenalo „*vzít kulturní prostředky z rukou buržoazie, z rukou soukromých, z rukou nepovolaných*“ a předat je státní správě. Jednalo se především o státní rozhlas, filmovou produkci, půjčování filmů a správu biografů, divadla i gramofonový průmysl a jiné.

Nová situace komunistické strany, která měla nyní za úkol kulturně vést celý národ, vyžadovala i revizi postojů strany v ideových otázkách ovlivňujících strategický boj za prosazení stranických cílů. Jako nedílnou součástí výše zmíněného kulturního rozkročení strany do celého národa je možné zařadit i překonání tzv. tradičního kulturního boje proti náboženství nebo tzv. sjednocování národních sil, které se projevovalo kupříkladu v obnovování společenských organizací. Národní jednota nebyla tak jen rétorickou figurou, nýbrž byla na ní vystavěna stranická taktika.

²¹³ NA Praha, NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 66, přednáška z cyklu pro krajské a okresní funkcionáře z 2.7. 1945. Projev Václava Kopeckého.

²¹⁴ Tamtéž, projev Václava Kopeckého.

Komunisté nositeli nejlepších tradic českého národa

Změna v taktice komunistické kulturní politiky a neustále se zvětšující se členská základna KSČ si již v létě 1945 vyžádala samostatný přednáškový cyklus k teoretickým otázkám komunistického hnutí. Cyklus proběhl v rámci školení pro okresní a krajské funkcionáře 1. kraje

Velké Prahy. Již Václav Kopecký na červencovém školení zařadil vysvětlení fungování tzv. demokratického centralismu do svého projevu: „*To znamená, že nežli se cokoliv udělá v oblasti kultury, divadla, filmu, než se někdo povýší (...) než se dá vyznamenání, než se pronese projev – o všem tom předem rozhoduje vedení strany CK v partaji, s ním musíte všechno předem domluvit, ten určuje, takže potom ten, který určitý příkaz vykonává, nemůže si mysliti, že on je něco víc, než partaj.*“²¹⁵

Rudolf Slánský na školení 16. července přednesl řeč na téma *Co je komunismus a komunistická strana*²¹⁶ a jeho výklad systematizoval a prohloubil koncepci propojení národního (českého) a komunistického hnutí. Styčný bod viděl ve „všelidských ideálech“, které byly marxismu (a jeho cíli komunismu) společné s „jinými naukami“. Nejdokonalejší společenský řád měl fungovat na principu „*každý podle svých schopností – každému podle jeho potřeby*“. Ideové prvky tohoto řádu (komunismu) našel Slánský v křesťanství, zejména pak u husitů, táboritů i českých bratří. „*Komunistické snahy minulých dob byly však jen pouhou utopií, pouhou tužbou, neboť tehdy úroveň společenských sil nedovolovala jejich uskutečnění(...)*Marx, Engels, Lenin, Stalin ukázali, že vývoj lidské společnosti, když dospěl k dnešním výrobním poměrům, když dospěl ke kapitalismu a imperialismu, nezbytně spěje k socialismu a ke komunismu.“ Českému národu neměly být komunistické ideály cizí nebo importované z mezinárodního komunistického hnutí, bylo zapotřebí je pouze správně aktualizovat.

²¹⁵ NA Praha, NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 66, přednáška z cyklu pro krajské a okresní funkcionáře z 2.7. 1945. Projev Václava Kopeckého.

²¹⁶ Tamtéž, projev s. Rudolfa Slánského.

Pokrok, demokracie, lidovost

V historickém odkazu husitů, táboritů a českých bratří měl být obsažen potenciál českého národa vnitřně inklinovat k určité formě komunismu, kterou bylo možno uskutečnit až po „dozrání“ výrobních a společenských vztahů. *„Pokud se strana nazývá komunistickou, navazuje na nejslavnější období našeho českého národa, země kdysi husitská a táboritská, která ve středověku stála jako předvoj pokroku celé Evropy, splnila dědictví našich otců, aby stála vždy a v řadě těch, kdož bojují za pokrok, za lepší a vyšší demokracii a šťastnější život lidstva.“*²¹⁷ Tímto způsobem došlo ke vtělení dějinného úkolu (ducha) češství do dobových komunistů. Jevy jako „pokrok“ a demokracie, lidovost a tradice měly být těmi hledanými esencemi komunismu v dějinách českého národa.

Projev Rudolfa Slánského byl tedy pro koncept českého komunismu přímo formující. Nový mýtus českých dějin ospravedlňoval sociální, hospodářské a politické změny tzv. třetí republiky a učinil tyto změny pod dojmem tradice a kontinuity přijatelnějšími nebo jim dokonce vnukl osudový charakter.

Pracující jsou národ

Pokud se měla stát komunistická strana v pravdě národní stranou, muselo dojít také k diskurzivní proměně komunity, kterou strana zastupovala. Mimořádně důležitá je proto argumentace vypořádávající se s proměnou základny komunistické strany a jejím nynějším národním zaměřením. Rudolf Slánský nabídl posluchačům vysvětlení pomocí tautologie. KSČ byla podle něj stranou všeho pracujícího lidu (*„dělnické třídy, rolníků,*

²¹⁷ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 66, přednáška z cyklu pro krajské a okresní funkcionáře z 2.7. 1945. Projev Rudolfa Slánského.

živnostníků a pracující inteligence“), a proto i stranou národní. „Jestliže jsem řekl, že komunistická strana je strana dělnické třídy, není to nikterak v rozporu s tím, že je také stranou národní. Právě proto, že komunistická strana, strana dělnické třídy, je současně stranou, která nejdůsledněji může hájiti zájmy národa, může je proto nejdůsledněji hájiti, poněvadž zájmy dělnické třídy a zájmy národa nejsou v rozporu, jsou totožné.“²¹⁸ Falešné vědomí příslušnosti např. rolníků k politice Agrární strany mělo v Slánského interpretaci fatální důsledky pro politiku za tzv. první republiky. Naopak v současnosti se i rolníci stali komunisty, resp. Komunistická strana Československa zastupovala jejich zájmy. Všechny ostatní politické strany měly reprezentovat pouze zájmy buržoazie, zatímco jediná KSČ zájmy národa. Zájmem celého národa bylo dle slov Slánského „dostat výrobní prostředky do svých rukou, aby buržoazie nemohla národ zaprodát a aby se zvýšilo sociální postavení dělníků převodem továren do národní správy.“²¹⁹ V jeho pojetí šlo tedy o spor národa (dělnické třídy) a buržoazie. Národní rétorika zcela naplnila třídní rozměr marxisticko-leninské ideologie. Buržoazie stála mimo národ. Skutečnost, že KSČ byla stranou dělnické třídy, fungovala jen jako potvrzení pokrokových tendencí a možností KSČ. Tyto pokrokové tendence byly současně národní. V boji proti buržoazii panovala podle Slánského shoda mezi dělnickou třídou a národem. Ztotožnění národa s komunisty pak dokončil na poli kulturním: „Komunisté jsou nositeli nejlepších tradic českého národa, tradice husitů a táboritů, velkých buditelů Kolára (!), Šafaříka, Jungmanna, tradice pokrokových spisovatelů, vědců, umělců z minulého století Havlíčka, Palackého, Jiráska, Němcové, Smetany.“²²⁰

Taktika a její změna

Slánský se ve svém projevu o strategii KSČ dostal na samou podstatu jednotného obratu KSČ k národu. Staří i noví straníci „(...) musí pochopit, že naše politika není politikou pro jednu daná, nýbrž se mění, že se mění, jako se mění situace-

²¹⁸ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 66, přednáška z cyklu pro krajské a okresní funkcionáře z 2.7. 1945. Projev Rudolfa Slánského.

²¹⁹ Tamtéž, projev Rudolfa Slánského.

²²⁰ Tamtéž, projev Rudolfa Slánského.

to, co bylo platné a správné včera, není platné a není správné dnes.“²²¹ Hlavní metodou sjednocení stranické linie měla být školení: „(...)na poli ideové jednoty, ne komandováním shora, ale dosáhnout uvědomělého a dobrovolného podřízení(...)podporou kritiky a dialogu.“ Současně však Slánský zahnal obavy těch, kteří by se dialogu nebo diskuze báli. Princip tzv. demokratického centralismu zajišťoval řád. Diskuze byla možná do té chvíle, než bylo přijato usnesení, „(...)a pokud je již usnesení přijato, musí se mu členové disciplinovaně podříditi.“²²²

Národní rétorika se rozpadá

Těsně před březnovým sjezdem strany uspořádal 1. kraj Velké Prahy další aktiv kulturních pracovníků, a to druhý konaný po velkém aktivu v Lucerně v květnu 1945. Projevy odrážely změněnou politickou situaci, která byla dána např. ustavením Prozatímního Národního shromáždění. Zejména Lumír Čivrný se v projevu ohlížel za předchozími cíli propagační politiky KSČ a doslova nastavoval zrcadlo výsledkům jejich realizace. Druhá fáze tzv. období stabilizace lidově demokratické republiky však byla stále ještě obdobím taktiky lidové demokracie a jednoty v Národní frontě. Socialistické cíle měly být pouze v pozadí taktiky. „*Naším úkolem je přesvědčit všechny ostatní v národě, že vítězství komunisté nepotřebují pro sebe, nýbrž že stát potřebuje vítězství komunistické strany, abychom byli skutečně šťastnou lidově demokratickou republikou.*“²²³ Kulturní pracovníci měli v tomto boji zastávat přední pozice, Lumír Čivrný se razantně postavil proti oddělení politiky a tvorby kulturních představitelů. „(...)kulturní pracovníci musí ukazovat, jak se změny v hospodářství odráží v myšlení lidu(...)tato literatura bude mít také větší odbyt u čtenářstva, protože bude odrážet jejich situaci životní.“²²⁴

²²¹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 66, přednáška z cyklu pro krajské a okresní funkcionáře z 2.7. 1945. Projev Rudolfa Slánského.

²²² Tamtéž, projev Rudolfa Slánského.

²²³ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 67, aktiv kulturních pracovníků 8. března 1946. Projev Lumíra Čivrného.

²²⁴ Tamtéž, projev Lumíra Čivrného.

Aktualizace vytvářejí alternativní intepretace minulosti

Jestliže komunistická kulturní politika na sebe navazovala národní tradice tak, jak to vyplývá z projevu Rudolfa Slánského, dostávala se nutně do konfliktu o hodnoty s alternativními interpretacemi jiných politických stran. „*Vidíme, že se ve velkém měřítku tzv. humanity a humanitního názoru, křesťanského socialismu, používá proti duchu lidově-demokratické republiky, proti světovému názoru vědeckého socialismu, proti té politické formě, v níž se podstatnou složkou projevují komunisté.*“²²⁵ Jako příklad neúspěšné propagace a nefunkční kulturní politiky Lumír Čivrný zmínil oslavy narozenin prvního Československého prezidenta Tomáše G. Masaryka dne 7. března 1946. Předmětem kritiky byl zákon, kterým měl vstoupit tento den do kalendáře jako památný den. Návrh zákona však vykládal Masarykův odkaz „*(...) v souvislosti s cyrilometodějskou a svatováclavskou tradicí.*“ Odkaz Tomáše G. Masaryka měl být však připomínán v národě jinak, a to zcela v kontextu komunistické paměti národních tradic. Lumír Čivrný opětovně kladl spolustraníkům na srdce, že je třeba Tomáše G. Masaryka „*(...) vysvětlovat z hlediska dneška*“, tedy jasně oddělit názor komunistů na prezidenta za tzv. první republiky a komunistické vzpomínání současné. Upozorňovat k tak interpretačně složité osobnosti jako byl Tomáš G. Masaryk znamenalo být si vědom plurality výkladů jeho odkazu. Z Masarykova odkazu pak měli komunističtí kulturní pracovníci vyzdvihnout prvky, které se daly „*uvést na společného jmenovatele se zájmy a úsilím pracujícího lidu.*“ Současnými prvky Masarykova odkazu měly být „*(...) Masarykův zápas o očistu univerzity, o zrealnění vědecké práce, o volební právo, jeho boj proti antisemitským předsudkům, jeho boj za svobodu utlačovaných slovanských národů a podobně.*“ Tato explicitní formulace Masarykova odkazu měla vědomě vytvářet určitou paměť, pro určitou společenskou skupinu a pro současné zájmy. Jakákoliv nesoučasná, tedy ne-lidově-demokratická optika měla být nepravdivou, falešnou: „*(...) nedopustiti, aby nejlepší osobnosti naší historie byly falšovány, aby nejlepší části jejich činnosti byly zatlačovány do pozadí, aby z jejich činnosti bylo*

²²⁵ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 67, aktiv kulturních pracovníků 8. března 1946. Projev Lumíra Čivrného.

vytahováno to, co dnes nemůže sloužit lidově-demokratické republice.“ Zde tedy již nejde pouze o hledání komunistických tradic v českém národě, ani o hledání lidové kultury „komunismu“ v české kulturní tradici a jejích představitelů, ale o vytváření alternativní interpretace paměti – odkazu Tomáše G. Masaryka, která byla v důsledku diskurzivní hrou na pluralitu interpretačních variant. Konkurenčním odkazem Tomáše G. Masaryka měla být tzv. „ideologie první republiky“, která měla „vést k Mnichovu“. Na poli historiografie byla tato ideologie personifikována osobností prof. Josefa Pekaře. První republika však v Čivrného pojetí nebyla negativním aktem: *„První republika vznikla z národně osvobozenického úsilí českého a slovenského lidu a ze zásad o sebeurčení národů, jimž otevřela ve světovém měřítku cestu Velká říjnová revoluce.*“ Ale působením vnitřních a vnějších negativních vlivů nedostála idejím, na kterých vznikla.

Ve stejné „současném“ duchu Lumír Čivrný řešil otázku národnosti komunistů: *„Pracující lid a hlavně komunisté se ukázali jako nejlepší představitelé národa už proto, že právě marxističtí a komunističtí historikové dávno takto kladně úlohu pracujícího lidu zhodnotili, vyzdvihli jeho úlohu jako uvědomělého předvoje národa.*“²²⁶ Spolu s „nejpokrokovějším světovým názorem“ měla být právě podpora pracujících zdůvodněním národní linie KSČ. Celý projev původně končil slovy: *„(...)každá zbraň, kterou můžeme užítí, je dobrá jen když nám pomůže k velkému vítězství,*“ nicméně tato pragmatická věta byla nakonec zřejmě při projevu vynechána, neboť je v podkladech proškrtuta.

Obrana národa v národě – hledání vnitřního nepřítele

Projev Gustava Bareše na témž aktivu kulturních pracovníků na počátku března 1946 mířil v mnohých důsledcích dále než projev Lumíra Čivrného. Bareš nabídl další možnost vypořádat se se stále převládající kritikou KSČ za příklon k národní rétorice. Vystoupil z pozice obránce KSČ a ve svém vystoupení ukázal na jednotlivé problémové pasáže komunistické propagandy. Byly to zejména obvinění z „brožurovitého“ nazírání na svět. Napadaným straníkům tedy adresoval způsob, jak se bránit proti kritice KSČ za příklon k národu a národní

²²⁶ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 67, aktiv kulturních pracovníků 8. března 1946. Projev Lumíra Čivrného.

rétorice. „*Jsmo dnes svědky toho, že často, když čteme denní tisk, že se nám zdá, jako bychom četli list z protektorátu, jako taková slova, že je třeba zúčtovat s marxisticko-leninským názorem, že je třeba, aby se šlo důsledně proti marxismu, že je třeba postavit národní ideologii proti marxisticko-leninské ideologii.*“²²⁷

Proti těmto „kopírovačům“ obrací Bareš marxisticko-leninskou ideologii jako kartu „všelidství“, které je zároveň „hluboce národní“. Jedná se o připomenutí tzv. humanitní tradice českého národa, které bylo kladeno do souvislosti s Masarykovým myšlením o ideji českého národa. Přihlášením se k „všelidství“ se KSČ v dobové rétorice přihlašovala k Masarykovu odkazu tak, jak bylo již naznačeno výše. KSČ pak měla být jedinou autentickou pokračovatelkou tzv. „všelidství“, což měl potvrzovat počet umělců a intelektuálů v jejích řadách již od první Československé republiky. Tímto způsobem měla být komunistická ideologie hluboce národní.

Gustav Bareš však ve své řeči překročil diskurz jednoty v národě. Jeho „útok“ již nebyl veden pouze vůči předešlé kategorii „cizinců“, tedy vůči Němcům, Maďarům, zrádcům a kolaborantům, popř. fašistům, ale i proti v této době národním politickým složkám. „*Je třeba zdůraznit tuto ideologii a ukázat jinou ideologii, jejíž kořeny u nás pomáhaly vývoji fašismu, je třeba ukázat shodu jmen národního socialismu českého a německého.*“²²⁸ Již nepoužíval slov „nacismus“ a „fašismus“ k označení nepřítele, nýbrž slov „národní socialismus“, aby připodobnil ten český a německý. Další potenciální hrozbu mělo představovat katolictví: „*(...) při všem zachování největší snášenlivosti k náboženskému citění lidí nemůžeme strpěti, aby k nám pod rouškou náboženství byl dodáván fašismus.*“²²⁹ Katolické víře a fašismu měl být společný absolutní nárok na kontrolu jedince. Tváří v tvář tomuto nároku byl strach z komunistické ideologie prezentován jako neoprávněný. V ohnisku kritiky se ocitl také tzv. „liberalismus Přítomnosti“, který „*(...) se ukázal ve své abstraktní touze po svobodě naprosto neškodným vůči skutečným nepřátelům svobody.*“²³⁰

²²⁷ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 67, aktiv kulturních pracovníků 8. března 1946. Projev Gustava Bareše.

²²⁸ Tamtéž, projev Gustava Bareše.

²²⁹ NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, č. 67, aktiv kulturních pracovníků 8. března 1946. Projev Gustava Bareše.

²³⁰ Tamtéž, projev Gustava Bareše.

Ačkoliv měl být tento liberalismus již mrtvý, neměli ho posluchači brát na lehkou váhu, neboť jeho hlasatel Ferdinand Peroutka stále publikoval a tvořil: „*I při vši jeho nedomrlosti byl to vyhraněný odpor vůči komunismu a lidové demokracii, by to směr, který hrdě hlásal, že nepřitelem demokracie je komunismus, že nepřátelé demokracie jsou na levici.*“²³¹ Skutečnou oporou demokracie a svobody měli být za okupace právě komunisté, kteří na rozdíl od české liberální pravice krváceli a bojovali.

Také v kulturní oblasti již Gustav Bareš předznamenával novou taktiku boje. „*Již máme nové formy života a vztahu k práci, je tedy třeba i zachytit tyto momenty a postavit na oči národu, aby dovedli ozřejmit ten velký pokrok, který se u nás stal a dále vyvíjí.*“ Po vzoru Václava Kopeckého Bareš na umělce apeloval, aby spisovatelé mluvili „*jako svědomí národa.*“ Nová národní literatura měla být optimistická,²³² a to zejména ve výchově mládeže po demoralizaci za Protektorátu Čechy a Morava. Dále bylo nutné obnovit „*důvěru k práci a ve společnou sílu slovanských národů.*“ Velkým úkolem pro spisovatele „nové“ doby měl být venkov a nahrazení tzv. ruralistické literatury („*literatury z venkova pro město*“) národních krojů a folkloristických zajímavostí. Metaforou společného postupu dělníků a rolníků se stalo překonání domnělého literárního příkopu mezi venkovem a městem. „*Potřebujeme spisovatele, kteří vniknou do duše venkova, který ho dokážou přetvářet.*“ Komunistickým literátům a jejich sympatizantům mělo v tomto jít v tomto ohledu o „povznášení“ venkova na městskou úroveň. Tedy i v takovém v plánovaně „jednotném“ postupu se zrcadlila hierarchie „města“ a „venkova“, resp. „dělnictva“ a „rolnictva“.

Tvorba tvoří

Týdeník Tvorba se svým podtitulem hlásil k propojení kultury a politiky. Na články s kulturní a uměleckou tematikou navazovaly reflexe a zprávy o mezinárodní politice a o vnitropolitických otázkách. Až na výjimky však autoři článků mluvili o národu jako o „českém“ národu a slovenská témata a problémy řešili odděleně. Umění a kultura byly v člancích autorů Tvorby národní, nicméně

²³¹ Tamtéž, projev Gustava Bareše.

²³² „(...) *není to optimismus laciný, optimismus americký prázdný, ale optimismus tvůrčí kritické hrdosti.*“ Tamtéž, projev Gustava Bareše.

ono „národní“ bylo převážně etnicky „české“. Tyto články lze nalézt často na jedné straně týdeníku hned vedle článku o bratrské jednotě českého a slovenského národa, nebo dokonce článků vyzývajících k propojení zájmů českého a slovenského národa.

Následující analýza hlavních referenčních a formativních figur argumentace „národnosti“ se zaměří na základní stavební prvky národní identity, jakou představují tradice, umělci a umění, národní hrdinové i národní omyly. Detailněji se také věnuji reprezentaci 28. října 1945.

Tradice

K často využívaným argumentačním strategiím autorů Tvorby patřilo vymezování se vůči historickým i nedávným událostem. Ve svých příspěvcích kladli důraz na vysvětlení vlastní linie tradice a hodnot. Tato diskurzivní tvorba základních faktorů identity využívala hlavně dichotomie staré/nové a tradiční/netradiční. Úvodník prvního čísla Tvorby metodicky vymezoval postup při nalézání tradic. Kulturní pracovníci měli přímo povinnost „*odhalovat pravou tvář života zbaveného pověr a předsudků*“.²³³ Schopnosti k tomuto úkolu jim byly dány přirozeně: „*(...)přiměřený kus tradice je v každém našem poctivém kulturním pracovníku*“.²³⁴ Kultura měla být tedy vhodným místem pro ospravedlnění politického života společnosti. Aktéry v tomto procesu měli být kulturní pracovníci KSČ. Tradice „bez pověr a předsudků“ nalezená kulturními pracovníky zapadala do legitimizační strategie ospravedlnění tzv. budování republiky. Měla tedy nejen kulturní, ale i politický dopad. V situaci „národní a kulturní revoluce“, jež evokovala dobově silně podmíněné revoluční konotace, tedy (zdánlivě paradoxně) komunističtí funkcionáři velmi často naplňovali pojem tradice vlastními významy, tedy inovačně aktualizovali sémantické pole historických událostí a osobností.

²³³ NEUMANN, Stanislav K.: Pokročili jsme a pokračujeme. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 1, s. 2.

²³⁴ Tamtéž, s. 2.

Slova revoluce a tradice se v jejich projevech objevovaly téměř na totožných pozicích a působily na čtenáře současně. Návrat k „novým“ tradicím pomocí odhalování „pravé“ tváře života zbaveného pověr a předsudků nabízel zakotvit nové uspořádání jeho potvrzením v minulých událostech. Určující pro charakter a druh tradic, které byly znovu objevovány v novém kontextu, byla politická linie strany formulována jako národní budoucnost. Jedná se však o opačný způsob hledání oněch „pravých“ (rozuměj aktuálně vhodných) hodnot v minulosti a tvoření významných paralel a jejich ospravedlnění.

Stanislav K. Neumann věnoval pozornost specifické proměně diskurzivní pozice komunistických autorů. *„Naše leninsko-stalinská pružnost vyžaduje tu a tam jinou mluvu než před sedmi lety, ale naše leninsko-stalinské zásady i s tou pružností trvají jako žulová skála, na které stavíme budoucnost svého lidu uprostřed budoucnosti lidstva.“*²³⁵ Změna úhlu pohledu byla pro komunistické kulturní pracovníky pouze otázkou strategie.

Ke správné orientaci občanů národa měla také pomáhat paměť. Aktualizovaná paměť nejlépe ukazuje na selektivní výběr tradic pro tvorbu nové identity. Paměť jako petrifikovaná lidská ctnost (schopnost, kapacita, možnost), měla strukturovat lidské hodnoty. *„Když se staví nová budova míru a když se bojuje nový život národů, chceme, aby zde stála paměť jako přísný a bdělý strážce a aby vylučovala každou cihlu a podpěru, jež se v minulých letech těžkých zkoušek ukázala nepevnou nebo shnilou. Výzýváme paměť, aby nás ochránila ode všech oněch omylů a bludných cest, které přivedly k největší válečné katastrofě všech*

²³⁵ NEUMANN, Stanislav K.: Pokročili jsme a pokračujeme. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 1, s. 2.

*věků. Žádáme od paměti, aby dala národům odhodlání vzít na svá bedra vše, čeho je třeba, aby zabránily opakování toho, co bylo.*²³⁶ Paměť je zde personifikována do funkce bdělého strážce, který brání a ochraňuje novou stavbu míru a života. Mezi tradicí a revolucí tedy stála paměť, která strukturovala a vylučovala situace, které do „nové“ tradice nepatřily, resp. které nepatřily do nové společnosti, jež byla vytvářena. Paměť byla reflektována jako nástroj podmiňující existenci v nové společnosti. Takto instrumentalizovaná paměť pak ve formě emblematických příběhů dokázala zprostředkovat nová vysvětlení pojmů, jejichž význam bylo třeba vnímat v novém kontextu. Schopnost emblematické redukce v uměleckých dílech nebo vizuálních reprezentacích aktualizovala beze zbytku jen tu významovou linii, kterou chtěl řečník zviditelnit. Novou tradici tedy měli komunističtí kulturní pracovníci tvořit soustředěnou legitimizací změn vědomou interpretací minulosti. Propojením národních příběhů a národní symboliky vytvářeli nové významové spoje, a to zcela tradičním způsobem, např. jmenováním národního panteonu významných osobností, událostí a klíčových textů.

Hranice

Analýza identitních vazeb je v konečném důsledku vždy popisem hranic této identity. Linie hranic ukazují prostor, který je považován při promluvách o národu za vlastní a identifikuje zároveň pomocí vytyčení své hranice i ty, které už do identifikace nepatří. Je tedy přímo klíčové zachytit toto vymezení i v promluvách komunistických představitelů.

Nejběžnější rovina diskurzu o státu a jeho národu vybízí k analýze způsobu symbolického obsazování hranic národa, potažmo státu. Příkladem může být propagace k osidlování pohraničí. Uplatněním dekretální spravedlnosti, operující s kolektivní vinou „Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů“, vznikl v pohraničí fyzicky i mentálně prázdný prostor vyhrazený pro obsazení

českým (slovenským) národem. Národ zde opět funguje jako legitimizační prvek nadaný téměř univerzální mocí nad individuem, jeho členem.

²³⁶ BAREŠ, Gustav: Chvála paměti. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 12, s. 177.

Poválečné přesuny obyvatel podle klíče národní kolektivní viny zavazovaly příslušníky českého a slovenského národa k aktivnímu osidlování pohraničí. Masivní propagační kampaň spolu s ekonomickými pobídkami²³⁷ podporovala ochotu obyvatel se stěhovat do vysídleného pohraničí. Osídlení mělo být součástí snah po odstranění ohrožení národní a demokratické svébytnosti. „*Historie, ta stará učitelka života, nám ukazuje jediné řešení: odstraněním menšinového problému odstranit současně trvalé ohrožení našeho státu a klidného vnitřního vývoje.*“²³⁸ Interpretace hraničního prostoru Československé republiky se v komunistickém tisku podobně jako interpretace národních tradic stala metaforou ideálu budoucnosti. Pohraničí bylo interpretováno jako „země zaslíbená“, s úrodnou půdou s bohatými vesnicemi a výstavnými městy, pohodlným bydlením a komunikační sítí. Z dobových článků pohraničních novin a časopisů však vyplývá, že revoluční změny v těchto oblastech přispěly spíše k destabilizaci bezpečnosti a ke zhoršení hospodářské situace.²³⁹ Přestože tedy odsun Němců měl na bezpečnost a hospodářskou situaci pohraničí negativní dopad, komunistická propaganda argumentovala, že národní čistotou získají tyto oblasti pohraničí bezpečnost a národní správou ekonomický užitek.

Jelikož ani jeden z obrazů nemohl odpovídat realitě - ani negativní obraz vnitrozemí a pozitivní obraz pohraničí, musel tento obraz pracovat více s přáními než s fakty. Propagovaný obraz napojoval záměr autora (osídlení pohraničí) na ideální obraz („země zaslíbená“), aby tímto dosáhl potřebné důvěry obyvatel. Pro manipulativní strategii využívali na rovině argumentačních narativů propagandisté uplatnění historické spravedlnosti a aktualizovali motiv budování a národní správy.

²³⁷ Mezi ně patřilo např. snížené nájemné bytů (až o 25% oproti vnitrozemí) nebo přidělování nábytku a vybavení bytů za 1/6 jejich původní ceny. Tyto pobídky jsou však realizovány plošně až od dubna 1946. Blíže STANĚK, Tomáš – ARBURG, Adrian von (edd.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí. Praha 2010; FROMMER, Benjamin: Národní očista. Retribuce v poválečném Československu. Praha 2010.

²³⁸ KREYSA, Miroslav: Osídlení pohraničí. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 11, s. 161.

²³⁹ K tomuto tématu blíže STANĚK, Tomáš – ARBURG, Adrian von (edd.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí. Praha 2010.

Článek měl tedy spíše manipulativní než informativní funkci. „Český člověk“ byla kategorie, pro kterou bylo potřeba vytvořit plán. Osídlovací úřad pod vedením Ústřední komise pro vnitřní osídlení: *„Navrhne způsob, jak odtrhnout českého člověka ve vnitrozemí z toho místa, které pro náš budoucí rozvoj není tak potřebné, kde jeho síly zahálejí a jak jej usměrněně a pokud možno dobrovolně převést na potřebné stanoviště v pohraničí.“*²⁴⁰ Vedle materiálních pobídek šlo o apel národnostní, neboť v tomto případě šlo v první řadě o obsazení prostoru do té doby německého, maďarského atp.

Hraniční diskurz se však neomezoval pouze na místopisné umístění českého národa, ale jako základní logická diskurzivní operace pronikal do všech rovin vytváření národní identity. Těm se věnuji v dalších částech práce.

Umění v novém národním životě

V Tvorbě, týdeníku pro kulturu a politiku, vycházel celý cyklus článků věnující se otázkám umění a jeho funkce v „novém“ národním životě. Zejména Jiří Hájek věnoval své texty tvorbě „národního života“, vyjadřoval se ke směřování jeho umělecké reprezentace. Ústřední roli v národním životě měl hrát kulturní a umělecký pracovník. Rámec nového „národního umění“ byl v jeho podání dán porážkou nacistického Německa a osvobozením Československa. Nečeskou protektorátní kulturu měla nahradit kultura česká.²⁴¹ Z umělce se stal *„účastník velkého díla výstavby nového národního života na nejpřednějších místě“*,²⁴² kulturní pracovník měl úkol *„rozvinouti z oné vnitřní obranné linie českého ducha, z níž vedlo umění svůj boj v letech války, mohutnou ofenzivu zápasu o nového člověka, provést širokou a lidsky neúplatně poctivou revisi všech kladných i záporných vlastností českého národního charakteru.“*²⁴³ Zápas o nového člověka měl mít charakter přestavby. Po vytyčení českého prostoru bylo potřeba nově definovat „češství“. Práci umělce

²⁴⁰ KREYSA, Miroslav: Osídlení pohraničí. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 11, s. 162

²⁴¹ HÁJEK, Jiří: Umění v novém národním životě. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 3, s. 33.

²⁴² Tamtéž, s. 33.

²⁴³ Tamtéž, s. 33.

a kulturních pracovníků připodobňoval k posláni lékařů, kteří měli léčit nemoci národního charakteru viditelné pod „revolučním světlem“. Zároveň měli posilovat národ novými vlastnostmi, které se projeví jako důležité v revolučním boji. Jiří Hájek artikuloval revoluční spravedlnost jako vysoce morální jev zasahující i do oblasti umění. Nová morálka měla být uměním přímo zobrazována.²⁴⁴

Revize národního charakteru fungovala podle dichotomní logiky. Proto lze tyto nežádoucí vlastnosti kontextualizovat. Řídily se dichotomiemi německé vs. české, antirevoluční vs. revoluční a nekomunistické vs. komunistické. V případě první binární opozice fungovaly jako referenční objekt tzv. slovanství a vize nového sovětského člověka. Německým vlivem došlo podle Jiřího Hájka v české povaze k vytvoření „*skrytého komplexu méněcennosti našeho národa*“. Méněcennost Čechů vůči Němcům měla vést ke sklonu přistupovat na kompromisy a „racionální“ jednání. Negativní české vlastnosti - racionalitu a přístupnost kompromisu - Jiří Hájek odmítl. Obecnou charakteristiku věnoval naopak pozitivním vlastnostem, „*(...) které se projeví v našem ilegálním odboji, které nás sblíží s národním charakterem východních a jižních Slovanů (...) které učinily právě slovanské národy v této válce nejpevnějším předbojovníkem a pilířem boje za pokrok a lidskost v celém světě.*“²⁴⁵ Autor odmítl schopnost kompromisu a politický realismus jako vlastnost nepřirozenou, nepůvodní a netradiční. Místo ní podporoval propojení na slovanské kořeny. Pod vlivem slovanského charakteru měl český národ nabýt toužené sebevědomí.

Proměně národního charakteru měla předcházet proměna chování umělce. Na prvním místě stála jeho společenská angažovanost. Umělci byli vnímáni nicméně jako exkluzivní skupina, která byla národní, nikoliv lidová. „*Nebude se „snižovat“ na úroveň lidu. Musí přetvářet, obohacovat a zjemňovat estetickou vnímavost širokých lidových vrstev. Musí lid vychovávat a vést.*“²⁴⁶

²⁴⁴ „*(...)konfrontováním skutečnosti a lidského snu vytvářet v životě ono napětí, jež pohání člověka k cílům vyšším a větším.*“ HÁJEK, Jiří: Umění v novém národním životě. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 3, s. 33.

²⁴⁵ HÁJEK, Jiří: Umění v novém národním životě. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 3, s. 34.

²⁴⁶ HÁJEK, Jiří: O tak zvané prostotě a srozumitelnosti poesie. In: Tvorba 1945, roč. XIV, č. 4, s. 60.

Umělci měli pro potřebu společenské angažovanosti překonat habituální překážku efektivního působení v nové republice. „*Tedy srozumitelnost a prostota neznamena a nesmí znamenat ochuzení poesie.*“²⁴⁷ Proměnit se proto měla nejen umělecká forma, ale i obsah umění. Tato proměna byla způsobena odmítnutím kapitalismu.²⁴⁸ V novém národním životě měl být ústředním bodem umění „nový“ člověk a jeho vztah ke světu. Vztahu umění a lidu se na stránkách Tvorby několikrát věnoval i Stanislav K. Neumann.²⁴⁹ Jeho články ukazují základní významový předěl toho, co mělo být chápáno v poválečné republice jako lidové umění a v jakém významu rezonovalo v různých společenských vrstvách. Apel na podporu lidovost neměl být negativně interpretován jako podpora kulturního braku a překážka uměleckého pokroku. Ten měl být podle Stanislava K. Neumannna v uměleckých kruzích synonymem lidového umění. „*Nemůžeme ani – aby nás lid slyšel – vynášeti umění nelidové, nelidové buď pro jeho formalistní exkluzivnost, nebo pro jeho ideovou neplodnost.*“²⁵⁰ Exkluzivita umělců měla být zachována, ale forma i obsah umění měly být dobově proměněny.

Určující kritérium pro přijetí umělce do života nové společnosti měla být povýtce jeho „národnost“. Pavel Reiman se k tomuto aspektu vyjadřoval v článku *Dvě cesty literárního vývoje.*²⁵¹ „*Zkušenosti války nevedly jenom k novému hodnocení kulturní a umělecké tvorby jednotlivých směrů a skupin, vedly k tomu, že provádíme nové hodnocení úlohy a významu kulturní tvorby celých národů, že z nového zorného úhlu hodnotíme přínos jednotlivých národů do světové pokrokové kultury.*“²⁵² Frekventovaný „úpadek německé kultury“ podle Reimana nebylo možné vysvětlit jen fašistickým barbarstvím, naopak německý fašismus

²⁴⁷ Tamtéž, s. 61.

²⁴⁸ Odcizení umění a každodenního života v kapitalismu formuloval Jiří Hájek následujícím příměrem: „*(...)umění se ohrazuje vysokou zdí před nesmyslnou, surovou, sprostou a násilnickou realitou světa. Za touto zdí vyrůstá svobodná říše, království krásy, království slova, barvy tónu, kamene, pohybu, jevištní akce.*“ HÁJEK, Jiří: Umění a společnost. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 13, s. 204.

²⁴⁹ NEUMANN, Stanislav Kostka: Umění a lid. Otázka výběru, profylaxe, propagandy a distribuce. Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 15, s. 229.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 230.

²⁵¹ V průběhu druhé světové války publikoval Pavel Reimann na toto téma dvě studie. REIMANN, Pavel: Das Grossdeutschtum und die boemischen Kulturtraditionen. London 1944; Týž, Briefe über deutsche und slavische Literatur. London 1944.

²⁵² REIMAN, Pavel: Dvě cesty literárního vývoje. Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 17, s. 261.

byl „jenom vrcholem rozkladného procesu“ celých německých dějin. Svou analýzu pro srovnání německé a ruské kultury, popř. slovanských kultur, prováděl na literatuře 18. a 19. století: „*Německá literatura byla i v době svého největšího rozmachu výplodem myšlení úzké vrstvy inteligence, odloučené od velkých proudů světových událostí, odloučené od pokrokových proudů a snah širokých vrstev lidových.*“ Tato variace na Marxovu Německou ideologii a Teze o Feuerbachovi Pavla Reimana vyústila v tezi o úpadku německé kultury. Základní úpadkový rys spatřoval v neprostupnosti kulturních vzorců a společenské exkluzivitě německé kultury. V ní se podle Pavla Reimana vytvořil rozdíl mezi morálním poselstvím a každodenní realitou.²⁵³ Protiváhu vytvářel ruský národ a slovanské kultury,²⁵⁴ které svým literárním vývojem k realismu „*vedla k onomu živému pojetí kultury, která charakterizuje současnou kulturní tvorbu v SSSR: k socialistickému realismu*“.²⁵⁵ Argumentační strategie tohoto článku však v obrysech korespondují s texty dalších autorů. Analýza německé kultury tak zároveň slouží k pojmenování negativních jevů a tendencí, kterým by měla česká kultura předejít. Pavel Reiman tak nabízí další významotvorné pole, v němž bylo možné požadavky nové kultury artikulovat.

Umělecké projevy definované v člancích Jiřího Hájka nebo Stanislava K. Neumanna jako německé či kapitalistické Pavel Reimann konotoval jako nesocialistické. Tento negativní obraz ohraničoval jevy pozitivní a žádané. Elitářství bylo označováno jako úpadkové. Aby umělci mohli vést lid, museli by „*sestoupit*“ obsahem i formou, museli se stát „*národními*“.

Mým záměrem v této práci není rekapitulovat spor o formu a obsah umění, který v poválečné kulturní a umělecké veřejnosti probíhal.²⁵⁶ Zachycuji argumentační rámce diskurzu o umění na stránkách oficiálního kulturního

²⁵³ „*Nejtypičtějšími představiteli tohoto směru německé klasické literatury byli Kant a Schiller. Kant sám nevystupoval nikdy jako básník, on byl teoretikem- filozofem a stal se v této úloze průkopníkem onoho nazírání na umění, které hlásalo důsledné odloučení umění od života... Všechny snahy o přiblížení německé literatury ke skutečnosti ztroskotaly, neboť Schillerův idealismus a protiracionalistická citění romantiků odpovídaly dokonale psychologii německého maloměšťáka a šosáka, živočicha, který se ve skutečném životě bál svobody, ale který zároveň ve své fantasmii, když nebyl pozorován policií, byl hrdinnější než nesmrtelný Don Quijote.*“ REIMAN, Pavel: Dvě cesty literárního vývoje. Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 17, s. 262.

²⁵⁴ Vyjmenovává zde Puškina, Lermontova a Gogola. Tamtéž, s. 262.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 263.

²⁵⁶ Blíže např. ČERNÝ, Václav: Paměti III. Brno 1992; KUSÁK, Alexej: Kultura a politika v Československu 1945 – 1956. Praha 1998.

týdeníku pomocí reprezentativního vzorku autorů komunistické kulturní politiky.

Jak bylo výše uvedeno, z hlediska diskurzivních praktik byla pro komunistický diskurz o umění určující národnost. Naturalizační způsob legitimizace „nové“ kultury i politiky probíhal zejména skrze důraz na kontinuitu „českého“ slovanského kulturního vývoje a skrze revizi národní kulturní politiky v návaznosti na mezinárodní politiku.

Tímto způsobem docházelo k efektivnímu diskurzivnímu upevnování českého národa v poválečném prostoru. S proměnou aktuálních politických priorit úzce souvisejícími s blížícími se volbami do Ústavodárného Národního shromáždění se spor o umělecké kvality posunul k problematice tzv. progresivity. Za progresivní bylo prohlášeno umění „realistické“, tedy takové, které svou formou i obsahem „vycházelo z lidu“. Progresivní byla např. slovanská orientace československé kultury, vyplývající z Košického vládního programu.²⁵⁷

Články v Tvorbě nejednou pracovaly s vytvářením kolektivu, jednoty, kolektivní odpovědnosti. K tomu autoři právě využívali logiku diference, tedy popis a vymezení nesourodých prvků identity, např. reakce. Debaty o novém národním umění tak nalézaly vhodné a žádoucí. Diskuze o uměleckém obsahu a formě se stala např. otázkou po hodnotách lidské svobody a činnosti v liberalismu a socialismu.²⁵⁸

Národní hrdiny!

Adolf Hoffmeister v zářijovém čísle týdeníku Tvorba poznamenal, že „(...)Tvorba se v rukou čtenáře mění v úmrtní oznámení.“²⁵⁹ Hrdinství padlých za druhé světové války však také podléhalo omezením. Co vytvářelo z padlého vojáka nebo odbojáře národního hrdinu? Jakou funkci mělo v komunistické rétorice toto označení za národního hrdinu?

²⁵⁷ Tato slovanská orientace však zatím získávala legitimitu: „(...)veliké progresivní ideje Západu a velké umění Západu nikdy nestály a nestojí proti velkým progresivním idejím Východu a velkému umění Východu. BAREŠ, Gustav: O cesty naší kultury. Otevřený dopis redaktoru Kritického měsíčníku Dru. Václavu Černému. In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 3, s. 33 – 35.

²⁵⁸ „Byla zejména rozšířena snaha určitých kruhů intelektuálů konstruovat nepřeklenutelný rozpor mezi principem ‚kolektivismu‘, hlásaným přívrženci socialismu, a individualismem umělce, který právě vítězstvím socialismu je ohrožen.“ REIMAN, Pavel: Fašismus, kultura a dělnická třída. In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 7, s. 106.

²⁵⁹ HOFFMEISTER, Adolf: Opět mezi námi. In: Tvorba, roč. XV, 1945, č. 8, s. 118.

Od podzimu 1945 v Tvorbě začaly pravidelně vycházet portréty členů a sympatizantů KSČ, kteří padli v průběhu druhé světové války při tzv. boji proti nacistické okupační moci. V portrétech Julia Fučíka,²⁶⁰ Eduarda Urxe,²⁶¹ Ivana Sekaniny,²⁶² Kurta Konráda,²⁶³ Jana Krejčího²⁶⁴ aj. byly líčeny statečné činy a „jedinečné“ životní osudy a staly se tak součástí komunistické propagandy jako příklady hrdinství. Jelikož se neodvažují soudit cenu lidských životů nebo činů, spatřují pro svou práci hodnotnější se věnovat způsobu a důsledkům jejich posuzování a hierarchizace.

Národním hrdinou se stal pro týdeník Tvorba komunista (nebo ideový a stranický sympatizant), kulturní pracovník. Tento diskurz komunistické noviny aktualizovaly zejména okolo významných výročí – kupříkladu k výročí vzniku Československa 28. září 1945, jenž byl připomínán v souvislosti s 28. zářím 1941, dnem vyhlášení stanného práva a rozpoutání vlny represí za pomoci okupačního aparátu.²⁶⁵ Z argumentace stavějící do popředí hodnotu boje za národ oproti myšlenkám socialismu lze vysledovat posun od hrdiny ideového hnutí k hrdinovi národa. Ten již neumíral za ideje komunistické, nýbrž v souladu s rétorikou velké nacionalistické války i za český národ. Zároveň však posloužil jeho obraz ve formě odkazu jako *memento mori* ztracených členů KSČ.

V souvislosti s výročním datem 28. září pak Bohuslav Novotný vytvořil tzv. „pantheon komunistických redaktorů“, kteří zemřeli za druhé světové války nebo bezprostředně v souvislosti se svým komunistickým přesvědčením a s nimi spojenými aktivitami. Každý z nich byl vyobrazen spolu s krátkým medailónkem pro připomenutí osudu.²⁶⁶

²⁶⁰ PUJMANOVÁ, Marie: Julius Fučík. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 4, s. 56 – 57; Dvojí setkání s J.Fučíkem. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 4, s. 56 – 57; Závěť Fučíka z 19. 5. 1943. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 4, s. 57.

²⁶¹ Závěť bojovníka. In: Tvorba, roč. XV, 1945, č. 12, s. 177 ; KOPECKÝ, Václav: Na paměť hrdinné. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 12, s. 184 – 185; Dopis Petra Jilemnického pozůstalým po Edovi Urxovi. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 12, s. 185.

²⁶² BARBAŠ, Pavel: Dr. Ivan Sekanina. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 11, s. 168 – 169.

²⁶³ ŠTOLL, Ladislav: Kurt Konrad. In: Tvorba, roč. XIV, č. 7, s. 104; ROLLAND, Romain: Dopis Kurtu Konradovi. In: Tvorba, roč. XIV, č. 7, s. 105 – 106.

²⁶⁴ HODEK, Antonín: S Janem Krejčím na cele. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 10, s. 147 – 148.

²⁶⁵ POSPÍŠIL, Josef: Svatováclavská neděle 1941. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 10, s. 146.

²⁶⁶ Jednalo se o redaktory Stanislava Brunslíka (Haló noviny, Rudé právo, Tvorba), Julia Fučíka (Tvorba, Rudé právo), Františka Křížka (Svoboda – Rudé právo), Jana Peštuku (Dělnická rovnost), Kurta Konráda (Tvorba, Haló noviny), Jana Krejčího (Rudé právo, Tvorba), Václava Křena (Rudé právo), Otu Synka (), Eduarda Urxe (Rudé právo, Tvorba), Vratislava Šantroch–Harta (Haló

Hrdinnými předobrazy oplýval zejména Sovětský svaz. Dne 10. února 1946 se konaly volby do Nejvyššího sovětu Sovětského svazu. Výběr nových sovětských poslanců pro prezentaci v Tvorbě plnil funkci ideálního vzoru, ve kterém povolání zvoleného zástupce charakterizovalo i jeho morální kredit. Na stránkách Tvorby se vedle spisovatele (Michajl Šolochov) a generalissima J. V. Stalina objevil horník, traktoristka, konstruktér leteckých motorů i kubáňský kolchozník.²⁶⁷ Hlavním obsahovým sdělením těchto článků nebyla informace o konkrétní osobě, nýbrž jeho pracovní zařazení, profese a sociální status. Lidová demokracie měla mít lidové zástupce. Horník nebo zemědělský pracovník byl z kontextu článků více člověkem, resp. příslušníkem lidu, než úředník nebo student.

Současně s připomenutím narozenin prvního Československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka vzpomínal komunistický tisk na hrdiny bojující za samostatnost Československa, a to na zatčené členy IV. ilegálního vedení KSČ ze dne 7. března 1945 v čele s krajským vedoucím tzv. Velké Prahy Františkem Šiškou. Výčet deseti zatčených²⁶⁸ členů ilegální KSČ a jejich tragický osud těsně před koncem války posloužil jako emblematický důkaz hrdinného boje komunistů za novou republiku. „Hrdinové“ z válečného boje zavazovali k budování národa, svou smrtí přenesli odpovědnost za výsledek svého snažení na pozůstalé. Hrdinové práce a budování republiky měli být v první řadě hrdiny nového řádu, měli hlavně naplnit hrdinské předobrazy.

Národní omyly

Podobným legitimizačním a mobilizačním efektem, jaký představují vítězství a úspěchy národa, působí i jeho neúspěchy - události interpretované jako omyly nebo národní katastrofy. A jelikož varování má mnohdy silnější dopad než

noviny), Karla Elsnice (Mladá garda), Františka Hampla (Dělnická rovnost), Jožku Jabůrkovou (Rozséváčka), Josefa Lieberzeita (Dělnická rovnost), Josefa Matuška (Havíř), Josefa Michala (Dělnická rovnost), Josef Mourek (Rudé právo), Vladimíra Pohnerta (Moravská rovnost), Bohumila Pokorného (Volnost), Václava Sinkuleho (Rudé právo, Tvorba), Jana Tomáško (Pravda Plzeň). NOVOTNÝ: Bohuslav: Čeští komunističtí redaktoři dali své životy za osud národa. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 10, s. 152 – 153.

²⁶⁷ Poslanci sovětského lidu. In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 9, s. 136 – 138.

²⁶⁸ Jmenovitě František Šiška, Evžen Šesták, Jaroslav Dvořák, Karel Hiršl, Antonín Pacovský, Josef Janda, Miroslav Hošek, Miroslav Pajer, Jindřich Černoch, kteří byli popraveni 2. května 1945 v Terezíně, a Dr. Bohumír Budín, člen České národní rady, který padl v průběhu Pražského povstání 5. května 1945.

připomínka vzorného chování, byla tato funkce v hojné míře využívána i komunistickými autory.

V případě událostí, souhrně nazývaných jako tzv. „mnichovské“, vznikala na stránkách novin a týdeníků celá řada logických příčin a následků, která ve své komplexnosti nakonec ospravedlňovala poválečné revoluční změny. Lze se domnívat, že v roce 1945 a 1946 bylo povědomí o mnichovských událostech stále živé a debaty o jejich příčinách a následcích neustále ovlivňovaly každodenní politické rozhodování. „*Proč především sáhla vláda za nadšeného souhlasu lidu k těmto opatřením? Proto, aby se nikdy neopakoval Mnichov...*“²⁶⁹ Tento podtext se v různých variacích objevoval napříč povoleným politickým spektrem. Oproti důsledkům již menší shoda panovala však v řetězci příčin Mnichova.

Politický režim tzv. třetí republiky žádal od svých občanů podle autorů Tvorby proměnu chování. Nejčastějšími apely na čtenáře v souvislosti s aplikací společenských změn byly výzvy k poctivosti, věrnosti a odpovědnosti. Tento diskurz odpovědného chování a společenské angažovanosti se stal aktuální hlavně po ustanovení Prozatímního Národního shromáždění a v komunistické propagandě tvořil hlavní motiv předvolební kampaně. Práce všech za lepší zítřek měla stát v ostrém kontrastu k prvorepublikové byrokracii. Změnou chování měl český národ opakování tragédie zabránit. Apel na činnost, nejen na souhlas, měl být důkazem hlavního posunu v charakteru demokratického režimu, od zastupitelské demokracie k „lidové“.²⁷⁰ V mezinárodním rozměru reflexe událostí tzv. Mnichova orientovaly v interpretaci redaktorů komunistického tisku čtenáře příznivěji ke spojení se SSSR a podporovaly legitimitu odsunu národnostních menšin. Nejednalo se však pouze o odsun, ale také o (znovu)osídlení vysídleného území. Náborové akce na brigády v pohraničí, lidé vracející se nebo nově přicházející do opuštěných bytů a domů po odsunutých měli mít na paměti, že budují nové Československo, že rozsáhlé přesuny majetku mají legitimní základ.

²⁶⁹ KOUCKÝ, Vladimír: První rok míru a svobody. In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 1, s. 1.

²⁷⁰ „*Teprve tehdy, až každý, kdo s novými zákony, dekrety a nařízeními souhlasí (a to je obrovská většina občanstva), se nespokojí s pouhým – třeba nadšeným – schvalováním činnosti jejich tvůrců, ale bude se v první řadě starat o to, co znamenají pro něho, pro jeho okolí, závod, město, a zasadí se o jejich důsledné provedení, pak teprve budeme moci považovat výsledky naší národní revoluce za plně zabezpečené.*“ KOUCKÝ, Vladimír: První rok míru a svobody. In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 1, s. 2.

Mezi pomýlené nového režimu patřila na stránkách Tvorby také tzv. reakce. Tato velmi proměnlivá skupina obyvatel v průběhu prvního roku po osvobození dostávala několikrát nové kontury. V období prvních měsíců po osvobození byla tato množina definována dekretálním zákonodárstvím, postupně však obsazovala určité sociální skupiny, které se nevešly do termínu tzv. pracujících a na kulturní rovině do tzv. progresivních proudů.²⁷¹ Ruku v ruce se snahou potlačit tzv. reakci probíhal i neustálý proces odhalování a pojmenovávání skryté reakce.²⁷² Tato pojmenování nepřítele byla charakteristická zejména pro předvolební boj. Symbolicky rozdělovalo období do dvou fází: od konce války po ustavení Prozatímního Národního shromáždění, charakteristické důrazem na společný postup politických stran, a na období do voleb v květnu 1946, kdy jednotící rétorika již vymezovala tzv. reakci a cizorodé prvky i uvnitř národa a povoleného politického spektra.

Článek Jiřího Pilaře v Tvorbě vyzýval k hledání hodnotově a sociálně podezřelých osob i v rámci povolených politických stran a společenských organizací. Sympatizanti a bývalí voliči Agrární strany, Národního sjednocení a tzv. živnostníků (souhrně označovaní jako fašisté) nebo bývalí přívrženci HSLS patřili do této skupiny takřka kontinuálně od konce druhé světové války. V předvolebním období však komunistická rétorika doznala větších změn v poměru k městské a venkovské buržoazii. Ta v komunistických argumentacích „nechtěla“ pochopit změny nebo proti nim skrytě bojovala. „*Mnozí z této skupiny zrazovali vlastní národ i za války, neboť peníze jim byly vždy zákonem nejsvětějším.*“²⁷³ Do nového režimu měli kontinuálně přejít i lidé exponovaní na významných postech za Protektorátu Čechy a Morava. Nyní bylo podle Jiřího Pilaře třeba tuto vnitřní reakci najít. Jako diskreditační faktor v propagandě KSČ byla často i využívána činnost za tzv. první republiky, a zejména v jejím závěru.

²⁷¹ O cesty naší kultury. Otevřený dopis redaktoru Kritického měsíčníku Dru. Václavu Černému. In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 3, s. 33. Spory o povahu kultury v novém Československu byly pro diskurz ohledně národa a jeho formování klíčové. Viz. kapitola Umění v novém národním životě.

²⁷² „*Na tuto ohromně početnou skupinu občanů se zapomíná neprávem a nebude škodit, když také vysvětlíme, proč a kdo na ni zapomíná úmyslně nebo z vypočítavosti a proč a kdo na ni zapomíná pod působením záměrné propagandy v tomto směru, jejíž trvalý tlak již dnes způsobuje nesprávné a pro budoucnost dokonce nebezpečné ochabnutí naší bdělosti.*“ PILAŘ, Jiří: Kam nám zmizela reakce? In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 2, s. 26.

²⁷³ Tamtéž, s. 26.

Doslova kolektivním omylem by podle příspěvků v Tvorbě mohla být také touha zapomenout na hrůzy druhé světové války. Důležitostí boje o paměť si byli redaktoři Tvorby jisti. „*Máme teď mír, máme po všem tom, a teď se chceme v biografu, v divadle prostě bavit a na nic nemyslet. Proto nám dejte západní zábavné filmy!*“²⁷⁴ psal fiktivně redaktor Tvorby pod pseudonymem Franta Severák, aby navodil atmosféru pochybností. Důraz na obnovování a uchovávání jednotné paměti druhé světové války byl logicky spojen se vznikem výkladového rámce poválečných změn a usnadňoval interpretaci a přijetí navrhované politiky. „*Nechceme brát reakci vážně. Nechceme věřit, že jsou zlí lidé a zlé věci, že je žhářství a že jsou reakcionáři.*“²⁷⁵ Ironický tón upozorňoval na nutnost neustálé opatrnosti před reakcí.

„Reakce“ nyní plnila (podobně jako v předchozím období kategorie „národ“) univerzální mobilizující funkci, diskurzivně účinnější v tom, že symbolizovala nepřítele i uvnitř národa. Vymezení se vůči reakci více specifikovalo politickou kolektivitu a aktualizovalo jiné než nacionalistické ideologické rámce.

Vzděláním k národnímu myšlení

Nový národní charakter neměly spoluvytvářet jen kultura a umění. K formování pozitivních hodnot národního chování měla směřovat i školní a dětská výchova. Již v druhém čísle Tvorby vysvětloval Josef Novotný vliv školního vzdělávání na hodnotový a myšlenkový vývoj dítěte. „*Protože výchova a převýchova mládeže a ne naposled i převýchova myšlení a orientace českého národa je důležitým momentem pro vytvoření základny, na které je možno rozvíjeti další kulturní život v celé své bohatosti a šíři.*“²⁷⁶ Cílem tzv. jednotné československé školy byla podle autora výchova k československému národnímu cítění. „*Škola se stala předmětem zájmu a lásky celého národa. Velký národ má zájem na tom, jak bude jeho mládež vychovávána a jak budou zřízeny instituce,*

²⁷⁴ Vítězové mají zapomínat. In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 5, s. 79.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 79.

²⁷⁶ NOVOTNÝ, Josef: Idea nové školy dnes. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 2, s. 22.

*jimž výchovu svěříme.*²⁷⁷ Zvýšená pozornost, věnovaná školní výchově, měla směřovat zejména k výchově národního cítění, ke sjednocení institucionálního i programového. Z historického materialismu Josef Novotný odvozoval, že výchova nepředstavuje autonomní oblast, ale naopak vychází z „*hmotných základů společnosti.*“²⁷⁸ Stát ze své pozice zřizovatele zajistit sjednocení a zároveň nivelizaci školní výchovy. Vše v zájmu jednoty národa, tedy československého lidu. Josef Novotný svým popisem charakteru a zaměření školní výuky směřoval dále k podobě modelového studenta. „*Ale především budeme usilovati o takovou výchovu, aby ze škol vycházela mládež s pevným charakterem a naprosto kladným postojem ke státu.*“²⁷⁹ Slovanský rozměr národní identity měl být také podpořen výukou ruštiny jako tzv. moderní latiny slovanské Evropy. O těchto záměrech mluví již příslušné kapitoly Košického vládního programu.

Na rozdíl od filozofických fakult měly pedagogické fakulty vychovávat budoucí učitele k výuce dějepisu zaměřenému morálně a ideologicky. Otakar Chlup v článku *Úkol a obsah* vymezil zaměření pedagogického dějepisu. „*Slouží státu a národu, smyslu jeho a rovněž i jeho potřebám, jeho ideologie vychovává budoucí občany, je vědomě aktuální, užívá dějin normativně, ethicky a politicky, povzbuzujíc takto k vyšším cílům vlastenectví.*“²⁸⁰ Výuka dějepisu měla být výukou k občanství. Lidově-demokratické vzdělávání tak v interpretaci Otakara Chlupa neslibovalo pluralitu hodnot a idejí, ale jasný, správný a „pravdivý“ výklad dějin. Morální akcent při výuce obhajoval otřesen hodnot za druhé světové války nebo zkušeností s vytvářením konkurenčních historických výkladů nacisty. Výklad historie podléhal zcela otevřeně nárokům na pravdu kolektivu, národní pravdu.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 23.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 22.

²⁷⁹ K novému školnímu roku. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 9, s. 141.

²⁸⁰ CHLUP, Otakar: Úkol a obsah. In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 7, s. 108.

Proměnit se měla i literatura pro děti. Dětská kniha měla ukazovat změnu myšlení a sociálního chování dětí a mládeže. Vzorem jí měla být „sovětská“ dětská kniha. Výchova se stala součástí mobilizačního slovníku. I dětská knížka v novém režimu musela „vyzbrojit“ čtenáře proti novodobým nepřátelům, vždyť „*všichni ti mytologičtí ďáblové jsou hotoví beránci vůči lidským bestiím přítomné doby.*“²⁸¹ K obměně mělo dojít na pozici hrdinů knížek: „*Hrdinou příští dětské knihy musí být i dělník, sedlák, voják, partyzán, vlastenec, učenec.*“²⁸²

Výchovnou funkci měla dětská literatura splňovat i v případě vlastní identifikace dítěte jako příslušníka určitého národa nebo státu. „*V dobrém časopise převládá optimismus, víra v lepší a krásnější život, účast na budování spravedlivého státu.*“²⁸³ Terčem kritiky za špatnou propagační práci se například stalo první číslo časopisu pro mládež Vpřed, který měl na přední stránce obraz tygra. „*Zákon džungle, krvelačnost a násilí není přece symbolem českého dítěte!*“²⁸⁴

„*Stát by se měl především postarat o to, aby literatura pro mládež byla pojata jako součást národní výchovy.*“²⁸⁵ V zájmu správné výchovy navrhovali komunističtí autoři v případě dětské literatury předběžnou cenzuru. Podle představy J. V. Plavy měla být vytvořena komise, která by posuzovala každou knihu určenou pro dětské publikum.

Inteligenci

Příkladem pomezí kategorie nového národního diskurzu komunistické strany byl pojem „inteligence“. Diskurz týkající se funkce intelligence v novém režimu patřil na stránkách týdeníku pro kulturu a politiku Tvorba k nejpropracovanějším. Také tato kategorie prodělala v průběhu let 1945 a 1946 několik významových proměn daných politickou taktikou KSČ.

²⁸¹ Dětská literatura pro mládež přítomnosti. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 3, s. 47.

²⁸² Tamtéž, s. 47.

²⁸³ O dětských časopisech. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 4, s. 61.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 61.

²⁸⁵ PLEVA, J. V.: Jen nejlepší knihu dítěti. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 7, s. 109.

Redakce Tvorby věnovala „inteligenci“ zvýšenou péči. Nicméně se v její rétorice objevil výrazný sémantický předěl, který v tomto období taktiky „jednotné Národní fronty“ nepůsobil diskriminačně, lze jej však z proměny argumentačních strategií zachytit. *Místo inteligence je po boku lidu*²⁸⁶ zněl název článku který zařadil společenskou vrstvu inteligence do sociální struktury nově budované republiky. Paralelně tu vedle sebe působily dva diskurzy, o lidu a národu. Lid legitimizoval moc v lidově demokratickém režimu. Na otázku po upřesnění kategorie lidu odpovídali autoři článků jednoznačně. Lid byl českým (a slovenským) národem a poválečný režim měl stát na nacionální, až poté na demokratické legitimitě. „Národ“ měl být jednotný, ale výlučný. Inteligence pak nebyla samozřejmou součástí českého národa, resp. pracujícího lidu. Musela svou podporu novému režimu dokazovat. *„I u nás musí inteligence splnit svou povinnost vůči národu, i u nás musí dojít k těsnému sblížení inteligence se všemi ostatními vrstvami pracujícího lidu. I u nás musí z jejich řad vyvstat noví hrdinové práce.“*²⁸⁷ Inteligence se do nového režimu legitimovala pouze prací pro národ. A práce to byla z materialistického hlediska specifická. Proto její oprávněnost musela být neustále dokazována. Inteligenci bylo třeba do nového režimu socializovat. *„Bude tedy nutno přikročit k politické výchově, která by jednak vnesla do národa jednotu, bez níž nemůže zplna tvořit ani státník, ani umělec, jednak naučit republikány žít v soukromí i v životě veřejném podle oněch velkých myšlenek, které mění tvářnost současné doby.“*²⁸⁸

Jako hlavní negativní vlastnost inteligence byla kritizována zejména její apolitičnost, která s sebou dle autorů Tvorby nesla vypočítavost, opatrnost a dokonce neschopnost zaujmout zodpovědný postoj. *„Jen prosím nechtějte, aby inteligence vedla, aby byla jednotná v názoru – (to je přeci nacismus). Aby musela ukazovat směr! To je nad její síly!“*²⁸⁹ Podobně jako u kulturních pracovníků měla inteligence naopak prokázat sociální angažovanost.

Přesto však v některých případech jindy důsledný slovník komunistických autorů zaznamenal nesoudržnost. Zejména pokud reflektoval produkci jiných časopisů. Kritizovaná inteligence byla zároveň nefašistická, ale i

²⁸⁶ Místo inteligence je po boku lidu. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 4, s. 49.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 49.

²⁸⁸ Poznámky: lid a inteligence. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 4, s. 62.

²⁸⁹ Inteligence na rozpacích. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 8, s. 126.

nekomunistická. Redakce Tvorby měla potřebu reagovat na úvodník Ferdinanda Peroutky ve Svobodných novinách, ve kterém Peroutka mimo jiné obhajoval morální kredit inteligence. Podle redakce však inteligence nezradila, a proto není třeba ji obhajovat.²⁹⁰

Součástí diskurzu o inteligenci byly i spory o studentstvo. Na prvním Světovém sjezdu studentstva v listopadu 1945 byli studenti ještě z hlediska diskurzivní interpretace zahrnováni zcela do národní a mezinárodní jednoty jako „mládí budoucnosti“. Protesty studentů v Brně proti redakci krajského týdeníku KSČ Rovnost²⁹¹ v únoru 1946 posunuly studentstvo na stránkách Tvorby do jiného diskurzivního pole.

Celý incident se stal důvodem k diskurzivnímu zamyšlení nad postavením studentstva v novém režimu. Po bok inteligence se do tzv. mezitřídní vrstvy zařadili i studenti. Tzv. mezitřídou charakterizovala ve slovníku redaktorů Tvorby doslova „neschopnost samostatné existence“. *„Po dlouhou dobu byla inteligence úzce spjata se svými chlebedárci, s třídou, která vlastnila veškerý průmysl a půdu a která měla rozhodující moc ve státech.“*²⁹² V nové republice se však měla inteligence a studentstvo přimknout k dělnictvu jako držitelé výrobních prostředků. Toto přiblížení mělo probíhat i díky „problému nadprodukce inteligence“. *„Všem poctivým studentům a intelektuálům bylo nepochopitelné, jak je možné, že jejich vlastní národ je ohrožen přemírou vzdělanosti.“*²⁹³ V závěru článku postavil Jan Kazimour dělníky a studenty vedle sebe, neboť *„příčina jejich bídy je stejná, a že tedy i boj proti ní je nutno vésti společně.“*²⁹⁴ Tímto způsobem sblížil dělníky a inteligenci přenesením problému do schématu nadhodnoty a třídního konfliktu, do paradigmatu nového systému společenských vztahů.

Inteligence ani studentstvo nemělo tvořit samostatnou třídu, ale mělo být zcela odkázáno na dělnictvo. Celý incident, v komunistickém tisku označovaný

²⁹⁰ Poznámky. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 10, s. 158.

²⁹¹ Dne 6. února 1946 došlo v Brně k protestu posluchačů Vysoké školy technické před časopisem Rovnost kvůli interpretacím výňatků z přednášky mj. gen. št. Vladimíra Šoffra v kině Metro na téma „Nauka o obraně státu“, otištěným v časopise Rovnost. Odborová rada v brněnské Zbrojovce vyzvala zaměstnance k obraně sídla Rovnosti „před fašisty a kolaboranty.“ Projev Františka Langra. Prozatímní NS RČS 1945 – 1946, 29. schůze, středa 13. února 1946.

²⁹² KAZIMOUR, Jan: Studenti a dělníci. In: Tvorba, roč. XV, 1946, č. 5, s. 74.

²⁹³ Tamtéž, s. 74.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 74.

jako „demonstrace fašistických studentů“, vyvolal vzrušené reakce jak na půdě prozatímního Národního shromáždění, tak i na stránkách nekomunistického tisku. Polemika mezi Rudým právem a Svobodným slovem se soustředila právě na interpretaci motivací a průběh celé události. Studentstvo nyní již v polemikách nefigurovalo jako progresivní mladý proud společnosti. Byla zdůrazňována potřeba výchovy „fašistických“ studentů dělnictvem z brněnské Zbrojovky. Aktualizace vzdělávacího diskurzu na sebe navazovala v negativní konotaci jako nedospělost a dětství. Ty v konečném důsledku implikovaly vyčlenění studentů z kolektivu relevantních aktérů a zvýšenou potřebu jejich socializace, resp. další výchovy. Dělníci jakožto strážci poválečného směřování republiky měli pak v praxi bránit před nedospělými názory studentů, v tomto případě redakci deníku Rovnost před fašistickými nepřáteli. Nastalá polemika stranických tiskovin se stala předmětem i v předvolebním boji politických stran.

28. říjen 1945

Významný předěl ve vývoji tzv. třetí republiky představoval 28. říjen 1945. Ustavení legislativního orgánu v podobě Prozatímního Národního shromáždění je s tímto datem v současné historiografii zmiňováno nejvíce. Nicméně i pro poválečný režim mělo toto datum význam státotvorný, připomínající kontinuity i diskontinuity předchozích státních zřízení. V této podkapitole se zaměřím na významotvorné paralely, jež byly v tomto ohledu v komunistickém tisku nejvíce akcentovány.

Den 28. října zpřítomňuje v českém, resp. československém společenském a politickém životě historický uzel, který na sebe váže mnoho diskurzů. Pro období první republiky byl symbolem dovršení národní svébytnosti a samostatnosti a zároveň pojítkem mezi Čechy a Slováky. Pro vztah česko(slovenského) národa vůči německým, maďarským (popř. polským) obyvatelům nového československého pohraničí i vůči sousedním státům se stal vznik Československé státnosti také aktem zrovnoprávnění ve smyslu vytvoření samostatného, později suverénního státu. Vzhledem k výsledkům první světové války bylo toto datum také bodem sporu, který aktualizoval revizionistické požadavky.

Během každoročních oslav tohoto dne docházelo mezi oficiální státní ideologií i jejími hlavními odpůrci k potvrzování mýtů první Československé republiky díky aktualizaci událostí z národního života.²⁹⁵ Symbolicky i prakticky se stal 28. říjen roku 1945 dnem přechodu mezi revolučním a parlamentním zákonodárstvím. Dosavadní změny měly být právě v tento den legitimizovány zákonodárným sborem. Legitimizací revolučních změn měla být posílena politická jednota národa reprezentovaná jejími zástupci v Prozatímním Národním shromáždění. Pro politickou taktiku KSČ však toto období představuje přelom a lze zřetelně pozorovat změnu rétoriky, která cílila k předvolebnímu boji.

V souvislosti s převratnými změnami po druhé světové válce se komunistický tisk v podobě kulturního týdeníku Tvorba vracel v historických paralelách k událostem, jež aktualizovaly heslo práce a budování. Právě 28. říjen ve všech výše zmíněných interpretacích sloužil jako důkaz správného směřování Československé republiky po druhé světové válce. Tento den měl potvrdit Košický vládní program jako doslova paradigmatický text pro nynější režim: „*byl tak úplným souhrnem tužeb českého a slovenského národa a jeho jednotlivé body se tak dokonale shodovaly s požadavky formulovanými domácím odbojem, že se okamžitě setkal se všeobecným nadšeným souhlasem a že se stal pevnou páteří našeho státního vývoje.*“²⁹⁶ V člancích ke zmíněnému výročí docházelo k neustálému opakování propozic a výsledků vládního programu, včetně důrazu na předchozí důsledné plnění dekretů prezidenta republiky.

28. říjen roku 1945 měl však být nejen připomínkou tradic a kontinuity, ale především důkazem překonání chyb a nalezení z nich plynoucích ponaučení. Zejména dekretální zákonodárství a potvrzení dekretů zákonodárným sborem bylo interpretováno jako dokončení tzv. národní revoluce z roku 1918. Ustavení státní správy na principu Národních výborů navíc znamenalo dosažení tzv. demokratické revoluce. V obou narativech tak rezonovala konstrukce národa jako nejdůležitějšího referenčního objektu ospravedlňujícího nastalé změny.

²⁹⁵ Z hlediska režimní legitimacy byl důležitý zejména 28. říjen 1939. Tedy den na řadě míst Protektorátu Čechy a Morava proběhly demonstrace a protesty proti okupační moci, při nichž byl smrtelně zraněn medik Jan Opletal a dělník Václav Sedláček.

²⁹⁶ KOUCKÝ, Vladimír: Prozatímní Národní shromáždění a 28. říjen. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 14, s. 210.

Interpretace 28. října 1945 na stránkách Tvorby aspirovala nejen na využití legitimizačního potenciálu vyvěrajícího ze vzniku Československé státnosti v roce 1918, ale také na jeho reinterpretační. Tím vytvářela svébytné legitimizační pole pro novou společnost a novou státnost. A to jak využíváním a zdůrazňováním paralel v národním kontextu (kupříkladu propojením 28. října 1945 s 14. říjnem 1918, tedy generální stávkou Socialistické Národní rady), ale i v mezinárodním měřítku s nadcházejícím 28. výročím Velké říjnové socialistické revoluce. *„Nebýt Října 1917 – nebylo by 28. října 1918. Bez října 1917 nebylo by května 1945. Bez 9. května 1945, který byl slaven v Moskvě jako Den vítězství – nebylo by 9. května v Praze.“*²⁹⁷

Nový 28. říjen roku 1945 měl být symbolem demokratické revoluce. Princip delegace poslanců Prozatímního Národního shromáždění voliteli z různých stupňů Národních výborů byl povýšen na pilíř systému tzv. lidové demokracie. Pokus o vytváření vlastního hegemonního diskurzu 28. října je patrný zejména v historické argumentaci: *„Tento den našemu lidu již nikdy v budoucnosti nebude jen příležitostí k vyvěšení praporů a pronášení oslavných řečí. Bude nám zároveň výstrahou a připomínkou, abychom nikdy nepřipustili vývoj vedoucí k Mnichovu a 15. březnu, abychom nikdy nezapomněli, že bez široké kontroly lidu, bez důsledné demokracie hospodářské a sociální nemůže být formální demokracie ničím jiným, než poddajným nástrojem kliky kapitalistických magnátů, kteří znamenitě slouží jejím třídním, kořistnickým cílům.“* Tedy nejen dokončit, ale napravit chyby tzv. První republiky, ekonomické, politické i kulturní.

²⁹⁷ VODIČKA, Jan: Od Říjnové revoluce k vítězství nad nacismem. In: Tvorba, roč. XIV, 1945, č. 15, s. 226.

Závěr kapitoly

Přednášky z aktivů kulturních pracovníků a stranických školení z tzv. Velké Prahy otevřely prostor pro vhled do problematiky reprezentace národní identity, která byla interpretována významnými představiteli komunistické kulturní politiky. V jejich projevech dostávala nová kulturní politika strany náplň, ve které hrála klíčovou roli národní rétorika. Ačkoliv nebyl po obsahové stránce v mnohých případech tento příklon k národní rétorice nový, byl však kontextualizován v poválečných poměrech a dostával tak nové významové tendence. Zaměřila jsem se na způsoby argumentace strategie i na jednotlivé argumentační narativy spojující národní významy a struktury smyslu (např. historické) s komunistickou politikou.

V této části jsem se zabývala také několika způsoby, kterými komunističtí funkcionáři zacházeli s „národními“ symbolickými centry, které využívali v aktuální politice strany. Pozornost si podle mého názoru zasloužila předně několikrát zdůrazňovaná proměna komunistické propagační politiky. V tomto ohledu jsem sledovala způsoby oslovování „českého národa“, popř. „celého lidu“, protože ty s sebou nesly potřebu tento národ vymezit a charakterizovat. Na příkladu kulturní politiky formuloval průnik národa a politiky Komunistické strany Zdeněk Nejedlý. Ve svém projevu měl ambici efektivně naturalizovat poválečnou mezinárodně - politickou situaci Československa. Prostřednictvím nacházení komunistických tradic v českém národě obhajoval nastalé změny. Ty se měly stát tradičními a přirozenými, protože vycházely z „tradic“ národa. Ideové zakotvení národa v poválečném prostoru aplikoval i na mezinárodní a vnitropolitickou situaci. V mezinárodním kontextu stejným způsobem obhajoval příklon ke slovanství a Sovětskému svazu, na vnitropolitické rovině k lidovosti a k nové kulturní avantgardě, kterou měl představovat „všechn lid, celý národ“. Odhaloval „správné národní myšlení“. To bylo vykládáno v protikladu k nenárodnímu německému intuitivnímu „nietscheovství“. Internacionalismus komunistů měl být napříště v první řadě pravým vztahem národa k národu, v kulturní oblasti doplněný „skutečně“ národní kulturou, tj. kulturou uvědomělou a tradiční.

V podání Zdeňka Nejedlého se díky „prozřetelnosti“ naplnila jak historická úloha slovanství, tak se mělo možnost ukázat i národní poslání komunistů. Ona „prozřetelnost“ se projevila vítězstvím Sovětského svazu nad „fašismem“, kterému napomohli i čeští komunisté. Lumír Čivrný ve svém projevu na aktivu kulturních pracovníků vyzdvihl hrdinný zápas komunistických kulturních pracovníků za druhé světové války, kteří položili své životy v první řadě za národ. Jejich oběť a chování se mělo stát vzorem pro nové hrdiny národa, hrdiny budování národa a republiky.

Komunistická strana Československa se měla ujmout vedení ve státě i v národě. Zejména umělci se měli „chopit budování nového pořádku.“ Václav Kopecký propagoval na stranickém školení kulturu, která měla být i v podstatě národní, obsahově nicméně socialistická. Pojmy „národní“ a „socialistické“ splývaly, nicméně legitimita nového pořádku měla být založena na národním principu. Tím nabídl alternativní model k Nejedlého „tradičnímu“ pojetí národní kultury. Podle Kopeckého měli komunisté především převzít úlohu buržoazie a budovat národní hrdost. Cíl komunistických kulturních pracovníků měl tkvít v prosazování úzké třídní kultury (kultury dělnické třídy) v celém národě. Měli uvádět příklady třídní kultury u národních klasiků a nacházet lidovost v národních tradicích. Do popředí se tak měly dostat prvky, které stály v komunistické interpretaci nejbližší dělnické třídě. Komunisty a český národ měly spojovat „všelidské ideály“, tj. pokrokovost, demokratičnost a lidovost. Podle Rudolfa Slánského se mohly tyto ideály češství v současnosti teprve plně rozvinout až pod vedením Komunistické strany Československa, neboť ta jediná měla zastupovat zájmy národa.

Na jaře 1946 došlo k výrazné proměně strategie kulturní politiky KSČ. Komunističtí funkcionáři instruovali na aktivech a školeních posluchače k hledání a odhalování reakce ve společnosti. Hlavním referenčním rámcem české národní identity již nebylo „němectví“, ale národnost, a to „národnost třídní.“ Od této doby národní kořeny „nenárodnosti“ určovalo v projevech komunistických funkcionářů hledání vnitřní reakce, v těsné závislosti na nadcházející volby do Ústavodárného Národního shromáždění. Gustav Bareš připodobnil „národní socialismus“ německý a český, komunistické ideje měly naplňovat „všelidské ideály“, zatímco např. katolictví bylo označeno za zdroj fašismu. V ostrém protikladu stál liberalismus k lidové demokracii, umělci a kulturní pracovníci se měli snažit každé třídě nové společnosti nabídnout kulturu zachycující „nové formy života a vztahu k práci.“

Na základě analýzy článků v týdeníku pro kulturu a politiku Tvorba jsem následně doplnila významová pole, která byla využívána při formulaci národní identity českého národa a artikulaci národní identity v kulturní politice strany. Aktualizací symbolických polí historických událostí a osobností vytvářeli autoři článků nové „tradiční struktury“ českého národa, interpretovali jeho paměť. Vymezení hranic národního prostoru a národního chování v kulturní politice autorů Tvorby představovalo pro tuto práci možnost zachytit způsob, jak docházelo k diskurzivní formulaci dobově pravdivého obrazu o národu. Na pozadí vymezování národních vlastností, národního charakteru, národní minulosti a poslání národa v textech autorů je podle mého názoru zásadní vnímat neustálé ideologické pozadí, které bylo určujícím referenčním bodem legitimizujícím interpretace historie (tradic, národních hrdinů, národních omylů), přítomnosti a ideální budoucnosti (vzdělávání, inteligence, 28. říjen).

Závěr

Národní legitimita hrála v politice poválečné Komunistické strany Československa významnou úlohu. Adresáty komunistické politiky měli být v první řadě „příslušníci národa“. Předmětem mého výzkumu v této práci byl způsob formulování národní identity a její role v komunistické politice v prvním poválečném roce, a to zejména kulturní oblasti. Zabývala jsem se jak reprezentací národní identity v komunistické kulturní politice, tak její artikulací. Tedy popisem interpretace konkrétních symbolických center české národnosti komunistickými umělci a politiky.

V první kapitole jsem se zabývala teoretickým vymezením pojmu národní identita. Mou ambicí bylo nabídnout výzkumnou perspektivu k inovativnímu zkoumání konstrukce identit v historické perspektivě. Pro konceptualizaci pojmu v propagandě KSČ jsem se inspirovala diskurzivně analytickými přístupy, které mi pomohly při zkoumání odpovědi na otázku po roli české národní identity v propagandě Komunistické strany Československa. Umožňují analyzovat problematiku prostřednictvím subjektivních významů, jež jí přiřkládají vybraní jedinci nebo skupiny.

V časově omezeném období strana přijala taktiku jednoty v Národní frontě, jejíž součástí byla proklamovaná jednota národa na kulturní a politické rovině. Propagační politika se soustředila na možnosti, jak aktualizovat symbolická centra českého národa a interpretovat je v poválečném kontextu. Z tohoto důvodu jsem se věnovala propagandě KSČ, a zejména aspekty s ambicí vytvořit možnost akceptovat důvěryhodnost zdroje a obsahu sdělení. Cílem komunistické strategie bylo reinterpretovat události české historie, popř. ideje českého národa, které považovali za propagačně využitelné. Ty jim pak umožňovaly komunikovat komunistické a „národní“ cíle jako totožné.

Konkrétními způsoby artikulace takové taktiky jsem se zabývala ve třetí kapitole, která interpretuje konkrétní výstupy komunistické propagační politiky, Politizace paměti (popř. historických událostí, osobností) nabývala různých podob. V práci jsem zohlednila převážně její artikulaci významnými komunistickými funkcionáři jak na přednáškách a školeních, tak na poli mediálním, v týdeníku pro kulturu a politiku Tvorba. Sledováním národní identity

v komunistické propagační politice jsem došla i k rozboru jejich proměn. Nejzásadnější proběhla na jaře roku 1946, kdy přestalo být „němectví“ hlavním referenčním rámcem české národní identity v komunistické propagační politice, ale národnost, a to „národnost třídní.“

V předchozí, druhé kapitole, jsem analyzovala mechanismus tvorby komunistické propagandy a proces vytváření legitimizačních zdrojů pro soudobou politickou taktiku. Sledovala jsem reprezentaci národní identity kulturně-propagačním a ideologickým oddělením Ústředního výboru KSČ a jeho krajskými a okresními pobočkami. Zmiňované aktivity propagačního aparátu napojovaly různé složky národního života (umění, výchova, společenské vrstvy atd.) na momentální politickou strategii KSČ. K jejich vysvětlení propagační aparát vytvářel vnitrostranické i celospolečenské kampaně pomocí propagačních materiálů, článků, přednášek, školení atd.

V této práci jsem analyzovala zejména institucionální reprezentaci národní identity ÚV KSČ a její artikulaci autory týdeníku pro kulturu a politiku Tvorba. Zvolená metoda mi umožnila rekonstruovat v analyzovaných textech způsob vzniku kulturně-politické strategie a nabídnout skrz tuto perspektivu pohled na poválečnou společnost.

Použité prameny a literatura

Archivní prameny:

Národní archiv Praha

Klub poslanců KSČ

KSČ – Ústřední výbor 1945-1989

—Kulturně propagační a ideologické oddělení.

—Oddělení stranických orgánů.

—Organizační oddělení Marie Švermové.

—1. oddělení, rezoluce a závazky.

—Oddělení politicko-organizační – lidová správa.

—Sekretariát 1945 – 1951.

KSČ – sjezdy

Fond Ministerstva informací.

Tisk:

Tvorba

Rudé právo

Kulturní politika

Vydané prameny:

Cestou května. Sborník. Praha 1975.

ČSR a SSSR 1945 – 1948. Dokumenty mezivládních jednání. Ed. Kaplan, K. A Špiritová, A. Praha 1997.

- Dokumenty československé zahraniční politiky 1945 – 1960. Praha 1960.
- Dokumenty sovětské zahraniční politiky 1945 -1961. Praha 1962.
- Dolejší, Vojtěch: Noviny a novináři. Z poznámek a vzpomínek. Praha 1963.
- DRTINA, Prokop: Československo – můj osud, 1. svazek I. a II. Kniha, Praha 1991.
- GOTTWALD, K.: Co je programem komunistů pro nejbližší budoucnost? Praha 1946.
- Spisy. Praha 1955 – 1958.
- Spisy XI -XII. Praha 1955-1958.
- K palčivým otázkám dne. Knihovnička aktualit.
- KOLMAN, Arnošt: Zaslepená generace. Paměti jednoho bolševika. Praha 2005.
- KOŘALKOVÁ, Květa: Slovanství v době po osvobození Československa. In: Slovanství v národním životě Čechů a Slováků. Praha 1968.
- KOUCKÝ, Václav: Ilegální KSČ a pražské povstání. Praha 1946.
- KLADIVA, Jaroslav: Kultura a politika 1945 – 1948. Praha 1968.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: Komunisté dědici velkých tradic českého národa. Praha 1947.
- Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940-1945. Uspořádal Karel Jech. Praha 2003.
- Sborník dokumentů k dějinám ČSSR v KSČ v letech 1945-1948. 2. a 3.část. Zpracovali Zd.Deyl, Eva Dvořáková, Petr Lesjuk. Praha 1967.
- SLÁNSKÝ, Rudolf: Co je komunistická strana? Praha 1946.
- Slovník lidové správy. Rukověť pro funkcionáře národních výborů. Praha 1947.
- ŠEDA, V.: Boj KSČ za revoluční změny v oblasti kultury v letech 1945-48. Příspěvky k dějinám KSČ č.3/1961.
- ŠTOLL, Ladislav: Zápas o nové české myšlení. Praha 1946.

ŠVERMA, Jan: Slovanská myšlenka v české politice. Praha 1946

Tři roky. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 až 1948. Praha.

Literatura a pomůcky

ABRAMS, Bradley F.: The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of the Communism. Lanham 2004.

ALEXANDER, Jeffrey C. – GIESEN, Bernhard - MAST, Jason L. (edd.): Social Performance. Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual. Cambridge 2006.

ANDERSON, Benedikt: Představy společenství. Praha 2008.

ASSMANN, Jan: Kultura a paměť. Praha 2001.

BARTHES, Roland: Mytologie. Praha 2004.

BĚLOHRADSKÝ, Václav: Společnost nevolnosti,

BRENNER, Christiane: Zwischen Ost und West: Tschechische politische Diskurse 1945-1948. Oldenbourg 2009.

BROD, Toman: Cesta československých komunistů k moci v letech 1945-1948. 1. část. Praha 1990.

BRUBAKER, Rogers: Nationalism Reframed. Nationhood and the national question in the New Europe. Cambridge 1996.

CHARTIER, Roger: Na okraji útesu. Červený Kostelec 2010.

DRÁPALA, Milan: Na ztracené vartě Západu. Antologie české nesocialistické publicistiky 1945–1948. Praha 2000.

DRULÁK, Petr a kol.: Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích. Praha 2008.

DVOŘÁKOVÁ, Eva – LESJUK, Petr: Československá společnost a komunisté v

letech 1945–1948. Praha 1967

FAIRCLOUGH, Norman: Analysing discourse: textual analysis for social research. New York : Routledge, 2003.

—Critical discourse analysis in practice: a description. Language and Power. London 1989, s. 109-139.

FIDELIUS, Petr: Řeč komunistické moci. Praha 1998.

FISCHER, Frank - Forester, John (edd.): The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning. Durham/London 1993.

FOUCAULT, Michel. 1994. Řád diskursu. Diskurs, autor, genealogie. Praha 1994.

—Slova a věci. Brno 2007.

FROMMER, Benjamin: Národní očista. Retribuce v poválečném Československu. Praha 2010.

GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: Pomnichovská politika KSČ a její reflexe v Kominterně. In.: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. V. Praha 2005., s. 55-71.

GELLNER, Ernest: Nacionalismus. Praha 2002.

GILLIS, John R.(ed.): Commemorations. The Politics of National Identity. New Jersey 1994.

GLASHEIM, Eagle: Etnické čistky, komunismus a devastace životního prostředí. In.: Soudobé dějiny, 12, 2005, č. 3 - 4, s.

GOTTWEIS, Herbert: Constructivist Approaches to Public Policy. In: PIERRE, John – PETERS, E. Guy (edd.): Public Policy Handbook, London,

HAVELKA, Miloš: Dějiny a smysl. Praha 2001.

HEISS, Gernot (eds.): Na rozhraní světů. Rakousko a Československo po roce 1945./An der Bruchlinie. Österreich und Tschechoslowakei nach 1945. Vídeň 1998.

HEUMOS, Peter – BRENNER, Christiane: Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1945-1968. R. Oldenbourg Verlag, München 2005.

HOBBSAWM, Eric, J.: Národy a nacionalismus od r. 1780. Program, mýtus, realita. Brno 2000.

HOLÝ, Ladislav: Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha 2010.

HOWARTH, David - TORFING, Jacob (eds.): Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance. Palgrave Macmillan 2005.

—Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory, London 2007.

HROCH, Miroslav: Pohledy na národ a nacionalismus.

JOWETT, Gart - O'DONNELL, Victoria: Propaganda and Persuasion.

LOBKOWITZ, Nikolaus – PRINZ, Friedrich (hrsg.): Die Tschechoslowakei 1945 – 1970. Oldenbourg, München 1978.

KALINOVÁ, Lenka: Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945 – 1948. Praha 2004.

KAPLAN, Karel: Československo v letech 1945-1948. 1. část. Praha 1993.

—Pět kapitol o Únoru.

—O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Sešity ústavu pro soudobé dějiny AVČR, Praha 1992.

—Mocní a bezmocní. Toronto 1989.

—Nekrvavá revoluce. Praha 1993.

KELLER, Jan: Nejistota a důvěra. Praha 2009.

KLADIVA, Jaroslav: Kultura a politika 1945 – 1948. Praha 1968.

KNAPÍK, Jiří: Únor a kultura. Praha 2004.

—Kdo spoutal naši kulturu. Portrét stalinisty Gustava Bareše. Přerov 2000.

—V zajištění moci – kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956. Libri, Praha 2006.

—Oni a Masaryk (Téma T. G. Masaryka v interpretačních proměnách KSČ 1945–1955). In: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 6, Opava 2003, s. 363–385.

Kocián, Jiří: Československá strana národně socialistická v letech 1945 – 1948. Organizace, program, politika. Brno 2002.

Kokošková, Zdeňka – Kocian, Jiří- Kokoška, Stanislav (edd.): Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Národní archiv a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2005.

KOPEČEK, Michal: Hledání ztraceného smyslu revoluce.

Kraus, Wolfgang: Kultura a moc. Proměna a přání. Olomouc 1993.

KOŘALKOVÁ, Květa: Slovanství v době po osvobození Československa. In: Slovanství v národním životě Čechů a Slováků. Praha 1968.

KŘEŠŤAN, Jiří: Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. KOPEČEK, Michal- KÁRNÍK, Zdeněk (ed.): Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. V. s. 15–42.

—Poslední husita odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ po roce 1945. In: Soudobé dějiny, 12, 2005, č. 1, s. 9 – 44.

KUKLÍK, Jan: Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“. Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Praha 2002.

KURAL Václav: Úvahy a poznámky o problémech politiky KSČ v letech 1938–1945. In: KOPEČEK Michal – KÁRNÍK Zdeněk (ed.): Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. IV. Praha 2005, s. 72 – 87.

KUSÁK, Alexej: Kultura a politika v Československu 1945-1956. Praha 1998.

LACLAU, Ernesto: Emantipation(s). London 2007.

MACURA, Vladimír: Šťastný věk (a jiné studie o socialistické literatuře). Praha 2008.

MAŇÁK, Jiří: Proměna dělnické strany v organizaci moci. Problematika dělnického charakteru KSČ v letech 1945–1953 ve světle stranické statistiky. In: KOPEČEK Michal – KÁRNÍK Zdeněk (ed.): Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. I. Dokořán, Praha 2003, s. 157–199.

MOUFFE, Chantal – LACLAU, Ernesto: Hegemony and Socialist Strategy

MYANT, Martin: Socialism and Democracy in Czechoslovakia 1945 – 1948. Cambridge 1987.

NOSKOVÁ, Helena (a kol.): K problémům menšin v Československu v letech 1945 – 1989. Praha 2005.

PEHR, Michal: KSČ a volby 1946. In: KOPEČEK Michal – KÁRNÍK Zdeněk (ed.): Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. V. Praha 2005, s. 177–193.

RICOEUR, Paul: Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění. Praha 2000.

RUPNIK, Jacques: Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci. Praha 2002.

SCHAMA, Simon: Krajina a paměť.

SKOVAJSA, Marek: Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky. Praha 2006.

STANĚK Tomáš - ARBURG, Adrian von (edd.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945 – 1951. Dokumenty z českých archivů. I., Češi a Němci do roku 1945- Úvod k edici. Středoluky 2010.

THIERSOVÁ, Anna-Marie, Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století, Brno 2007.

TODOROV, Tzvetan, Paměť před historií. In: Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd. Praha 1998.

TORFING, Jacob: New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek. Blackwell 1999.

TŘEŠTÍK, Dušan: Češi a dějiny v postmoderním očistci.

WHITE, Hayden: Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje. Praha 2010.

YANOW, Dvora: How Does a policy mean? Interpreting Policy and Organizational Actions. Georgetown University Press, Washington D.C. 1996.

—Philosophical Presuppositions and the Human Sciences. In : SCHWARTZ-SEA, Peregrine – YANOW, Dvora Yanow (edd.): Interpretation and Method. Empirical Research Methods and the Interpretive Turn. M.E. Sharpe, New York 2003.

YURCHAK, Alexei: Privatize Your Name: Symbolic Work in a post-Soviet Linguistic Market. Journal of Sociolinguistics 4/3, 2000, s. 406–434.

—Soviet Hegemony of Form. Everything Was Forever, Until It Was No More. Princeton 2006.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Stranické školení žurnalistů, podzim 1945. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, a. j. 24.

Příloha č. 2: Stranické školení, leden 1946. NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, sv. 21. Oběžník sekretariátu ÚV KSČ z 9. ledna 1946.

Příloha č. 3: NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 54, a. j. 3.

Příloha č. 4: Hesla pro výzdobu sálů, pro plakáty a letáky na veřejné schůze strany Komunisté k palčivým otázkám dne. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické. Směrnice kulturně-propagačního oddělení, sv. 24, č. 3.

Příloha č. 5: Sociální a věkové rozvrstvení členstva podle krajů k 8.3.1946. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989. Oddělení stranických orgánů, a. j. 3.

Příloha č. 6: Přehled stavu členstva ke dni 23. března 1946 a průběh získávací akce před VIII. sjezdem KSČ. NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989. Oddělení stranických orgánů, a. j. 20.

Příloha č. 7: Zpráva o průběhu náborové akce k VIII. sjezdu KSČ podle hlášení jednotlivých krajů do 8.2.1946. NA Praha, KSČ – Sjezdy, VIII. sjezd, karton č. 12, sv. 21, s. 142.

Příloha č. 8: NA Praha, KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, sv. 19/7, a. j. 24. Dopis vedoucím krajských a okresních kulturně-propagačních oddělení a komisí KSČ ze dne 22. února 1946.